

STRADANJE CIVILNOGA STANOVNIŠTVA NA PODRUČJU POLJICA ZA VRIJEME DRUGOG SVJETSKOG RATA

Stazić, Magdalena

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:388807>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-12**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

ZAVRŠNI RAD

**STRADANJE CIVILNOGA STANOVNIŠTVA NA PODRUČJU POLJICA
ZA VRIJEME DRUGOG SVJETSKOG RATA**

MAGDALENA STAZIĆ

Split, kolovoz 2024.

Odsjek za povijest
Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu

**STRADANJE CIVILNOGA STANOVNIŠTVA NA PODRUČJU POLJICA
ZA VRIJEME DRUGOG SVJETSKOG RATA**

Studentica:

Magdalena Stazić

Mentor:

prof. dr. sc. Aleksandar Jakir

Split, kolovoz 2024.

Sadržaj

Uvod	1
1. Poljica.....	2
1.1 Područje Poljica.....	2
1.2.Povijest Poljica	3
1.3. Opće karakteristike poljičkog društva	6
1.4. Posebnosti Poljica	7
2. Ratni zločini na području Poljica tijekom Drugog svjetskog rata.....	12
2.1 Četnički pokolj 1942. godine u Gatima i okolnim selima.....	12
2.2. Podstrana 1942. i 1943. godine	21
2.3. Podgrađe 1943. godine	24
2.4. Tko je bio odgovoran za talijansko-četničke zločine?	26
3. Dolazak njemačkih snaga te nastavak zločina	29
3.1. Podstrana i Gornje Sitno	30
3.2. Donji Dolac – nerazumljiv i strašan zločin	33
3.3. Tko je odgovoran za ovakav zločin?	50
3.4. Ostrvica i odmazda u Zakučcu	56
4. Odnos prema zločinima nakon Drugog svjetskog rata.....	57
4.1. Odnos prema ratnim zločinima i žrtvama u komunističkoj Jugoslaviji	57
4.2. Odnos prema zločinima u Republici Hrvatskoj	60
Zaključak.....	63
Literatura	64
Popis priloga.....	64
Sažetak	67
Summary	68

Uvod

Tema ovog završnog rada obuhvaćat će ratne zločine na području Poljica u Drugom svjetskom ratu. Na ovom području, za vrijeme Drugog svjetskog rata došlo je do masovnih krvoprolića, pokolja nad nedužnim civilnim stanovništvom. Mnogo puta postavlja se pitanje kako čovjek, odnosno grupa ljudi može počinuti takve zločine. Što čovjeku mora biti na umu, kakvo mora biti njegovo srce da progovori na takav način, da sa takvom mržnjom ubije toliki broj nedužnih ljudi. Strašni zločini, mučenja, masovna ubojstva, likvidacije, uništenja i paljenja mnogih mosorskih sela, sve se ovo odvijalo u tako kratkom razdoblju u kojem su stradali nedužni, a zbog čega? Zbog toga jer su se našli na krivom mjestu u krivo vrijeme, zbog toga što su bili na poprištu različitih vojnih, političkih interesa... Ovi teški ratni zločini, često izvršeni s ciljem zastrašivanja i gušenja otpora, ostavili su iza sebe razorene obitelji i zajednice koje su se morale nositi s traumama i posljedicama rata dugo nakon njegovog završetka pa sve do danas. Bitno je spomenuti kako ratni zločini na području Poljica nisu bili samo odraz općeg kaosa Drugog svjetskog rata, već i specifičnih sukoba i etničkih napetosti koje su i oblikovale povijest ovog područja. Ovaj završni rad će istražiti ratne zločine na području Poljica, analizirati njihove uzroke i posljedice te prikazati kako i na kakav način se odaje počast stradalim ljudima. Bitno je naglasiti da će se kroz ovu analizu nastojati na što jednostavniji način razumjeti širi kontekst ratnih zločina u Poljicima te i njihov utjecaj na povijest ovog područja.

1. Poljica

Budući da se sam rad bavi zločinima iz Drugog svjetskog rata na području Poljica, potrebno je najprije objasniti koji to prostor obuhvaća, kakva je na tom području tradicija, ali također reći nešto i o samom stanovništvu.

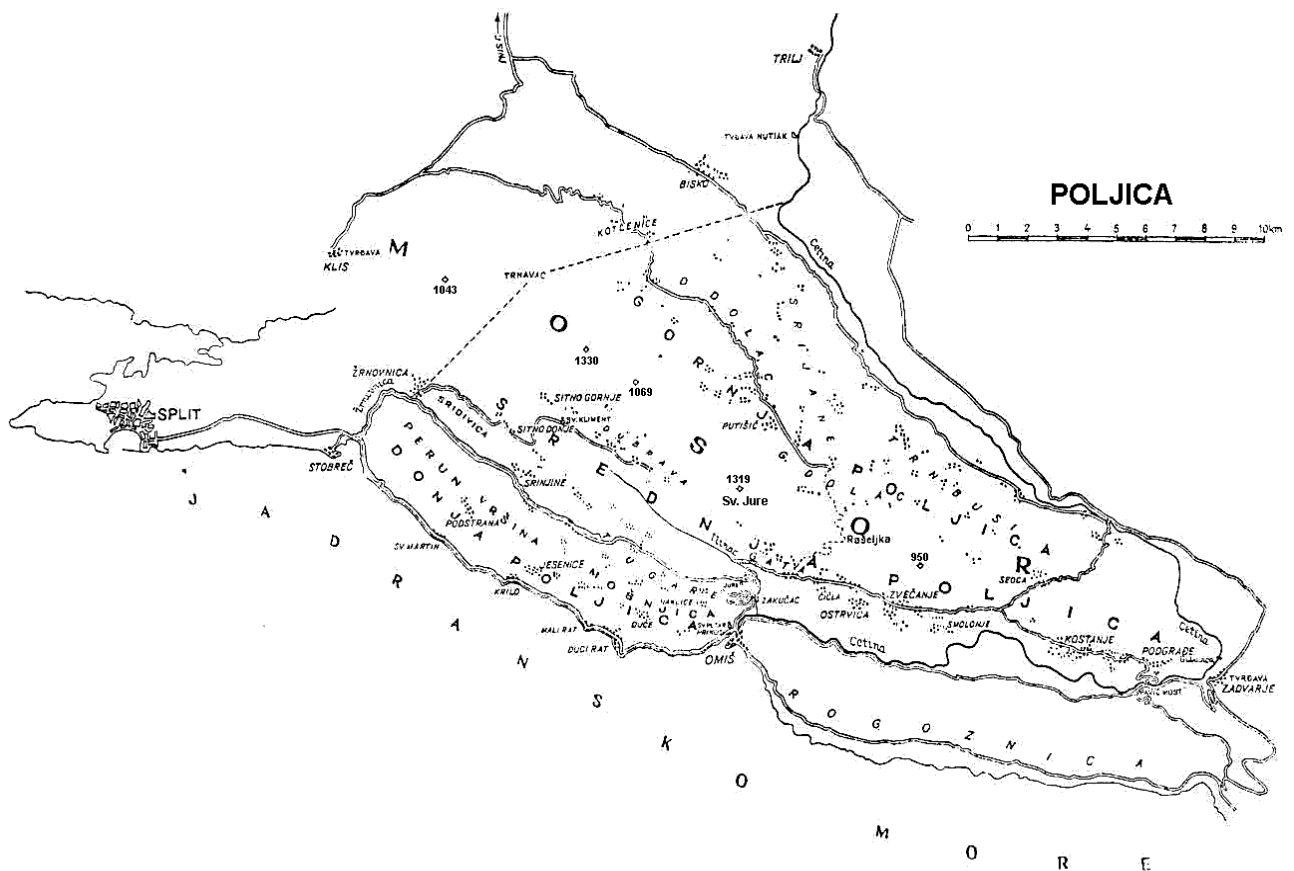
1.1 Područje Poljica

Područje Poljica nalazi se jugoistočno od Splita. Poljica su omeđena sa lukom donje Cetine i morskom obalom između ušća Cetine i Žrnovnice, a površina im je nešto više od 233 km². Što se tiče sjeverozapadne strane, ona ide od vrela Žrnovnice preko Mosora do jugoistočno od sela Biska. Planina Mosor tvori središte Poljica. Mosor se proteže od sjeverozapada prema jugoistoku i to u dužini od 27 km. Područje Poljica se dijeli u 3 mikroregije i to na: Gornja, Srednja i Donja Poljica. Gornja Poljica se još nazivaju i Zagorska. Ona zahvaćaju sjeverni hrbat Mosora. Što se tiče vegetacijskog plašta Gornjih Poljica vrlo je oskudan te prevladavaju submediteranski elementi. U šumama prevladava bijeli grab i hrast medunac.¹ Naime, Zagorska Poljica su planinski pojas vapnenastog sastava, kraškog karaktera, niske i kržljave vegetacije i male populacije u kojem dominiraju kraška polja Doca Donjeg i Srijana Gornjih. Srednja Poljica zauzimaju polovicu ukupne površine Poljica, a ona se protežu od rijeke Žrnovnice na zapadu do Zadvarja na istoku. Također, ovaj dio Poljica ima najviše flišnih naslaga u prigorskim udolinama Naklice – Tugare, zatim Gata – Čišla – Ostrvica -Zvečanje – Smolonje pa Kostanje – Podgrađe te najviše izvora žive vode. Na ovom području dobro uspijeva maslina i loza jer imaju potpuno mediteransku klimu. I na kraju Donja Poljica su uski i strmi pojas koji se flišnom zonom pruža između vapnenačkih grebena Peruna, Vršine, Mošnjice i mora, odnosno od Omiša na istoku do Stobreča. Gospodarski značajna tla nastala su trošenjem fliša. Perun odvaja Srednja od Donjih Poljica dok hrbat Mosora dijeli Srednja od Gornjih Poljica. Kada se govori o šumskom fondu u Poljicima on je kroz stoljeća bio sustavno smanjivan kako bi se dobile nove oranice i pašnjaci pa šume danas zauzimaju skromnu površinu. Najčešće prevladavaju degradirane šume graba, hrasta, šikare borovnice, česmine i planike dok se borove šume gotovo i ne koriste. Na području Donjih Poljica dobro uspijeva: maslina, smokva, vinova loza, rogač, limun, naranča. Poljoprivreda, odnosno vinogradarstvo je bila osnovna djelatnost ovih dijelova Poljica, ali valja spomenuti kako se zadnjih nekoliko godina sve više proširio i turizam koji je potaknuo intenzivniji uzgoj voća i povrća. Što se tiče Zagore, tamo se vegetacija uglavnom sastoji od zakržljalog listopadnog žbunja i trava.² Na ovom prostoru ne uspijeva maslina jer je

¹ Pera, Miroslav. *Poljički statut*. Književni krug, Split, 1988. str. 115-116.

² Kuvačić – Ižepa, Mate. *Poljica – Putovanje kroz povijest i krajolik*. Naklada Bošković, Split, 2002. str. 10 -11.

ovaj dio izložen oštrijem tipu sredozemne klime. Na ovom prostoru najviše se sade: luk, kupus, krumpir, žitarice te se uz ovo uzgaja stoka. Što se tiče Srednjih Poljica tu susrećemo biljne zajednice hrasta i graba. Na ovom području su povoljniji uvjeti za intenzivniju poljoprivredu. Bitno je spomenuti kako na ovom području ima više flišnih površina, izvorskih voda i klimatski uvjeti su povoljniji. Ovdje se uzgajaju: breskva, višnja, smokva, vinova loza, maslina, povrće te nadaleko poznata trešnja *volovsko oko*.³

Slika 1. Prikaz područja Poljica⁴

1.2. Povijest Poljica

Ovaj planinski prostor koji je nazivan općinom, župom, knežijom i republikom je ponosno čuvao svoju samoupravu i samobitnost sve do 1807. godine i dolaska Napoleonove armade. Bitno je spomenuti kako je sam etnik Poljičanin prvi put zabilježen 1080. godine i to u poznatom *Sumpetarskom kartularu* dok je naziv republika Poljicima prvi put podario talijanski

³ Ibid. str. 11

⁴ Nikić, Andrija. *Dubrovačka i Poljička republika*. Mostar, 1997. str. 72

putopisac Alberto Fortis i to 1774. godine. Kada se govori o postanku Poljica, bitno je spomenuti kako u jednoj ispravi hrvatskog kralja Petra Krešimira IV. i to iz 1070. godine se prvi put susrećemo sa slobodnom župom Poljica, a Poljica se kasnije spominju i u listinama kraljeva Dmitra Zvonimira i Stjepana II. Prema usmenoj predaji Poljica su osnovala braća Elem, Krešimir i Tješimir koji su bili sinovi hrvatskoga kralja Miroslava kojega je 949. godine u građanskom ratu ubio ban Pribina. 1015. godine za vrijeme kralja Krešimira III. su se Poljica organizirala u župu. Kada je došlo do dinastičkih borbi, braća su pobjegla iz tada hrvatske Bosne te potražila sigurnost u mosorskim područjima. Naime, naselili su se u Srednjim Poljicima i to na mjestu današnje Ostrvice i u Zvečanjima. Elem se nastanio u Zagorskim Poljicima, Krešimir se nastanio od Graca do rijeke Žrnovnice i to u selu Dubravi, a Tješimir je zaposjeo zemlje od brda Gradac u Gatima do Zadvarja. Najstariji dokument koji spominje braću kao osnivače Poljica datira iz 1453. godine u kojem se navodi razgraničenje Splita i Poljica. Također i iz 1500. godine postoji prijepis jednog još starijeg dokumenta u kome se govori o jednoj diobi u Zvečanjima, a u kojem se spominje knez Miroslav sa sinovima. Od svojih početaka pa sve do pada i ukinuća, područja Poljica su prošla mnogobrojne vlasti i to od grčkog razdoblja, gusara ilirske kraljice Teute, rimskog razdoblja, naseljavanja Hrvata, mira u Svetom Martinu, Arpadovića, knezova Kačića, Šubića, ugričići i didići, kralja Tvrtka, mletačka i turska uprava...⁵U političkom i gospodarskom pogledu Poljica su bila jedinstveno područje sastavljeno od 12 katuna, odnosno sela. Katuni su bili nosili imena vodećih sela, a poneki je imao i više pripadajućih sela. U Gornjim Poljicima su bili: Dolac Donji i Gornje Polje (Putišići, Srijane i Trnbusi); u Srednjim Poljicima: Dubrava (Zastinje i Račnik), Sitno, Srinjine (Osić, Čažin Dolac i Ume); Gata (Zakućac i Naklice), Čišla (Ostrvica), Zvečanje i Kostanje (Seoca, Smolonje i Podgrađe) i u Donjim Poljicima: Duće (Truše), Jesenice i Podstrana. Srinjine, Podstrana, Jesenice i Duće su zvani pučkim katunima jer su bili nastanjeni uglavnom slobodnim seljacima – pučanima. Bitno je spomenuti kako tijekom više stoljeća pučani nisu mogli biti nositelji časti velikog poljičkog kneza, ali su ga imali pravo birati. Sam naziv katun upućuje da je hrvatska kolonizacija na ovom prostoru zatekla stočarsko gospodarstvo s kojim je nastavila živjeti, a morfonim Poljica svjedoči o značenju polja i dugoj agrarnoj prošlosti. Također je bitno spomenuti kako prema podacima iz 1781. godine u 12 katuna je živjelo 6813 osoba te 52 plemićke obitelji dok danas Poljica imaju oko 15 000 žitelja. 1807. godine Poljičku Republiku je srušio Napoleon.⁶ U nastavku će biti navedena legenda o nastanku Poljica: *M(no)go*

⁵ Kuvačić – Ižepa, Mate. *Poljica – Putovanje kroz povijest i krajolik*. Naklada Bošković, Split, 2002. str. 13 -27

⁶ Ibid. str. 33

po(štova)nim g(ospo)di don Antonu Mindojleviću, don Marku Kružićeviću župniku, i glavaru, i poštenim starcima od Zvečajna. U koliko mogu znali iz stari karata, i našega staroga zakona, i običaja staroga, potvargjena od zakona, i kako se dili na plemena naše selo Zvečajn. Parvo vajla znati da u stara vrirnena došli su u Pojlica iz Bosne tri sina velikana kneza Miroslava, i sagradili polače u Zvečajnu na Ostarvici, malo na zapad vode Pokornika, kako se i sada vide stari zidovi od isti polača. Imena od gori rečeni sinova kneza Miroslava jesu Tišimir Miroslavić, i njegov brat Krešimir i Elemen. Jniovu ostaci jesu se razrodili, i u tri dila podilili Pojlica. Oni od Tišimira uzeli su od Graca do Gubavice pod Zadvarja. Oni od Elemena uzeli su sve što e zgorjnu stranu Mosora, od Dugopojla do Radobijle. A Krešimiri uzeli su dojna Pojlica od Graca do Žarnovnice. I od ova tri plemena izlaze sva gos(po)da bosanska, zvani didiči ili ti starenici i temejioci od Pojlica. Od ovi triju braće gori rečeni knezova Miroslavića, Tišimir osta e na temelju u Zvečajnu. Od njega osta e Tarviž, kako ga i stari zakon imenuje i zove. Od Tarviža ostaše dva sina, Kristo i Radoj. Od Kriste osta sin edan Karstoe, a od Radoja ostaše tri sina, a to Dražoj, Ivoj, i Čopeo. Ovo su četiri plemena u Zvečajnu. Daklem od Karstoja izlaze Marliči i Sičići i Darmiči, i ovi nose sve plemenščine od Zvečajna polovicu. A ova druga tri plemena nose drugu polovicu sve plemenštine, a to Dražoj zvan Dražinović, Ivoj zvan Ivajnić, i Čopeo zvani Miličević, Mindojlević i Pavišić. Od Dražoja izlaze sada zvani Božić, Kružić zvan Kružićević, i ovi nose polovicu Dražinovića plemenštine. I nose Kružićevići dio plemenštine svoima dionicima od Stipana Sičića i od Petra Sičića i Pave Sičića i od Lukačevića i od Gargura Dražinovića s dionicin. Od drugoga brata Ivoja sada izlaze plemejnaci, a to Katušići, Stajnić, Nevići; a od Čopela izlaze, kako rekosmo gori, Miličević, Mindojlević i Pavišić. Od ova pak četiri plemena, ako ko nosi po kupu ili po darovštini ili po odivi, to mu se ne može uzeti. A što pak niki bi tili da se muša ili kotar podili na dime, to nikada u Pojlici nie bilo niti će se ikada na dime podiliti. Stari e običaj koga potvargjue zakon, još i stari carkovni, i zakon krajlev dobre običae ne pobie. I naš pak stari zakon pojlički govori da kako se dili plemenščina i podvornice, da se tako ima diliti i muša ili ti kotari općeni i ne inako. Daklem vidimo da su starji podilili sve na plemena: Oklae, Plučine i ostalo, tako i Zagračijne i Zasutvie, tako Ormajnu i Blata, a pak i Pasike u Mosoru, sve na plemena. I ovo sve bilo e prija muša ili kotar, i sada nejma se inako diliti. Ako bi pak neki tili, služićemo i s pravdom i s razlogom prid cesarom. I ono što su starci ukazali u kancelariji, zapisano e da e za ispašu i za mušu, od potoka k podnevu Doce, Otine i Mosor, neka onako kažu, a kazati da e četiriju plemena, i da se zna šta e čie: vajla imati pamet u prikazajnu. I kada bi se razdililo na plemena, onda svako pleme zna na dime što koja

*kuća i koliko nosi u svome plemenu, ma nikada nejma se razdiliti na kuće nego na plemena kako rečeno.*⁷

1.3. Opće karakteristike poljičkog društva

Poljičko društvo se tijekom povijesti organiziralo na teško pristupačnom terenu u Župu Poljičku (Općinu Poljičku, Provinciju Poljičku, Knežiju Poljičku) koja se u novije vrijeme naziva Poljička Republika.⁸ Prije svega je tu najprije bitno spomenuti ugričiće i didiće. Naime, jedan od prijelomnih trenutaka poljičke povijesti je bio dolazak nove vlastele u Poljica. U želji da povrati zemlje koje su nekada pripadale ugarsko – hrvatskoj kruni te da se domogne i napuljskog prijestolja, ugarsko – hrvatski kralj Ludovik I. Anžvinac morao je najprije prevladati Veneciju u Dalmaciji i zbog toga je s njom često ratovao. No, mirom iz Zadra 1358. godine je dobio Dalmaciju od Kvarnera do Drača. Upravo za borbe s Mlečanima, Ludoviku su trebali vojnici, odnosno plemići pa je on zakonom iz 1351. godine izjednačio plemstvo u svojim zemljama, a 1358. godine je poslao iz banske Hrvatske u Poljica Jurja Rajčića i Jurja Dražojevića da u njegovo ime upravljaju Poljicima. Upravo su oni bili rodonačelnici nove vlastele, koju su Poljičani nazivali ugričići. Naime, oni su se najprije naselili u tugarском polju jer je ono od kuge bilo najviše opustošeno. No treba spomenuti kako je naseljavanje novih plemića u Hrvatsku počelo u manjoj mjeri i ranije i to poslije potpisivanja *Pacta convente* 1102. godine i prihvaćanjem Kolomana za hrvatskog kralja⁹. Nadalje, kako su Poljica poslije pada hrvatske države duže vremena pripadala Bosni, nakon dolaska ugarskog plemstva, starije rodovsko plemstvo, koje je poteklo od braće – utemeljitelja Poljica, počelo se nazivati i *bosanskim plemstvom* ili *didićima*. Upravo didići nisu htjeli koristiti prava iz zakona iz 1351. godine, iako su mogli, a kako su bili jaki i samostalni oni su se opirali novom plemstvu zadržavši protu ugarsko – kraljevski stav. Zbog toga je Juraj Rajčić, iako nominalni poljički knez sve do smrti živio u Splitu. Tek su Ugrin i novak, njegovi sinovi, orodivši se sa najuglednijom poljičkom porodicom Dražojevićima, došli u Poljica. Netrpeljivost između didića i ugričića uskoro je prestala. Naime, oni su se brzo nagodili tako da se veliki knez u pravilu birao među ugričićima, a vojvoda među didićima. Pri kraju je bitno spomenuti kako je ugarska vlastela uvela feudalizam u Poljica i to u krajeve bliže Splitu nastanjene uglavnom pučanima koji su bili u kolonatskom odnosu. No, feudalizam nije imao mnogo izgleda na prostorno i vremensko širenje jer su ga bili prihvatili samo bogatiji didići i jer je poljičko

⁷ Pivčević, Ivan. *Sabrani radovi o Poljicima*. Biblioteka Gradac, 2008. str. 47

⁸ Pera, Miroslav. *Poljički statut*. Književni krug, Split, 1988. str. 117 – 118

⁹ Kuvačić – Ižepa, Mate. *Poljica – Putovanje kroz povijest i krajolik*. Naklada Bošković, Split, 2002. str. 23

vlasništvo nad zemljom, koje je većini Poljičana čuvalo slobodu, to priječilo. On je u punoj snazi bio oko 1500. godine. Naime, tada je bilo oko 40 plemićkih kuća koji su imali 120 kmetskih obitelji, a ostali su bili slobodni seljaci – pučani u oko 500 kuća sa 800 obitelji, koji su se nazivali *plemenitima*, ali nisu bili i plemići. Poljica su također imala specifičnu socijalnu strukturu s 3 osnovne kategorije stanovništva: *Slobodno seljaštvo* – najvećim dijelom slobodni vlasnici svojih zemalja, a manjim dijelom nezavisni kmetovi (koloni) na zemlji koja je bila vlasništvo splitske gospode, uglavnom u Srinjinama, Podstrani, Jesenicama i Dućama. Oni nisu mogli nositi naziv plemeniti, a njih su Poljičani tretirali kao svoje pučane. *Vlastela i didići* su bili društveni sloj s izvjesnim feudalnim obilježjima (10%) i *kmetići* koji nisu imali vlastite zemlje nego su živjeli na zemlji poljičkih plemića (10%).¹⁰

1.4. Posebnosti Poljica

Svoj na svome

Slavni barjak gordi Mosor vije

Strašnog zmaja oštro koplje bije

Narod složno vlastit zakon sklada

U Poljicim da sam sobom vlada

Rode mili, golema ti dika

Svoj na svome vjekova kroz tijek

O toj slavi tvoga dičnog lika

«Rvacka» ti riječ će zborit vijek

Cetina je snažan pojas tkala

Mosoru ga čvrsto opasala

Silan junak silniji nek bude

Rod svoj brani sačuva mu trude

¹⁰ Ibid. 23 – 32

Rode mili...

Narod Mosor lijepom pjesmom slavi

Plavo more skuti su mu plavi

Bijela sela košulju mu splela

Sjajna zvijezda zoru oko čela

Vihor vije stari barjak slavni

Stijeg mu digli dični pređi davni

Hrabrom rukom, mudrim zborom,

Tvorom

Vole svoj dragi dom.¹¹

Juraj Marušić »Poljička himna «

Kada bi se išle izdvojiti neke posebnosti ili običaji na području Poljica o tome bi se mogao napisati cijeli rad, ali ovdje će se biti navedeni samo neki kako bi se dočarao život na području Poljičke Republike. Prije svega svakako je bitno navesti Poljički statut. Naime, on je zbornik normi autonomne Poljičke kneževine, odnosno Poljica. Najstariji dijelovi Poljičkog statuta padaju u početak 15. stoljeća, a zatim su pojedine odredbe uvrštavane u tijeku daljnjih stoljeća sve do ukidanja autonomne Poljičke kneževine. Same norme Poljičkog statuta se odnose na razne pravne materije i tiču se samog ustrojstva i administracije Poljica. One su bile stvarane na skupštinama plemenitih ljudi, ali također i na skupštinama plemenitih ljudi i puka zajedno. Norme su se donosile povodom nekog konkretnog slučaja koji se dogodio u Poljicima. Poljički statut je napisan bosančicom, odnosno poljičicom i mješavinom čakavskih i štokavskih elemenata, a započinje čvrstim oslanjanjem na Božje ime: *U ime gospodina Boga amen*. Najstariji prijepis Poljičkog statuta potječe iz 15. – 16. stoljeća.¹² Bitno je spomenuti kako je

¹¹ Marušić, Juraj. *Obraz Poljica ljudski, domovinski, kršćanski*. Poljica-Podgrađe, 1996. str. 7

¹² Nikić, Andrija. *Dubrovačka i Poljička republika*. Mostar, 1997. str. 93

neko vrijeme u Poljičkom Statutu bilo i nekoliko feudalnih zakona koji su teško pritiskali poljičke kmetove, ali svi ostali zakoni su bili velika kulturna blagodat za veliku većinu, odnosno devet desetina stanovništva Poljica. I naime, dok su u mnogim zemljama Europe za vrijeme feudalizma seljaci radili kao kmetovi na tuđoj, gospodskoj zemlji, na području Poljica je seljake čuvao Poljički statut te je velika većina imala vlasništvo nad zemljom. Upravo zahvaljujući Poljičkom statutu mnogi dojučerašnji bezzemljaši bi došli do zemlje jer se navodi: ... *neka svatko može živjeti...*; ...*ništa nije što je oduvijek bilo...* U nastavku će biti navedeno nekoliko zakona:

Članak 44

Tko opsuje bilo gdje svog druga bez prava razloga, plaća 5 libara. Ako kmet opsuje plemenita čovjeka, to je dvostruko. Kad kmet opsuje svoga gospodara, treba da mu se odreže jezik, ili da se iskupi sa 100 libara.

Članak 75 a

Kad tko koga opsuje na zboru, ili na sajmu, ili na suđenju pred knezom, kažnjava se sa 10 libara.

Članak 78 a

Kad se za nekog Poljičanina utvrdi da je lupež i da krade u Poljicima – ako ukrade kokoš, plaća kozom, tko krade kozu ili drugoga brava, plaća volom, odnosno jednakom vrijednošću, A onaj, tko ukrade štagod što prelazi vrijednost od sto libara mora biti obješen.

Članak 107 b

Trgovac koji se nađe u kom selu mora najprije onom robom koja je za prodaju namiriti svoje selo, a namirivši selo, one izvana, učini li drukčije, onda se njegova roba može zajednički razgrabiti.

Članak 112

Ako se uistinu nađe koja vještica ili čarobnica ili vračara, kad se prvi put nađe, ima se bičevati, ako li se ponovno nađe, mora se spaliti.¹³

Poslije Poljičkog statuta svakako je bitno navesti i izbor velikog kneza. Naime, izbor velikog kneza je vršio *Obćeni skupni zbor* svake godine u Gatima i to na blagdan Svetog Jure, poljičkog

¹³ Marušić, Juraj. *Rukovet zakona iz Poljičkog statuta*. Poljica, 1981. str. 6 – 17

zaštitnika. Najprije bi Poljičani imali okupljanje u crkvi Svetog Jure na Gracu, gdje bi obavili vjersko slavlje, a potom bi se svi spustili pod Grac gdje bi se izabrao veliki knez. Tog istog dana, kroz jutro je svako biralo svog malog kneza, a potom bi svi odrasli seljani otišli u Gata na izbor velikog kneza. Naime, biralo se tako da bi kandidati ispred sebe položili koporan na koji bi birači polagali svoje balote. Tko bi u tom *balotavanju* dobio najviše glasova postao bi velikim knezom. Treba napomenuti kako je *ugarska vlastela* prigrabila pravo da veliki knez bude biran samo iz njihovih redova, a da vojvoda i prokuratoru budu iz redova *didića*. Zbog toga je prvi *didić* izabran za velikog kneza tek 1789. godine.¹⁴ Također je zanimljiv podatak da je svake godine prije izbora novog velikog kneza, prošlogodišnji veliki knez morao skinuti svoju kneževsku kapu i tako gologlav, s kapom u ruci, u svoje ime i ime čitavog svog Stola pitati oprostnje u plemića i pučana, ako se u svom jednogodišnjem vladanju Poljicima možda nekad nije držao zakona Poljičkog statuta i poljičkih običaja, te izraziti spremnost da nadoknadi štetu koja bi iz toga možda bila proizašla.¹⁵ Nakon svega navedenog, nezaobilazno je ne spomenuti neke heroje na području Poljica. Prije svega treba spomenuti svećenika Jurja Pezelja. On je naime predvodio Poljičane koji su porazili Turke 1686. godine na području Gornjih Poljica. Naime don Juraj Pezelj je bio mladi glagoljaški svećenik, koji je i sam ubio 15 neprijatelja, a zatim je bio i smrtno ranjen. Međutim, svojim suborcima je to zatajio i rekao im da se nastave boriti. Zahvaljujući njemu i ostalim mještanima, većina Turaka je bila zarobljena ili ubijena. I dan danas na mjestu pogibelji don Jurja Pezelja stoji spomenik – veliki križ s natpisom ispisanim poljičicom. Uz don Jurja Pezelja je neizostavno spomenuti Milu Gojsalić. Naime, ona je žrtvovala svoj mladi život tako što je ušla u šator Ahmed paše te sa gorućom bakljom digla u lagum pašu i barutanu, te tako svojim junačkim djelom olakšala veličanstvenu pobjedu svojim malobrojnima Poljičanima (1000) nad daleko brojnijim neprijateljem (10000). S razlogom joj se pridaje naziv *poljička Judita*. Mnogo je pisaca i pjesnika pisalo o njoj, a August Šenoa je o njoj pjevao:

Zborište pusto, nema više vijeća

Po kneževom se stolu vije mah,

Izmijenila se zla i dobra sreća,

A slavni barjak sad je pepo, prah.

¹⁴ Kuvačić – Ižepa, Mate. *Poljica – Putovanje kroz povijest i krajolik*. Naklada Bošković, Split, 2002. str. 44 – 45

¹⁵ Marušić, Juraj. *Rukovet zakona iz Poljičkog statuta*. Poljica, 1981. str. 7

Na vazdu rodu sveta su Poljica,

I vazda slavna Mila Gojslavica.¹⁶

Kao što je već navedeno, o običajima i posebnostima poljičkog kraja mogle bi se napisati mnoge knjige, a ovdje je bilo navedeno nekoliko stvari. No svakako ne treba izostaviti i ne spomenuti općepoznati poljički soparnik, ovo jelo koje je mnogo godina hranilo poljički puk.

Soparnik je karakteristično poljičko jelo, a sastoji se od dva komada tijesta koja se razvaljaju na dvije okrugle daske – “sinije”. Na prvi komad tijesta stavi se nadjev od blitve, malo luka, soli i začini maslinovim uljem, a zatim preklopi s drugim komadom tijesta i zavrnu rubovi. Peče se na ognjištu i nakon toga se premaže tučenim češnjakom i maslinovim uljem. Jede se na Badnjak, u korizmi, na Veliki petak, zatim u vrijeme poljodjelskih radova i na proslavama. To je jelo vjerojatno nastalo pod orijentalnim utjecajem.¹⁷

Slika 2. Kip Mile Gojsalić¹⁸

Slika 3. Poljički soparnik¹⁹

¹⁶ Kuvačić – Ižepa, Mate. *Poljica – Putovanje kroz povijest i krajolik*. Naklada Bošković, Split, 2002. str. 38 – 46

¹⁷ <https://poljica.hr/soparnik-kao-obredno-i-svecano-jelo-u-poljicima/>

¹⁸ <https://nova-akropola.com/kulture-i-civilizacije/hrvatska-bastina/mila-gojsalic-poljicka-heroina/>

¹⁹ <https://poljica.hr/soparnik-kao-obredno-i-svecano-jelo-u-poljicima/>

2. Ratni zločini na području Poljica tijekom Drugog svjetskog rata

Područje Poljica je tijekom Drugog svjetskog rata doživjelo strašne strahote te mnogobrojne ratne zločine koji su uvelike ostavili trag na preživjelima te njihovoj rodbini. Naime u ovom poglavlju će biti navedeni zločini koji su počinjeni na području Poljica u velikom i nemilosrdnom Drugom svjetskom ratu te će također biti navedena mnogobrojna svjedočanstva ljudi kako bi se što bolje moglo shvatiti te monstruozne zločine. Kroz samo poglavlje će se također pokušati shvatiti uzroci, ali i posljedice ovih nemilih događaja. Cilj ovog dijela završnog rada je približiti ovaj ne tako davan događaj široj publici, odnosno na što jednostavniji način pokušati ljudima objasniti zvjerstva koja su se događala na ovom području za koja mnogo ljudi nije ni čulo.

2.1 Četnički pokolj 1942. godine u Gatima i okolnim selima

Povodi zločinima u Poljcima 1942. godine su bili ti što su skupine partizana s Mosora pojačale sabotaže i diverzije na objekte važne za talijanske oružane snage te također mnoga uništenja pruga. Između deveti i deseti kolovoza Mosorska partizanska četa je na više mjesta poništila cestu Žrnovnica – Blato na Cetini zbog čega je promet između Splita i Omiša, Omiša i Gata, Gata i Kostanja, Gata i Šestanovca te Omiša i Zadvarja bio potpuno onemogućen. Također je došlo do rušenja mostova, telefonskih stupova, dalekovoda... Nedugo nakon toga general Umberto Spigo, zapovjednik talijanskog 18. vojnog korpusa se odlučio na poduzimanje radikalnih mjera kako bi spriječio partizanske sabotaže i to upravo počinjenjem užasnih zločina. 30. 9. 1942. godine navečer, poslije 20 sati u Omiš su talijanskim kamionima iz Splita dovezeni četnici iz Knina, i to njih 130 do 150 za koje je bila priređena i zajednička večera koju je priredio pukovnik De Turrus. Dan nakon, točnije ujutro 1. 10. 1942. godine u 6,30 sati četnici su zajedno s nekoliko talijanskih časnika i karabinjera u dvije skupine krenuli pješice prema Zakuću i Gatima, dok se jedna manja skupina uputila prema Naklicama. Pukovnik De Turrus zapovjedio je ustaškom logorniku Jordanu Ceciću da povede skupinu od 30 hrvatskih oružanika prema selu Borku iznad Omiša s ciljem da izvrše pretres sela i unište partizane. Hrvatska skupina je bila svjesno upućena u sasvim drugom smjeru od ovog gdje su upućeni četnici i to kako bi se spriječio mogući sukob nakon pokolja civilnog stanovništva u Gatima i okolnim mjestima. Detalji same akcije su bili razrađeni na večeri talijanskih i četničkih časnika na kojoj nisu nazočili hrvatski časnici i dužnosnici. Nadalje, četnici popraćeni talijanskom vojskom su stigli najprije u Zakućac gdje su pokraj vodovoda bili opazili parole koje su veličale Pavelića. Nakon što su to vidjeli kod mještana su se raspitivali tko ih je napisao, a kada nisu dobili odgovor na postavljeno pitanje rekli su mještanima da će se vratiti i zapaliti selo. Svoj put su nastavili prema

selu Gata gdje su na cesti bili naišli na nekoliko djevojaka mljekarica koje su bili silovali, a zatim i ubili.²⁰ Na mljekarice su bili naišli u predjelu Bili stan te su ih tu presreli, maltretirali, mučili, obeščastili, a na kraju i ubili. Na užasnom mjestu pokolja djevojke i žene su bile i pokopane. Ubijene su bile: Ivka Generalić rođena 1903. godine, Luce Jerić rođena 1899. godine, Marija Kuvačić-Markiće rođena 1928. godine, Milka Kuvačić-Bakalja rođena 1930. godine, Ivanica Lučić rođena 1909. godine, File Juranović rođena 1919. godine. Od djevojaka se samo uspjela spasiti Ivka Očasić koja je bila rođena 1921. godine te je ona ujedno i bila jedini svjedok stradanja mljekarica.²¹ Nakon ovog nemilog događaja dolazi do užasnog masakriranja mještana iz Gata, Čišala i Ostrvice. Bitno je spomenuti da su s četnicima bili talijanski časnici, ali također i dvojica hrvatskih oružanika kojima je od strane Velike župe Cetine bilo naređeno da prate talijansku vojsku, rad četnika i razvoj događaja uopće. 1. listopada 1942. godine narednik Lalin je u 11 sati uputio službeni izvještaj u kojem je naglasio da četnici u selu Gatima pale sve kuće te da ubijaju, kolju mirno pučanstvo i to žene, djecu, starce, djevojke da siluju te ih poslije svega ubijaju. Narednik Lalin je naglasio da je svojim očima vidio i osvjedočio da ispred zapaljenih kuća leže zaklane žene i starci, a da su po livadama žene koje gore jer su polivene benzinom.²² Kad je podžupan Juraj Stanojević dobio izvješće oružničkog narednika Lalina, odmah je od talijanskog pukovnika De Turrisa tražio da se akcija i klanje četnika smjesta zaustavi nad mirnim pučanstvom. Također mu je rekao da partizane treba tražiti u planini Mosor, a ne u mirnim selima. Taj isti dan De Turris je otišao u Split do generala Spiga te mu je prenio traženje podžupana Stanojevića. Kada se vratio iz Splita, pukovnik De Turris je rekao podžupanu da je izdao zapovijed o prekidu akcije.²³ Bitno je spomenuti kako je Podgradac bio prvi zaselak u koji su bili upućeni četnici. Kada su četnici stigli u zaselak, sve su ljude istjerali iz kuća, a potom bi odvajali muškarce. No i to odvajanje nije značilo ništa jer bi nakon ubijanja muškaraca stradale i žene i djeca i starci. Najbolje je tome svjedočio Andrija Pivčević te Marija Borovac. Andrija je bio dijete koje je tog jutra nosilo mlijeko bolesnoj Katiji Šperac. Na putu do nje je naišao na nekoliko četnika koji su ga povelili prema predjelu Podvinišće. Tamo je druga patrola dovela još nekoliko mještana među kojima je bilo i djece. Tamo su ih strpali u jedan puteljak koji je bio ograđen zidom te su počeli pucati na njih. Andrija je pokušao pobjeći, ali ga je jedan četnik pogodio u nogu te mu je nakon toga prišao i zadao devet uboda nožem i tako ga ostavio. On je tada izgubio svijest, a ostali su bili poklani, prema Andrijinom sjećanju,

²⁰ Marković, Stjepan. *Cetinska krajina u NDH*. Despot Infinitus d. o. o., Zagreb, 2016. str. 150

²¹ Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Zagreb, 2012. str. 31

²² Marković, Stjepan. *Cetinska krajina u NDH*. Despot Infinitus d. o. o., Zagreb, 2016. str. 150

²³ Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Zagreb, 2012. str. 30

12. Andriju je spasio jedan susjed koji ga je odveo do majke koja ga je odvela do pećine jer su mu četnici zaklali i oca. Nakon nekoliko dana je bio odveden u bolnicu te se nakon oporavka vratio majci u Gata, ali oni nisu ostali u Gatima u kući već su opet otišli u mosorsku pećinu jer su skoro sve kuće bile spaljene. Svoju užasnu sudbinu je Andrija ispričao na suđenju ratnom zločincu Draži Mihailoviću 1946. godine u Beogradu. Sličnu sudbinu je doživjela i Marija Borovac kojoj su četnici ubili muža te teško ranili dva sina, od kojih je jedan preminuo. Marija Borovac je također svjedočila na suđenju Draži Mihailoviću u Beogradu. Nadalje, u susjednom zaseoku Podkunjevača živjelo je 5 obitelji, ali tamo četnici nisu nikog ubili nego su izdvojili 4 muškarca koja su povel i ubili na Grabaru u Skočibama te su jednu bolesnu staricu Ivu Mekinić bili izvukli iz kuće te kuću zapalili, a nju ostavili ispred kuće u vrtu. Jdna starica se hranila kupusom iz vrta što ga je mogla dohvatiti, ali je umrla od gladi 9.12.1942. godine. U zaseoku Skočibe je živjelo 36 obitelji s 200 duša. U ovom zaseoku su četnici ubili Nikolu Pivčevića, Paula Mekinića, Ljubicu Beović, a Zorku Beović su teško ranili. Dan nakon četnici su se vratili te zapalili veći broj kuća. Idući zaseok u koji su upali četnici bio je Pocelje. U ovom zaseoku je bio nastao pravi masakr. Naime, stradao je veći broj ljudi, a samo su se neki uspjeli spasiti. Mnoga djeca su ostala bez roditelja, a oni koji su preživjeli bili su dosta izranjavani dok ih je tek nekoliko bilo neokrznuto. Nažalost, mnogi od njih su se mogli spasiti, ali su vjerovali u čovjeka i u pravdu koje ovog puta nije bilo. Nadalje, u zaseoku Čovići ista stvar, stradalo i mlado i staro. Stradale su mnogobrojne obitelji, a neka djeca su spašena zahvaljujući jednom četniku koji je rekao drugom četniku da će ih on ubiti, ali nije, već ih je odveo u svinjac te im dao šećera i rekao da ne izlaze. Također je i potresna priča o smrti obitelji Ivana Čovića. Naime, on je zajedno sa suprugom Šimom i sinom Božidarom uspio napustiti selo, ali su se odlučili vratiti jer je njegova žena rekla: *Iden, da me ubiju na mojim vratin*. Nažalost, tako je i bilo. Četnici su ih ubili, a iza njih je ostalo šestoro djece. Na istočnom djelu sela bio je zaseok Kuvačići. Tu su četnici isto ubili velik broj ljudi, ali se velik dio uspio spasiti i to zahvaljujući Anti Kuvačiću Beretinu. Naime, njega su na putu za Omiš sačekali četnici te mu zabili nož u leđa. On im je tako ranjen, s nožem u leđima uspio pobjeći te je došao do Kuvačića i Čovića i obavijestio ljude o dolasku četnika. Zahvaljujući njemu mnogi su ljudi pobjegli na Mosor te se tako spasili. U zaseoku Proso su tada živjele tri obitelji, no tamo je došlo dosta mještana iz drugih zaseoka. Četnici su ih pohvatali i htjeli ubiti, ali tu se zauzeo jedan od njih koji ih je spasio. 3. listopada 1942. godine preživjeli su mještani uz pomoć susjeda iz Tugara i Dubrave i partizana pokopali mrtve, 45 u groblju, a druge po njivama, odnosno gdje bi kojeg mrtvacu

zatekli.²⁴ U isto vrijeme kada je došlo do pokolja u Gatima, četnici su upali i u selo Čišla. No još prije nego što su četnici došli u Čišla, tamo su se pojavili talijanski vojnici. Svjedoci su don Frani Mihanoviću kazivali da su Talijani upozoravali ljude da bježe jer će doći četnici i da će sve pobiti i popaliti. Kozlica navodi da su prvo ubili Mandu Kordun i to na cesti. I u ovom selu se mogao vidjeti četnički nesklad. Naime, jedan četnik je htio zaklati Mariju Juranović, ali je drugi to spriječio i rekao slijedeće riječi: *Ne, neka ostane živa i neka priča što su naši radili.* Sve su kuće u Čišlima bile spaljene, osim jedne što je bila udaljenija, prema Mosoru. Valja napomenuti da se nakon zločina teško živjelo jer je u selima u kojima su počinjeni zločini ljetina i cijeli urod bili opljačkani ili zapaljeni. Nadalje, u drugom dijelu sela su stradale Šaškorove kuće te je bilo ubijeno 6 ljudi. Što se tiče Ostrvice i Zvečanja, tamo su četnici ostavili iza sebe nekoliko zapaljenih kuća. Bitno je spomenuti da je župnik Zvečanja don Stanislav Orlemba bio upozoren da ga traže četnici. On je naime uspio uzeti župne knjige te se sklonio u jednu pećinu na Zagračinju te je tako uspio sačuvati župne knjige. Nažalost, župne knjige od župa Gata i Ostrvica su zapaljene zajedno sa župnim kućama. Također valja spomenuti kako su talijanski vojnici upozorili mještane Ostrvice da dolaze četnici te je gotovo cijelo selo izbjeglo u Mosor i spasilo se. Mještani sela Naklice su se većim dijelom razbježali te tako nije došlo do pokolja. Četnici su desetak muškaraca povelili prema Gradcu u Gatima, ali su ih bili pustili. Veliki dio kuća četnici su bili opljačkali, a 12 ih zapalili. Prvi i drugi listopada 1942. godine je u Gatima i okolnim selima ubijeno 100 osoba od čega je veliki broj bio od djece, žena i staraca.²⁵ 2. 10. 1942. godine četnici su se bili okupili u selu Zakuću kod Omiša gdje su bili čekali talijanske kamione koji su ih trebali prevesti prema Splitu. No Hrvatske vlasti u Omišu je mučila bojazan od ulaska četnika u Omiš, ali sva sreća do toga nije došlo.²⁶ Nažalost, nastavak četničkog zločinačkog divljanja će se nastaviti u Gornjim Poljicima. Naime, uz spoznaju što su četnici uradili u Gatima i okolnim selima, Talijani su odveli četnike da na isti način nastave s pokoljem ljudi i uništavanjem sela s gornje strane Mosora. 3.10.1942. godine četnici i Talijani dolaze u Gornja Poljica gdje pale i pljačkaju kuće i pojate. U Gornjim Poljicima su najprije upali u selo Srijane gdje su ubili mjesnog župnika don Franu Babiča te njegovu sestru Francisku i glavara sela Stanka Jurasu. Bitno je spomenuti da su i zapalili župnu kuću s matičnim knjigama. Svoj pohod su nastavili dalje i uputili se prema Gornjem Docu gdje su ubili 4 mještana te još 2 ljudi iz okolnih mjesta. Većina ljudi se spasila tako što se bila sakrila po Mosoru. 4.10.1942. godine upali su u Donji Dolac gdje su ubili Božu i Katu Čosić iz zaseoka Smajići dok su pokušali

²⁴ Ibid. str. 32 - 36

²⁵ Ibid. str. 36 - 38

²⁶ Marković, Stjepan. *Cetinska krajina u NDH*. Despot Infinitus d. o. o., Zagreb, 2016. str. 151

spasiti nešto stvari od moguće pljačke i paljenja. Sve su kuće bile opljačkane, a 67 stambenih i gospodarskih kuća je bilo zapaljeno. U Srijanima, Gornjem i Donjem Docu bilo je ubijeno 11 osoba. Nakon zločina po Gornjim Poljicima četnici su se uputili prema Dugopolju i nakon tamošnje pljačke uputili su se s talijanskim kamionima u Split, a dalje zajedno sa plijenom otputovali za Knin. Kako bi se što bolje prikazala okrutnost ovakvih zločina, u nastavku će biti navedeno nekoliko svjedočanstava.²⁷ Svjedočanstvo Marije Borovac iz Gata: *Četnici su nas istjerali iz kuća. Odvojili muške od ženskih. Meni je u kući ostao spavati sin Špiro. Tražila sam da me puste do njega, kad sam čula da plače i da se probudio. Bilo mu je šest godina. Pustili su me. Onda su nas počeli ubijati. Muškarce iz pištolja. Vidjela sam kako su mi muža pogodili, kako mu je krv šiknula i kako je viknuo: „Evo ti me Gospe moja!“ Prvoga su ubili moga djevera od 19 godina. Muž je imao 34 godine. Nas ženske stali su sabljama sjeći. Ja sam povukla dva sina i uletjela u kuću. Četnik za nama. Jednu je djevojku na vratima ubio. Mome Špiri je odsjekao ruku i probio mu drob. Dijete se zavuklo pod stol. A za ovim Antom, bilo mu je pet godina; da mi tko kaže da će me ubiti, da nema Boga, ja ne bi rekla da ga nema; jer dijete je pretrčalo preko kuće, iz sobe u sobu, a četnik za njim. Dijete se izmicalo sablji. Gledam, mislim glavu će mu odsjeći. Ali ga nije dohvatio, nego se mali bacio k meni u krilo, a ja sam pala preko njega. Oh, veliko je Božje milosrđe, nije ničije nego Božje. Četnik mene probo sabljom, pala sam, nisam znala za sebe. A mali ostao ispod mene, njega je sablja kroz mene u vrat zarezala. Tako sam ostala ležati bez svijesti ne znam koliko sati. Onda sam došla k sebi i vidim da kuća gori oko mene. Ante bio cijelo vrijeme pri svijesti, mislio da sam mrtva, a nije se mogao ispod mene izvući. On pita jesam li živa, pa pomislim da je šteta što nisu i mene i njega dovršili, kad smo sada sami na svijetu. Uto se javlja onaj ispod stola: Mama, izvuci me, izgorit ćemo!“ Izvukla sam ga i pošla s njima skakati kroz prozor. Njemu ručica odsječena visi i crijeva mu se vide, ovome krvari ispod grla, ja sva u krvi. I još mi je suknja zapela za prozor; jedva sam se otkinula... Šuljali smo se po djetelini, četnici sve okolo. Ante kaže Špiri: „Muči, evo ih!“, a Špiro onda, kad čuje bat cokula, pritaji jecanje. Sakrili smo se u djetelinu, ali djetelina polegla, legli smo u kupine, i one polegle, onda smo se sakrili u tumbin, prolaz za vodu ispod ceste. Petnaestak dana i noći pod vedrim nebom, krvavi, bez zavoja. Listovima blitve sam rane zatiskivala. Špiro je pao u groznicu, mučio se i jedne noći umro. Zavila sam ga u pregaču i ostavila u potoku... Sutradan nas opet naišli četnici. Ali jedan od njih nam reče neka se čuvamo 3 dana, da imaju nalog sve popaliti i poklati: 16 kilometara naprid, to je do Blata, i 16 kilometara nazad, to je do Tugara. Neka se sklanjamo kako znamo, tko preživi bit će mu široko.*

²⁷ Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Zagreb, 2012. str. 38 - 40

A on da nije nikoga ubio... Iduće svjedočanstvo je od Andrije Pivčevića iz Gata, rođenog 1934. godine: Ja sam ka dite od 8,5 godina nosija mliko u Podgradac. S materom san dogovorija da će nađemo u Smovu, to je put Dubrave. Kad sam doša do kuće Andrije Pivčevića u Podgracu, bilo je oko 8 sati, čuja sam neku galamu. Ostavija sam mliko na stolu. Vidija sam četiri-pet ljudi različito obučeni, šporki, s bradama, naoružani. Tada jedan zagalami: „ Mali stoj ili ću te ubit.“ Stali smo tu jednu pet minuta, gori po kući se lomi, vika i galama. Andrija se svađa sa četnicima. Kasnije sam dozna da je u toj grupi bija jedan Talijan. On nije kla, izgubija se kad su nas odveli. Izveli oni iz kuće Andriju, ženu mu File i brata Matu. Mi na izlazu, kad jedan čovik s Dubrave, pokupilo i njega. Povelu nas prema istoku, prema crkvi. Kad tamo naiđosmo na jednu grupu ljudi koje vode četnici, tamo od crkve. Ima tu jedan putić, između suhozida, tako. Kad zapuca od crkve, a jedan od ova tri kaže nami: „ Ležite tu da vas ne ubije.“ Mi se sćurili, pogleli na oni putić. Kaže on nami da sve izbacimo iz džepova, ako neko ima nož da će ga zaklat s njime. Pokojni Marin iz Putišića, Čičko i pokojni Ćiro Smajić, mlad bio, išli su u općinu u Omiš, i tu se zatekli. Ovi Marin je bacija nož iz džepa. File je pokušala uteć, on za njom i iz pištola je ubija u glavu. Kad oće uteć ovi jedan Perišić, bilo mu je 16 godina, a ja za njim. Pucali su za nami, njega nije uvatilo, a mene pogodi u debelo meso. Ja se privrnija, on skoči name, nož na puški. Pita me: „ Čime voliš da te ubijen, s puškom ili nožem.“ Kažen da san jedini u matere, ali to nije pomagalo, nastavi me on bost. Ja instiktivno na nož. Uboja me na devet mista. Tu nas je bilo 12, ove su povelu doli dalje, pucali u Matu dva puta. Jedno dite od godinu dana, od Danice Sladine, bacili su gori i natakli na bajunetu. Kad je to bilo gotovo, vidin ovi čovik s Dubrave se miče. Njega nije pogodilo. Tu san među mrtvim sta pet uri. Dade meni taj Dubravec ruku, podigne me i ode, spašava svak sebe. Šta ti je Božje milosrđe, krv curi iz rana, ja pomalo uz taj zid iden gori do Oćasićeve kuće. Dođen blizu kuća, panen i dalje ne mogu, gotovo. Tu me je naša pokojni Mijo i doveja me kući, dao mi tri kacole mlika. Ovi Dubravec je naiša na mater i reka da je jedan mali nastrada. Došla mater i teta, triba me nosit gori do Skočiba. Ne mogu me nosit, svagdi boli, rane, nateklo. Metili me u konistru, što se grožđe bere. Na dva kušina i donesu me u Skočibe. Kad na ulazu u selo mrtav otac, i njizi pet-šest. Strašno. To su bili jaki ljudi, mladi, niko da se suprostavio kad su ih počeli klati. Dovelu su me u tetka Bože Mekinića, isprali mi rane rakijom, nešto zavili i u Mosor, u jednu špilju. Kad sutra evo partizana. Pokojna baba nije znala jesu partizani ili četnici. Iđu s Dubrave, oslobodit Gata kad je sve gotovo. Ovi jedan pripremija ručnu bombu da će bacit, dok nije vidija da smo mi. Tu san sta 8 dana, digot bi doša doktor iz Omiša, i ovi naši seljački, koji su nešto znali. Pošto sam ja ima rodbine u Splitu, oni su doznali da san ranjen, da je otac ubijen i da je sve zapaljeno. Pokojni tetak Mate Bečić dolazi priko Žrnovnice, Sitnoga i Dubrave, dolaze u Mosor

gori po me. Prid zoru na konju i u Split. On je ima stanje u Splitu, a na Širobuji je bila granica Hrvatske i Italije. Ima je propusnicu, metnija me u tršelj i tako smo prošli taj blok. Smistija me u bolnicu, ali strogo je zapritija da nesmin reć ko me ranija. U otpusnom pismu piše da me ranija jedan pijeni čovik. Deset dana sam bija u bolnici, unda misec dana kod strica, mater i ja. Nakon toga istim putem u Gata. 96 ljudi je zaklano u Gatima i okolo, gotovo svaka kuća je bila zapaljena, živilo se u Mosoru, u pećinama. Kasnije, kad je uvatilo Dražu Mihajlovića, ja i Marija Borovac bili smo na suđenju. Mariju je bajuneta probola skroz i pokojnoga Antu zarizala pod vrat. Drugoga sina i muža jon zaklalo. Mislin da je bilo i naši ljudi tu među njima. Jedan mene pita čiji san, ma šta bi mene pita jedan Crnogorac čiji san ja. Jedan je sigurno bija, a pretpostavlja san da su bila tri. Večer prije pokolja spava san na tavanu, i kao da san nešto ćutija. Slušam, doli došla dva čovika, partizani. Došli po oca da ide orit cestu na Stazici. Sorili su cestu, a sutra su Talijani doveli četnike ispod te porušene ceste. Pucali su bacači s Glavice. Naši ovi odbornici imali su jedan mitraljez i 5-6 pušaka. Jednu je lovačku pušku pokojni Mirko Pivčević da mome pokojnom ocu. Nakon šta je otac poginija, onda me ujac Jure Burazin pita jesam li vidija di je puška. Ja sam ga odveja do trišnje di je otac to zakopa. Tom Mirku Pivčeviću ubilo je oca, mater i strica. On je ima bombu, bacija bi on nju, ali bi ubija i nas. Iskočija je kroz prozor i uteka. Šta bi reka oko partizana, oni su tribali branit s tim oružjem, ali uvik krivi pobigne, a pravi nastrada. Gata su uvik bila ka crveno misto, oni su tu imali svoju podlogu. Dubrava je recimo bila ustaško misto, to se znalo, ali nikada među njima nije bilo sukoba. Nikada nije bilo sukoba između ustaša i partizana. Ali, nakon ovoga su partizani dobili na težini. U ustašama su bila dva, tri. Ovo drugo je bilo više naklonjeno partizanima. Ali kad se pokolj dogodija, partizani su bili na Dugopolju. Oni su tek drugi dan došli. Još nešto je važno spomenuti. Kad je bija pad Jugoslavije, gori na Gracu naišli su Nevesinjci, svaki Srbin nosija je oružje kući. U Žrnovnici se nisu tili pridat, u Srinjinama isto. Tada je javilo u Omiš hrvatskoj zaštititi. U njoj nije bija ni jedan Gaćanin. Pokojni Šaban, umra je prije 3-4 godine, on je bija glavni. Kod Sv. Jure su ih prisilili da se razoružaju. Bilo je tri-četiri mrtva. Ostalo ih je nekoliko živih, ranjenih i odvedeni su u zatvor u Splitu. Pričalo se u selu da je to bija razlog što su došli četnici. Što se tiče sela Čišla, tamo je svoje svjedočanstvo ispričao Mirko Juranović koji je bio rođen 1926. godine: Tada sam ja imao 16 godina i svega se dobro sićan. Ja san uteka malo više iznad kuće, da su me vidili ubili bi i mene ka i zeca. Oni nisu birali, moj did Petar je ima osamdeset godina. Ubili su mi i sestru Filu koja je nosila mliko. Pokojni otac Marko je naša njezin leš tamo, drugi dan, donija ga na leđima ovde u crkvu i pokopa. Ubili su i jednu Anu tu u komšiluku, ona je meni daljnji rod. Ubili su i njezinu zaovu Lucu. Nisu birali, koga su našli toga su tukli. Ženu pokojnoga Karle Kove u Gatima su ubili, trbuvi joj proparali, izvadili živo

dite iz nje i ostavili. Oni su tukli u jutro, mi smo bili ostali pošteđeni. Zapalili su bili kuću pa je otac doša iz vinograda, uzeja robe i utrnija kuću. Popodne, prid mrak, kad su se vraćali iz Zvečanja prema Gatima ja san ih čuja i vidija pa smo svi utekli. Da nisan ja reka „ ćaća evo ih ispod kuće, bižimo“, sve bi nas ubili. Dit je osta i njega su zaklali. U ćaću su pucali, ali kako su bili pijeni, nisu ga pogodili. Mi smo bili okolo ispod loza. Partizani su došli ka sutradan. Glavni je bija Nikola Matešan. Njih je bilo biće jednu 10-15 partizana. On ih je bija dobro rasporedija, jedne na Naklice, druge na Gaj da ih opkolu. Bilo bi njih nekoliko poginilo, ali neki od partizana iz patrole je naiša na nje i zapuca. Tada su oni pobigli. Da nije bilo pokojnoga oca, komandir Nikola Kuvačić Matešan iz Gata bija bi ubija ovoga partizana. „ Nemoj kume, nije tija, nije tija“, reka je ćaća i tako je ovoga spasija, Partizani su došli ozgara iz Dugopolja, oklen li. Nadalje, što se tiče sela Naklice, svoje svjedočanstvo je dao Jakov Pavešković koji je bio rođen 1928. godine. Jakov je rekao slijedeće: *Sjećam se dolaska četnika u selo. Oni su bili krenuli iz Zakučca uz Brnistru. Kako je cesta tamo di je tunel bila zatvorena, dio ih je krenuo i prema Naklicama. Kad su ljudi vidili kokarde i brade počeli su bižat, i ja sam se sakrija u polju. Većinu su kuća opljačkali, oko 15 ih zapalili, tako i moga ćaće Ivana i Andrije Paveškovića. Duje Antičević bija se sakrija ispod badnja. Kad su pljačkali njegovu kuću pronašli su dosta novaca pa mu je žena počela vrištiti, a on je izašao ispod badnja i počeo vikati na četnike i tražit da im vrate novce. Oni su ga tada ubili. Desetak su muškaraca povelu prema Gracu, i moga ćaću Ivana. Jedan od četnika njega je poznavu po imenu. Kad su ih pustili i kad su se vraćali prema selu, naiša je ćaća na drugog četnika koji ga je udario kundakom tako da je čitavi život osića taj udarac.*²⁸

²⁸ Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Zagreb, 2012. str. 426 – 431

GATA, ČIŠLA, NAKLICE – ČETNIČKI POKOLJ 1. LISTOPADA 1942.						
PREZIME	IME	OTAC/MUŽ	GOD. R.	MJESTO	MJESTO SMRTI	DAN SMRTI
BULIĆ	ANTE	JAKOV	1913.	TUGARE	GATA	01.10.1942.
ČEPIĆ	MATIJA	IVAN	1929.	DUČE	GATA	01.10.1942.
KACUNIĆ	MATE	MARKO	1901.	PUTIŠIĆ	GATA	01.10.1942.
KRCATOVIĆ	ANTICA	STIPE	1913.	OSTRVIČA	GATA	01.10.1942.
MILIČEVIĆ	MANDA	LUKA	1924.	ZVEČANJE	GATA	01.10.1942.
SMAJIĆ	ČIRO	JURE	1923.	DONJI DOLAC	GATA	01.10.1942.
BAGAT	ANTE	LUKA	1932.	GATA	GATA	01.10.1942.
BAGAT	MATIJA	Ž. LUKINA	1899.	GATA	GATA	01.10.1942.
BEOVIĆ	IVKA	Ž. IVANOVA	1871.	GATA	GATA	01.10.1942.
BEOVIĆ	LJUBICA	Ž. IVANOVA	1910.	GATA	GATA	01.10.1942.
BEOVIĆ	ZORKA	IVAN	1918.	GATA	GATA	01.10.1942.
BOROVAC	ANA	Ž. IVANOVA	1912.	GATA	GATA	01.10.1942.
BOROVAC	BOŽE	MATE	1888.	GATA	GATA	01.10.1942.
BOROVAC	IVAN	IVAN	1884.	GATA	GATA	01.10.1942.
BOROVAC	MARKO	IVAN	1923.	GATA	GATA	01.10.1942.
BOROVAC	RAFAEL	IVAN	1908.	GATA	GATA	01.10.1942.
BOROVAC	SPIRO	RAFAEL	1937.	GATA	GATA	01.10.1942.
ČOVIĆ	BOŽIDAR	IVAN	1942.	GATA	GATA	01.10.1942.
ČOVIĆ	IVAN-VID	NIKOLA	1904.	GATA	GATA	01.10.1942.
ČOVIĆ	IVKA	JOSIP	1895.	GATA	GATA	01.10.1942.
ČOVIĆ	JELKA	Ž. AUGUSTINOVA	1904.	GATA	GATA	01.10.1942.
ČOVIĆ	KATA	Ž. STANKOVA	1911.	GATA	GATA	01.10.1942.
ČOVIĆ	MATIJA	Ž. FILIPOVA	1881.	GATA	GATA	01.10.1942.
ČOVIĆ	MIRKO	FILIP	1907.	GATA	GATA	01.10.1942.
ČOVIĆ	PAVICA	Ž. BARTULOVA	1901.	GATA	GATA	01.10.1942.
ČOVIĆ	STANISLAV-DUJE	JOSIP	1905.	GATA	GATA	01.10.1942.
ČOVIĆ	ŠIMA	Ž. IVANOVA	1899.	GATA	GATA	01.10.1942.
GENERALIĆ	ANDRIJA	MARKO	1876.	GATA	GATA	01.10.1942.
GENERALIĆ	DANICA	Ž. MARINOVA	1912.	GATA	GATA	01.10.1942.
GENERALIĆ	FRANE	MATE	1892.	GATA	GATA	01.10.1942.
GENERALIĆ	IVA	Ž. IVANOVA	1896.	GATA	GATA	01.10.1942.
GENERALIĆ	IVAN	MATE	1885.	GATA	GATA	01.10.1942.
GENERALIĆ	IVKA	Ž. MATINA	1903.	GATA	GATA	01.10.1942.
GENERALIĆ	JAKOV	MATE	1882.	GATA	GATA	01.10.1942.
GENERALIĆ	LUKA	ANTE	1923.	GATA	GATA	01.10.1942.
GENERALIĆ	MATE	ANDRIJA	1904.	GATA	GATA	01.10.1942.

PREZIME	IME	OTAC/MUŽ	GOD. R.	MJESTO	MJESTO SMRTI	DAN SMRTI
GENERALIĆ	VICKO	MATE	1889.	GATA	GATA	01.10.1942.
GENERALIĆ	ANDRIJA	MATE	1874.	GATA	GATA	01.10.1942.
HERIĆ	ANTE	IVAN	1924.	GATA	GATA	01.10.1942.
HERIĆ	IVAN	ANTE	1889.	GATA	GATA	01.10.1942.
HERIĆ	LUKA	Ž. LUKINA	1899.	GATA	GATA	01.10.1942.
HERIĆ-MILOŠ	ZVONKO	IVAN	1927.	GATA	GATA	01.10.1942.
KORDUN	MARIN	PETAR	1891.	GATA	GATA	01.10.1942.
KOVO	IVKA	Ž. KARLOVA	1903.	GATA	GATA	01.10.1942.
KUVAČIĆ	ANTE	IVAN	1870.	GATA	GATA	01.10.1942.
KUVAČIĆ	ANTE	MATE	1880.	GATA	GATA	01.10.1942.
KUVAČIĆ	ANTE	JURE	1869.	GATA	GATA	01.10.1942.
KUVAČIĆ	FILA	Ž. IVANOVA	1913.	GATA	GATA	01.10.1942.
KUVAČIĆ	JOZO	JURE	1878.	GATA	GATA	01.10.1942.
KUVAČIĆ	JURE	MARKO	1891.	GATA	GATA	01.10.1942.
KUVAČIĆ	MARIJA	IVAN	1928.	GATA	GATA	01.10.1942.
KUVAČIĆ	MATE	JURE	1869.	GATA	GATA	01.10.1942.
KUVAČIĆ	MATE	SPIRO	1908.	GATA	GATA	01.10.1942.
KUVAČIĆ	MATE	IVAN	1855.	GATA	GATA	01.10.1942.
KUVAČIĆ	MATIJA	Ž. JURINA	1881.	GATA	GATA	01.10.1942.
KUVAČIĆ	MILKA	BOŽE	1936.	GATA	GATA	01.10.1942.
LUČIĆ	IVANICA	JOZO	1909.	GATA	GATA	01.10.1942.
LUKACEVIĆ	MATE	JURE	1871.	GATA	GATA	01.10.1942.
MEKINIĆ	MATE	IVAN	1872.	GATA	GATA	01.10.1942.
MEKINIĆ	IVAN-PAVAO	PETAR	1908.	GATA	GATA	01.10.1942.
MILOŠ	ANA	Ž. SIMUNOVA	1861.	GATA	GATA	01.10.1942.
MILOŠ	BOŽIDAR	IVAN	1931.	GATA	GATA	01.10.1942.
MILOŠ	DANICA	Ž. IVANOVA	1900.	GATA	GATA	01.10.1942.
MILOŠ	VESELA	IVAN	1941.	GATA	GATA	01.10.1942.
MIRKONTIĆ	JOZO-FRANO	LUKA	1896.	GATA	GATA	01.10.1942.
OCASIĆ	FILIP	MATE	1895.	GATA	GATA	01.10.1942.
PIVČEVIĆ	ANDRIJA	GRGO	1880.	GATA	GATA	01.10.1942.
PIVČEVIĆ	FILIP	Ž. ANDRIJINA	1885.	GATA	GATA	01.10.1942.
PIVČEVIĆ	LJUBICA	PETAR	1924.	GATA	GATA	01.10.1942.
PIVČEVIĆ	MARIN	ANTE	1900.	GATA	GATA	01.10.1942.
PIVČEVIĆ	MATE	GRGO	1877.	GATA	GATA	01.10.1942.
PIVČEVIĆ	NIKOLA	ANDRIJA	1897.	GATA	GATA	01.10.1942.

PREZIME	IME	OTAC/MUŽ	GOD. R.	MJESTO	MJESTO SMRTI	DAN SMRTI
PIVČEVIĆ	PETAR	NIKOLA	1881.	GATA	GATA	01.10.1942.
PIVČEVIĆ	STIPE	NIKOLA	1877.	GATA	GATA	01.10.1942.
PRANIČEVIĆ	FILIP	TOMO	1896.	GATA	GATA	01.10.1942.
PRANIČEVIĆ	MILE	Ž. ANTINA	1910.	GATA	GATA	01.10.1942.
PROŠO	MARKO	MATE	1895.	GATA	GATA	01.10.1942.
TVRDE	MARKO	PETAR	1897.	GATA	GATA	01.10.1942.
TVRDE	PAVAO	JOSIP	1907.	GATA	GATA	01.10.1942.
BUŠKAIN	MANDA	IVAN	1879.	ČIŠLA	ČIŠLA	01.10.1942.
DRAGIČEVIĆ	IVAN	IVAN	1886.	ČIŠLA	ČIŠLA	01.10.1942.
DRAGIČEVIĆ	ŠIMA	Ž. IVANOVA	1889.	ČIŠLA	ČIŠLA	01.10.1942.
JURANOVIĆ	ANA	Ž. ANTINA	1887.	ČIŠLA	ČIŠLA	01.10.1942.
JURANOVIĆ	FILA	MARKO	1919.	ČIŠLA	ČIŠLA	01.10.1942.
JURANOVIĆ	LUKA	BLAŽ-IVAN	1894.	ČIŠLA	ČIŠLA	01.10.1942.
JURANOVIĆ	PETAR	IVAN	1862.	ČIŠLA	ČIŠLA	01.10.1942.
KORDUN	IVKA	TOMO	1909.	ČIŠLA	ČIŠLA	01.10.1942.
KORDUN	MANDA	Ž. STIPANOVA	1891.	ČIŠLA	ČIŠLA	01.10.1942.
KORDUN	STIPE	IVAN	1914.	ČIŠLA	ČIŠLA	01.10.1942.
LEKSIĆ	MATIJA	Ž. NIKOLINA	1884.	ČIŠLA	ČIŠLA	01.10.1942.
ŠAŠKOR	BARA	Ž. ANTINA	1882.	ČIŠLA	ČIŠLA	01.10.1942.
ŠAŠKOR	DOMA	Ž. STIPINA	1906.	ČIŠLA	ČIŠLA	01.10.1942.
ŠAŠKOR	LUKA	STIPAN	1940.	ČIŠLA	ČIŠLA	01.10.1942.
ŠAŠKOR	LUKA	ANTE	1913.	ČIŠLA	ČIŠLA	01.10.1942.
ŠAŠKOR	STIPE	IVAN	1898.	ČIŠLA	ČIŠLA	01.10.1942.
ŠAŠKOR	ANA	STIPE	1940.	ČIŠLA	ČIŠLA	01.10.1942.
ŠAŠKOR	STIPE	IVAN	1890.	ČIŠLA	ČIŠLA	01.10.1942.
ANTIČEVIĆ	DUJE	ANTE	1886.	NAKLICE	NAKLICE	01.10.1942.
MIHALJEVIĆ	MATIJA	Ž. ANTINA	1877.	OSTRVIČA	OSTRVIČA	01.10.1942.
MANENIČIĆ	IVKA	PETAR	1902.	OSTRVIČA	OSTRVIČA	01.10.1942.

Tablica 1. Popis žrtava na području Gata, Čišala i Naklica iz 1942. godine²⁹

²⁹ Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Zagreb, 2012. str. 280 – 282

2.2. Podstrana 1942. i 1943. godine

Kada se govori o tadašnjem stanju u Podstrani bitno je spomenuti kako su partizanski prepadi na talijanske kolone koje su prolazile kroz Podstranu bili česti. Upravo zbog tog razloga, talijanski su zapovjednici više puta donosili odluke o odmazdama nad civilnim stanovništvom. U noći sa 3. na 4. prosinca 1942. godine partizanska vojska iz sastava 3. bataljona Treće dalmatinske brigade bila se spustila s Mosora u Podstranu kako bi postavili zasjede talijanskim vojnicima. Partizani su tu napali Talijane. Talijanska vojska je ovdje pretrpjela strašne gubitke. Navodi se da su 4 talijanska vojnika bila naprosto ispečena, a oko talijanskih vozila bila su 23 izginula talijanska vojnika. O broju ranjenih ili stradalih partizana nema podataka. No kada je zapovjednik talijanske vojske saznao o tom događaju, poveo je prema Podstrani nekoliko satnija vojske.³⁰ Kada je talijanska vojska stigla u Podstranu, popalili su je, ubili i zaklali 20 muškaraca i 2 žene i to u dobi od 13 do 77 godina. Također je bila zapaljena i župna kuća sa svom arhivom. Nadalje, kada su talijanski vojnici u školi pronašli natpis „Živili partizani“ te nacrtan srp i čekić, 16 su muškaraca bili odveli na mjesto partizanskog napada gdje su ih mučili te ubili Ivana Perišića i Ivana Bakotu.³¹ Nakon ubijanja mještana, talijanski vojnici nisu dopustili obiteljima i rodbini preuzimanje mrtvih. Također Kotarski predstojnik Omiša, dr. Rajević je u svom izvješću o zločinima naveo kako su se među Talijanima nalazili i četnici. Bitno je spomenuti kako je partizanski napad na talijanske vojnike izazvao veliko ogorčenje među stanovništvom Podstrane zbog toga što su se partizani povukli u Mosor te stanovništvu nisu pružili nikakvu zaštitu. Nakon navedenog se postavlja pitanje je li opet došlo do toga da su partizani zakazali i iznevjerili stanovništvo? Naime, Vicko Krstulović ovako je bio opisao događaje i njegove posljedice: *Poslije ove akcije (jedinice) 3. bataljona povukle su se u planinu Mosor, ne poduzevši ništa za zaštitu stanovništva, obližnjih sela iako su morale sa sigurnošću računati da će neprijatelj prema dosadašnjoj praksi izvršiti represalije nad nedužnim stanovništvom okolnih sela. Stvarno su Talijani uskoro došli, te palili 30 kuća i ubili preko 20 ljudi i žena, ne naišavši pri tome ni na kakav otpor sa strane naših jedinica, što je među stanovništvom izazvalo veliko ogorčenje i utisak, da ih naša vojska ne može, ili čak ne želi zaštititi.*³² Upravo s ovim se skrenula pozornost na to da se ovo više ne smije ponoviti, ali se odgovornima nisu izrekle nikakve sankcije. Bez ikakve sumnje može se zaključiti da su partizani ponovno zakazali te da je njihov neodgovoran i nepromišljen postupak doveo do odmazde nad civilnim stanovništvom u Podstrani. Bitno je spomenuti kako su partizani

³⁰ Marković, Stjepan. *Cetinska krajina u NDH*. Despot Infinitus d. o. o., Zagreb, 2016. str. 189

³¹ Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Zagreb, 2012. str. 53 – 54

³² Marković, Stjepan. *Cetinska krajina u NDH*. Despot Infinitus d. o. o., Zagreb, 2016. str. 189

21.4.1943. godine opet napali talijansku kolonu na području Jasenica, nakon čega je ponovno izvršena odmazda nad stanovnicima Podstrane. Skupina talijanskih *Crnih košulja* je upala u Podstranu i to u zaseok Grljevac i Sveti Martin gdje je pokupila 20 osoba te ih povela u Krilo Jesenice od kojih je nekoliko uspjelo pobjeći iz kamiona dok su ostali bili ubijeni. Također su na predjelu Miljevac talijanski vojnici ubili ili zaklali 5 mještana Podstrane. Tijekom rata u Podstrani su talijanski vojnici ubili ukupno 30 civila.³³ Svoje svjedočanstvo za ovo mjesto je ispričao Radoslav Bakota rođen 1933. godine: *Tada mi je strada otac, zet, tetak i teta Slavodići, rodbine i prijatelja još. Kad su došli vojnici u selo palit kuće i ubijati, ja sam se poplašila i pobjega sam u pojatu pok. Šime. Oni su došli i složili u moj dvor sestre i mater, a ja sam šmiga i uteka pozadi zvonika. Onda je doša jedan baršaljer na čošak zvonika, ja sam izvirija, a on je opalija. Još se i danas vidi di je pogodija metak. Više nije dolazija, ja sam tu sta dok nije bilo gotovo. Onda sam se ja vratija doma. Poslin su oni sašli doli do škole. Moja sestra Ana je bila organizirana kao skojevka, nosila je partizanima hranu u Mosor. Kad su Talijani došli doli do škole, činili su oca da otvori školu. On je govoriya talijanski. U jutro je bila akcija na jedan kamion, poginija je jedan njihov vojnik. Oni su za odmazdu napravili zlo u Podstrani. Kako se nije naša ključ od škole, oni su provalili vrata i ušli unutra. Na tabli su vidili srp i čekić, i rekli ocu da vidi kako nema tu partizana? U Podstrani je liglo partizana. Otac je reka: „ Ludo, mlado svašta pišu.“ Onda su sve podstranske taoce skupili i doveli ih tu ispid škole. Onda su ih odveli doli pod Mutogras. Tu su mi ubili pokojnoga oca Ivana i zeta, on je bija ištetija nogu prije nekoliko dana, a oni su mislili da je on bija u toj akciji. Ima je malo dite od 18 dana. Tu su ih ostavili pa je jedan Tonći doša s karon i odveza ih u groblje. Strah, gori, smrdi, puno se kuća srušilo. Partizani su došli iz Mosora i ovo napravili, zato smo se i ljutili što su doli srušili talijanski kamion. Sve su ostavili i povukli se natrag u Mutogras. Mi smo svi bili ljuti na njih, oni su krivi što su naši ljudi pobijeni. Da su bili pošteni tribali su ostat i branit selo. Tako je cili narod govoriya u Podstrani, i mlađi i stariji. Oni nisu postupili pošteno. Ostavili su narod bez oružja, bez ičega. Ovi su za odmazdu došli odvratit. Talijani su iznad sela postavili straže, kako bi ko izaša ubili bi ga. Tako su ubijali i palili dok im zapovjednik nije reka dosta. Ubili su 22. Ova teta mi i pokojna Ana, pogođena je topon s broda i umrla je u bolnici. Razlog ovomu je samo partizanska akcija, a šta je drugo bilo, neznam, bija je rat. Njemci su na Vršini ubili njih sedam, ubilo je sina od ovoga pokojnog tetka Slavodića, Antu. Jere Listeš se pokojni sakrija. On je bija sekretar SKOJ-a. Iša je sa sastanka i oni su ga trevili blizu crkve. Bili su obučeni u partizanske uniforme. Sve im je otkrija, on se još s time hvalija, znaš. Već su niki rekli u jutro*

³³ Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Zagreb, 2012. str. 55

da nije smija ništa govorit, da su to špijuni. Imali su nike noćne aparate. S gornje strane, gori, doveli su ih u dolac, uvalu i tu ih ubili. Onda su skupili taoce i odveli ih u Žrnovnicu i držali ih jedan dan. Neke su odmah ostavili i bacili ih u domobrane. Bili bi ih svih potukli da neki nisu zapalili par metaka. Tako su ovi kod nas tribali uradit. Partizani su isto ubili nekoliko ljudi. Ubili su ih i zato što su bili druga stranka. Evo, Mariju Tomasoviću su ubili obadva dida, pravedna, Petra Vlašića i Tomasovića. On su bili Hrvati i tribalo je zastrašit narod. Ustaše su jedan put cili narod, i moju sestru Nadu na Ruzaricu zatvorili u crkvu. Bilo je svašta, napadali su mlade cure, ko zna, možda i silovanje, i to u crkvi. Trisnija je Nadu Vlade Čotić iz Dubrave, on je bija niki njihov glavni.. Ona je bila 25 godište. Nismo mi dobro gledali ustaše, mi smo se i njih plašili. Oni nisu nikoga ubili, ali su dosta podvale napravili, znate. Nas su maltretirali i četnici, popalili su Gata i Dolac. U Staru Podstranu nisu dolazili, išli su doli uz more. Njih smo se najviše plašili, s tim bradama. Neki partizani su maltretirali ljude, i ubijali, pa smo se i njih bojali. Cilo selo je bilo išlo živit u Srinjine i Tugare. Ja sam kasnije bio predsjednik omladine, pa vođa pionira, a danas pivan u crkvi, eto. Tome Ljubiću Dumičiću su zapalili Talijani kuću. Mi smo bili preplašeni od svih, najprije je bija fašizam, njih smo mrzili, pa četnici, ustaše, partizani. Kad se sitin Tite, njega smo držali ovako, kad se vidi kako su ubijali one poštene domobrane, da sam prije to znao. Kad je umra, plakali smo i žena i ja. Nami je utiralo strah u kosti.³⁴

PODSTRANA – TALIJANSKI POKOLJ 4. PROSINCA 1942.

PREZIME	IME	OTAC/MUŽ	GOD. R.	MJESTO	MJESTO SMRTI	DAN SMRTI
BAGATIN	MATE	PETAR	1896.	PODSTRANA	PODSTRANA	4.12.1942.
BAKOTA	IVAN	IVAN	1893.	PODSTRANA	PODSTRANA	4.12.1942.
BANIĆ	MARIN	MATE	1883.	PODSTRANA	PODSTRANA	4.12.1942.
BRAJČIĆ	IVAN	IVE	1906.	PODSTRANA	PODSTRANA	4.12.1942.
BRAJČIĆ	IVE	JOZO	1889.	PODSTRANA	PODSTRANA	4.12.1942.
BRAJČIĆ	MARIN	ANDRIJA	1912.	PODSTRANA	PODSTRANA	4.12.1942.
BRAJČIĆ	PETAR	IVAN	1904.	PODSTRANA	PODSTRANA	4.12.1942.
BRAJČIĆ	RAFAEL	IVE	1906.	PODSTRANA	PODSTRANA	4.12.1942.

³⁴ Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Zagreb, 2012. str. 518 – 519

PREZIME	IME	OTAC/MUŽ	GOD. R.	MJESTO	MJESTO SMRTI	DAN SMRTI
CAR	PETAR	JAKOV	1896.	PODSTRANA	PODSTRANA	4.12.1942.
ČIČERIĆ	ANTE	PETAR	1925.	PODSTRANA	PODSTRANA	4.12.1942.
ČIČERIĆ	PETAR	ANTE	1892.	PODSTRANA	PODSTRANA	4.12.1942.
ČIČERIĆ	STIPE	ANTE	1892.	PODSTRANA	PODSTRANA	4.12.1942.
GLAVINOVIĆ	ZORKO	ANTE	1922.	PODSTRANA	PODSTRANA	4.12.1942.
KARAMAN	JURE	JURE	1874.	PODSTRANA	PODSTRANA	4.12.1942.
KAŠTELANČIĆ	ANA	Ž. ANTINA	1913.	PODSTRANA	SPLIT	10.12.1942.
PATIĆ	PETAR		1869.	PODSTRANA	PODSTRANA	4.12.1942.
PERIŠIĆ	IVAN	MARIN	1917.	PODSTRANA	PODSTRANA	4.12.1942.
PERIŠIĆ	MARIN	ANTE	1895.	PODSTRANA	PODSTRANA	4.12.1942.
SLAVODIĆ	KATE	Ž. SLAVOMIROVA	1897.	PODSTRANA	PODSTRANA	4.12.1942.
SLAVODIĆ	SLAVOMIR		1882.	PODSTRANA	PODSTRANA	4.12.1942.
ŠARIĆ	MARIN	ANTE	1891.	PODSTRANA	PODSTRANA	4.12.1942.
ZUKIĆ	MILJENKO	ANTE	1910.	PODSTRANA	PODSTRANA	4.12.1942.

PODSTRANA – TALIJANSKI ZLOČIN 21. TRAVNJA 1943.

PREZIME	IME	OTAC/MUŽ	GOD. R.	MJESTO	MJESTO SMRTI	DAN SMRTI
ALEKSIĆ	JOSIP	NIKOLA	1882.	POKROVNIK	GRLJEVAC	21.4.1943.
KARAMAN	RADO	MIJO		JESENICE	GRLJEVAC	21.4.1943.
CAR	JOZO	MARTIN	1898.	PODSTRANA	GRLJEVAC	21.4.1943.
JAKOVAC	IVAN	MATE	1903.	PODSTRANA	GRLJEVAC	21.4.1943.
MARIĆ	IVAN	JAKOV	1926.	PODSTRANA	GRLJEVAC	21.4.1943.
MINIGO	JURE	LUKA	1879.	PODSTRANA	GRLJEVAC	21.4.1943.
MINIGO	MARIN	JURE	1909.	PODSTRANA	GRLJEVAC	21.4.1943.

Tablica 2. Popis žrtava u Podstrani iz 1942. i 1943. godine³⁵

2.3. Podgrađe 1943. godine

Za ovo razdoblje, odnosno događaj je bitno spomenuti operaciju *Aureu* koja je trebala provesti opkoljavanje i uništenje partizanskih postrojbi na Mosoru. Akcija je započela 25. srpnja 1943. godine kada je veći dio talijanskih postrojbi krenuo iz Makarske i Zagvozda prema Mosoru. Talijanski vojnici su naišli na otpor u jednom poljičkom selu Podgrađe.³⁶ Naime dok su talijanske snage prelazile Pavića most na Cetini iz zasjede su ih bili napali pripadnici partizanske Leteće mosorske čete. Jedan talijanski vojnik je bio ranjen, a jedan je bio ubijen. Ali, opet je došlo do povlačenja partizana prema Mosoru, a vojska je za njima krenula preko Podgrađa. Tog istog dana u selu su ubijene 4 osobe, a jedna osoba je bila teže ranjena. Jedna je talijanska skupina bila upala u selo te je za odmazdu strijeljala skupinu mještana. U selu su bili ubijeni: Mate Marušić Franin, Mijo Jerko Marušić Matin, Iva Jerčić Matina i Iva Jerčić Petrova,

³⁵ Ibid. str. 306 – 307

³⁶ Marković, Stjepan. *Cetinska krajina u NDH*. Despot Infinitus d. o. o., Zagreb, 2016. str. 241 – 244

a Ernest Marušić je iskoristio nesmotrenost talijanskih vojnika te se uspio spasiti. Vojnici su bili spalili 16 kuća, a 6 su kuća bili porušili topovskim zrnima.³⁷ U selu je bilo uhićeno 16 osoba, ali je također i u obližnjim selima bilo uhićeno još ljudi i to: Katuni- 4 osobe, Trnbusi- 8 osoba te su odvedeni u Omiš. Dan nakon su talijanski vojnici ušli u Gata gdje su ubili još jednog čovjeka i zapalili 32 kuće. Također je u Čišlima i Zvečanju bilo zapaljeno 7 zgrada i 14 štala te je bila ubijena jedna djevojčica od 14 godina. Uz sve ovo su pokušali i silovati neke djevojke, ali su na svu sreću one uspjele pobjeći. Nažalost, pokušaja silovanja bilo je i u selu Naklicama gdje je talijanska opljačkala selo, a u selu Sitno Gornjem Talijani su bili zapalili 20 stambenih zgrada te i planinarski dom na Mosoru.³⁸ Iz svega navedenog se da zaključiti da iako je formalno postojalo savezništvo između NDH i Kraljevine Italije, talijanske su snage uz pomoć četničkih skupina počinile ove opisane strašne zločine i to da im se vlasti NDH nisu uspijevale u tome suprotstaviti. No, svakako u svemu ovome treba naglasiti i snalažljivost Talijana koji su si sa savezništvom s NDH osigurali jako dobar položaj za počinjenje ovakvih zločina jer su praktički Talijani vlasti NDH vrtjeli oko malog prsta što najbolje vidimo po pitanju sela Gata kada je pukovnik De Turrus zapovjedio ustaškom logorniku Jordanu Ceciću da povede svoju skupinu do Borka, znači skroz na drugu stranu, kako bi izbjegao i spriječio mogući sukob sa četnicima koji su zajedno sa Talijanima krenuli prema Gatima i okolnim selima kako bi napravili pokolj nad civilnim stanovništvom. Što se tiče sela Podgrađa, u nastavku će biti navedeno nekoliko svjedočanstava. Svoje svjedočanstvo je dao Mijo Jerčić koji je bio rođen 1928. godine u Podgrađu: *Vrlo se bistro sićan svega. To se dogodilo oko 9-10 sati u jutro. Vojnici su prišli Cetinu između Kraljevca i Pavića mosta, imali su pontonski most, čamce. Došli su u selo, popalili i ubili Matu i Miju Marušića, Ivu Jerčić Matinu i Ivu Jerčić Petrovu. Ernest Marušić im je uspija pobić. Izgleda da su partizani na njih pucali s okolnih brda, oni zapucali na nje, onda su oni revoltirali. Ja sam bija kod kuće, i moju su majku ufatili i tili je ubit, ali opet nisu. Ona je bila pekarica, pekla je kruh, srećom je fala Bogu nisu ubili. Ovi Marušići su ubijeni u Marušića, a Jerčići u Jerčića. Prid kućama. Zapalili su i dvi stajne kuće, Jerčić Andrije pokojnog Ante i Ante Andrijina. I još nekoliko štala. I Njemci su ubili troje Katušića, jednu djevojku i dva čovjeka. Došli su od Zadvarja, preko Pavića mosta. Išli doli prema Omišu, prema Gatima. Usred sela, di je sada dom, jednu sto metara dalje im se pokvarija tenk pa su ga gurnuli u jedan vrta, da ga partizani ne bi dobili u ruke. Zvečanjska staza je bila bačena minama i nisu mogli ić dalje. Kako nisu mogli proć prema Gatima, vraćali su se natrag i vidili ove ljude na*

³⁷ Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Zagreb, 2012. str. 61

³⁸ Marković, Stjepan. *Cetinska krajina u NDH*. Despot Infinitus d. o. o., Zagreb, 2016. str. 244

tenku. Izašli su iz auta, pucali na njih i ubili ih. Svoje je svjedočanstvo također dao i Josip Marušić koji je rođen 1954. godine u Podgrađu, ali koji sam događaj nije doživio već je ispričao ono što mu je majka govorila: *Pričali su mi o ovim streljanjima u selu. Mater mi danas ima 91 godinu, ali sada je malo senilna. Kad su radili pontonski most doli na Cetini između Pavića mosta i centrale, partizani su zapucali na njih. Onda su se oni vratili ovde u selo i poklali ljude. Gori u Marušića su skupili ljude, a jedan njihov brat, Ernest, uspija je uteć doli među zidove i tako se spasio. Dok su oni nešto objašnjavali, on je skočija niz zid, pucali su za njim, ali nisu ga pogodili. Da se nije niko oglasija gori s brda, Talijani se ne bi vratili u selo, bilo bi sve mirno i niko nebi strada. Kasnije, kad je konvoj Njemaca prolazija kroza selo, njihov je jedan tenk pa pod put. Ovih nekoliko je iz znatiželje išlo pogledat na tenk, vidili su ih i pucali na njih, ubi ih.*³⁹

PODGRAĐE – TALIJANSKI ZLOČIN 25. SRPNJA 1943.

PREZIME	IME	OTAC/MUŽ	GOD. R.	MJESTO	MJESTO SMRTI	DAN SMRTI
JERČIĆ	IVA	MATE	1881.	PODGRAĐE	PODGRAĐE	25.07.1943.
JERČIĆ	IVA	PETAR	1887.	PODGRAĐE	PODGRAĐE	25.07.1943.
MARUŠIĆ	MATE	FRANE	1872.	PODGRAĐE	PODGRAĐE	25.07.1943.
MARUŠIĆ	MIJO JERKO	MATE	1908.	PODGRAĐE	PODGRAĐE	25.07.1943.

PODGRAĐE – NJEMAČKI ZLOČIN 17. RUJNA 1943.

PREZIME	IME	OTAC/MUŽ	GOD. R.	MJESTO	MJESTO SMRTI	DAN SMRTI
KATUŠIĆ	ANTICA	MATE	1915.	PODGRAĐE	PODGRAĐE	17.09.1943.
KATUŠIĆ	ANDRIJA	FILIP	1877.	PODGRAĐE	PODGRAĐE	17.09.1943.
KATUŠIĆ	IVAN	BOŽE	1910.	PODGRAĐE	PODGRAĐE	17.09.1943.

Tablica 3. Popis žrtava u Podgrađu tijekom 1943. godine⁴⁰

2.4. Tko je bio odgovoran za talijansko-četničke zločine?

U ovom dijelu završnog rada će biti navedene osobe koje su odgovorne za velike talijansko-četničke zločine na području Poljica. Među prvima je svakako bitno navesti generala talijanske vojske Maria Roatta. On je naime bio neposredni zapovjednik Umbretu Spigu. Mario Roatta je zapovjedio masovne pokolje civila na području svoje zapovjedne odgovornosti te je time provodio etničko čišćenje domaćeg stanovništva. Nažalost nikada nije bio osuđen iako su

³⁹ Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Zagreb, 2012. str. 509 – 510

⁴⁰ Ibid. str. 303

Jugoslavenske vlasti tražile njegovo izručenje zbog zločina počinjenih tijekom rata, ali njemu se pripisivalo spašavanje Židova i zbog toga nikada nije bio suđen za zločine nad hrvatskim stanovništvom u Dalmaciji. Također jedan od najodgovornijih za ratne zločine na području cetinskog i poljičkog kraja bio je general talijanske vojske Umberto Spigo. Naime on je od kolovoza 1942. godine do rujna 1943. godine zapovijedao 18. vojnim korpusom pod čije je operativno područje spadao cetinski i poljički kraj gdje je počinjen niz masovnih zločina (Gata). Umberto Spigo bio je osumnjičen za ratne zločine, ali također i on nikada nije za njih odgovarao jer je talijanski sud poništio presudu vojnog suda zbog nedosljednosti. Idući Talijan bio je Alessandro Piazzoni, također general talijanske vojske koji je u vrijeme zločina u Gatima i okolnim selima bio zapovjednik 15. pješачke divizije *Bergamo*. Naime, on je neposredno izvršavao zapovijedi generala Umberta Spiga kada su zajedno sa četnicima počinili pokolje nad civilima u selima ispod Mosora. Nažalost, ni on kao i prethodna 2 talijanska generala nikada za ove strašne zločine nije bio osuđen. Što se tiče četničkih vojvoda, prvi među odgovornima je bio Momčilo Đujić. On se naime stavio pod zapovjedništvo glavnog četničkog vođe Draže Mihailovića te je čitavo vrijeme surađivao s predstavnicima talijanskih i njemačkih okupacijskih vlasti te također i vlasti NDH. Naime on je neposredno ili posredno sudjelovao u nizu akcija u kojima su bili ubijani hrvatski civili, ali isto tako i u izvršenju masovnih pokolja u cetinskom i poljičkom kraju. Valja spomenuti kako je upravo on bio inspiracija novovjekovnim četnicima u Domovinskom ratu. Također je dodijelio i titulu četničkog vojvode Vojislava Šešelja, također počinitelju i poticatelju mnogih zločina nad hrvatskim civilnim stanovništvom tijekom Domovinskog rata. Iako je i Momčilo Đujić bio odgovoran za brojne zločine, nikada za njih nije odgovarao. Drugi četnički vojvoda je bio Mane Rokvić. Naime, on je po organiziranju Dragovoljačke protukomunističke milicije (MVAC) postao jedan od njezinih zapovjednika. Odgovoran je za strašne zločine nad civilima u Gatima te okolnim selima te također i u Gornjim Poljicima. Treći četnički vojvoda odgovoran za zločine na području Poljica bio je Veljko Ilić zvani Đedo. On je kao zapovjednik Žitničkog bataljuna sudjelovao u četničko-talijanskoj akciji u Gatima i široj okolici kada je bilo ubijeno oko 160 ljudi. Ali on je u toj akciji i bio ubijen. Imaju dvije verzije: prva je bila ta da je bio ubijen 2. 10. u Dugopolju dok je druga verzija bila ta da ga je u Gatima u samoobrani sjekirom teško ranila Matija Čović i to nakon što su joj četnici odveli i ubili sina.⁴¹

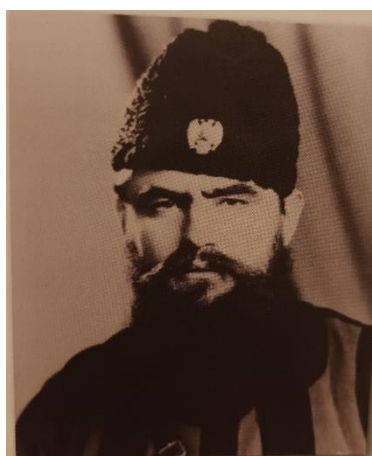
⁴¹ Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Zagreb, 2012. str. 62 – 65

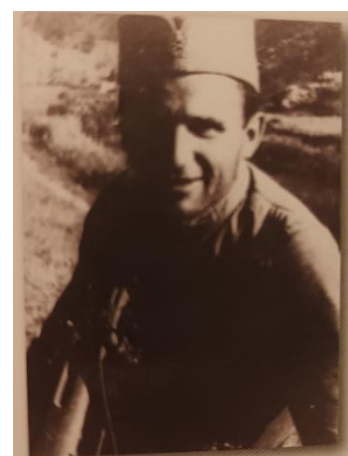
Slika 4. i 5. Generali Mario Roatta i Umberto Spigo⁴²

Slika 6. General Alessandro Piazzoni⁴³

Slika 7. Četnički vojvoda Momčilo Đujić⁴⁴

Slika 8. Četnički vojvoda Mane Rokvić⁴⁵

⁴² Ibid. str. 62

⁴³ Ibid. str. 63

⁴⁴ Ibid. str. 63

⁴⁵ Ibid. str. 65

3. Dolazak njemačkih snaga te nastavak zločina

Jako bitan događaj se dogodio 8.9.1943. godine kada će doći do kapitulacije fašističke Italije. Kada je došlo do kapitulacije Italije, njemačke su snage bile žestoko prodrijele na područje Dalmacije pa tako i na područje Poljica. Što se tiče područja Poljica, njemačke su snage 16.9. poduzele žestok napad i to na smjeru od Imotskog prema Zadvarju, gdje su prodrijele sve do Kostanja i Zvečanja te su se tu zaustavile i vratile natrag. Tu su im otpor pružile 1. proleterska brigada, 2 partizanska bataljuna iz sastava Grupe triljskih bataljuna, Omiška grupa bataljuna te oko 80 talijanskih karabinjera sa časnicima koji su se bili priključili partizanskim skupinama poslije talijanske kapitulacije. Bitno je spomenuti kako je 17.9.1943. godine dio njemačkih snaga iz sastava 7. SS divizije *Prinz Eugen* koji je dobio zadaću da se prema Splitu probija iz smjera Omiša, prešao Cetinu i to pokraj poljičkog sela Podgrađa. Naime, kada su vojnici prolazili kroz selo, bilo je došlo do kvara na jednom tenku koji je bio izguran s ceste kako bi se bez problema moglo proći dalje. Njemačkim snagama otpor su pružali pripadnici partizanske Omiške grupe bataljuna kojima je zapovijedao Ivan Vulin te pridružena talijanska skupina iz divizije *Bergamo*. Najveći otpor je bio pružen u predjelu zvečanjske ceste. Poginula su dvojica njemačkih časnika, 3 vojnika, a što se tiče partizana, njih je bilo ubijeno 7. Nakon toga, njemačke su snage bile odustale od proboja tim putem te su se vraćale put Podgrađa. Tamo su uz ostavljeni njemački tenk otvorili vatru i na mjestu usmrtili troje Katušića i to: Andriju Filipova, Anticu Martinu i Ivana Božina. Za ovo razdoblje također je bitno spomenuti i stanje u Srinjinama. Naime, poslije zauzimanja Splita krajem devetog mjeseca 1943. godine njemačka je vojska u jako kratkom vremenu bila protjerala partizane s južne strane Mosora te je njemačka vlast potpuno ovladala tim područjem. Ubrzo nakon toga započeli su obnovu prometnica. Jedan primjer toga imamo upravo u Srinjinama kada je jedna skupina vojnika 7.12.1943. godine sakupila muškarce te ih povela da poprave cestu Žrnovnica-Gata. Kada su završili s radom, muškarce su otpustili kućama te im rekli da kasnije dođu na zajednički objed u društveni dom. No tamo ih nije dočekao objed već su ih zavezali te ih odveli u Split, točnije u zatvor na Gripe.⁴⁶ Nakon toga Nijemci su 63 muškarca iz Srinjina deportirali iz Dalmacije. Najstarija osoba je imala 63 godine, a najmlađa je imala 20 godina. Muškarci su bili odvedeni u njemački logor u Zemun gdje su bili korišteni kao radna snaga. Što se tiče samog logora, uvjeti za život i prehrana su bili jako loši pa je dosta ljudi iz ove skupine i preminulo i to upravo od iscrpljenosti i pjegavog tifusa. U šestom mjesecu 1944. godine ostali su bili predani vlastima NDH te su se

⁴⁶ Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Zagreb, 2012. str. 70 – 95

oni vratili svojim kućama.⁴⁷ Kozlica navodi da se od 63 odvedenih stanovnika Srinjina iz logora vratilo njih 30. Jedan od preživjelih je bio Bože Muše pok. Luke koji je bio rođen 1912. godine. On je naime kad se vratio iz logora imao samo 36 kilograma. Kakve su se okrutnosti događale u logoru govori nam u svojoj izjavi: *Logoraši su umirali jer su morali dugo stajati uspravno na snijegu. Tjerali su ih da neishranjeni gimnasticiraju, da se saginju i uspravljaju. I vodom bi ih polijevali kada bi od iznemoglosti pali na zemlju. Tjerali su ih da trče dok od iznemoglosti ne bi popadali na zemlju. Neki se živi ne bi dizali. Izgladnjelima se zapovijedalo: Lezi-dig se!, a za to vrijeme bi im daske-ležaje polijevali vodom. Tko nije ostao ležati mrtav, oznojena bi ga uništavao mokri ležaj. A onda plaćeni batinaši...*⁴⁸

3.1. Podstrana i Gornje Sitno

Bitno je spomenuti kako su njemačke snage željele što brže slomiti partizanske skupine. Prije samog početka velike operacije njemačkih snaga na Mosoru u širem su području bile poduzimane manje akcije. Kada bi došlo do povezivanja s kasnijim razvojem događaja dalo bi se zaključiti da su akcije bile pomno planirane. Za ovo razdoblje je bitno naglasiti tu njemačku želju za potpunim uništenjem partizana. No, Nijemci su se odlučili na drukčiji način ratovanja. Oni su naime odlučili uništiti tzv. *partizanske izvore života*, a to je bilo: civilno stanovništvo, njihovi domovi, zimmica, stoka... 11.3.1944. godine, pred samu večer u Podstranu je pristigao jedan njemački trup i to specijalna diverzantsko-obavještajna postrojba za koju je bitno naglasiti da su vojnici govorili jezik koji je bio razumljiv mještanima Podstrane. Ti vojnici su također bili obučeni u partizanske odore te se predstavljali kao partizani i još su kod seljaka tražili vezu prema domaćim partizanima. Kako su ljudi mislili da se radi o partizanima, oni su ih u konobi Jere Listeša u detalje informirali o položajima i kretanju partizanskih skupina. Niti 6 dana nakon, točnije 17.3.1944. godine selo su opkolile jače njemačke snage. Oni su u selu pokupili odrasle muškarce te i partizanske aktiviste koje su tjedan dana ranije tražili po imenu. 6 ljudi su odveli na Vršinu gdje su ih bili strijeljali, a ostale uhvaćene mještane su odveli u Žrnovnicu te ih predali hrvatskim snagama. Nakon što su ih provjerili i ispitali, troje je ljudi bilo zadržano i upućeno u hrvatsku vojsku, a ostali su bili pušteni kućama. Za Podstranu je još bitno spomenuti da se posljednje masovno ubijanje bilo dogodilo 26. 5. 1944. godine. I naravno povod je opet bila partizanska diverzija. Naime, partizani su postavili na cesti ispod Mutograsa nagaznu minu na koju je bio naišao njemački kamion pri čemu je jedan njemački vojnik poginuo, a drugi je bio ranjen. Kako bi se osvetili partizanima, njemački vojnici su za odmazdu bili uhvatili veći

⁴⁷ Barić. Nikica. *Ustaše na Jadranu*. Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2012. str. 426

⁴⁸ Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Zagreb, 2012. str. 95 – 96

broj civila iz Podstrane i Jesenica. Uхватili su osmero ljudi te su ih strijeljali u Vučipolju iznad Mutograsa.⁴⁹ Slična situacija se događala i u selu Gornje Sitno. Naime, 22.3.1944. godine dio snaga iz sastava V. SS korpusa i to sa 250-300 vojnika je krenuo iz smjera Srinjina prema Gornjem Sitnu i to sa namjerom da potisne partizanski bataljun iz područja Dubrave. Na područje Gornjeg Sitna njemački vojnici dolaze 23.3.1944. godine. U ovom selu je do tada bila boravila partizanska skupina koja se prije dolaska njemačke vojske povukla. Kada su njemački vojnici upali u selo bili su zarobili muškarce koje su tamo zatekli te su ih odveli do kapele Svetog Roka. Naime, nekolicinu su odmah pustili, a oko 20 muškaraca su povelu blizu crkve Svetog Luke. No, u međuvremenu su partizani otvorili vatru na njemačke vojnike te su ovi uzvratili. Nakon završetka pucnjave, zarobljeni mještani su bili uvedeni u jednu kuću pokraj crkve. Nakon toga je 17 ljudi povedeno prema cesti te je na njih bila otvorena mitraljeska vatra. 16 ih je bilo ubijeno, a Duje Gruica se spasio tako što ga je jedan vojnik pustio i uputio u crkvu. Osim 16 ubijenih mještana bio je ubijen i jedan partizanski borac rođen iz Radunice u Splitu. Selo je bilo opljačkano, a veći broj kuća je bio zapaljen.⁵⁰ Svoje svjedočanstvo je dao upravo spomenuti Duje Gruica, rođen 1927. godine u Gornjem Sitnu: *Vojnici su došli u jutro iz pravca Splita. Bili su obučeni u njemačke uniforme. Pokupili su nas i postrojili iza moje kuće, a druge su doveli doli kod crkve sv. Roka. Tu su nas sve postrojili. S nama je bija jedan partizan u civilu koji je doša večer prije iz Doca, gori je bila komanda. On je bija isto naš seljak, Šimun Lolić tu iz Lolića. On je ima pištolj. Dovedi su nas doli do one okuke kod crkve, na jednu njivu, tu smo stali jedno 10 minuta. Dok smo bili doli, partizani su zapucali, plegli i mi i oni. Oni su imali pet konja, rastovariše one bacače i udri gori. Tuku tako, onda kad je pristalo, digli nas i s nama put crkve. Tamo nas utrali u jednu kuću, sad je srušena, i zaziđali. Bilo nas je 20, ovi 15 što je ubilo i još nas 5. Njih je četiri izvelo i utralo u crkvu, a meni jedan govori da ostanem tamo, Ja sam osta. Kad za 10-15 minuta, kažu nama da izađemo. Izlazimo mi, a vrata su naziđana onin pločan što je kuća bila pokrivena. Ja san bija prizadnji, a meni jedan govori „ Biž p... ti materina, u crkvu.“ Vidin ja udaraju oni po njima iz mitraljeza, padaju, a ja biž gori. Dođen gori i nađen ova četiri što ih je pustalo. Oni su bili stariji od mene, moj kum Stipe Peričić, ujac mi Ivan Peričić, pa opet Ivan Peričić koji nije bio ženjen i nije ima ni žene ni dice i Ante Gabrić, moj komšija. Bili smo u crkvi. Na oltaru vreće, demežane, kokoša, svega, a po crkvi se šeta jedan oficir, ima opasač, a za opasačem mu partizanska kapa i na njoj petokraka. Stali smo unutra jedno po sata i on nam kaže da izlazimo vani. Kad smo izašli on se popeja na bankinu i*

⁴⁹ Ibid. str. 119 – 120

⁵⁰ Ibid. str. 120 – 121

govori: „ Idete svojim kućama, ovoga puta neće vam biti ništa, a kad dođu komunisti, partizani, oćete li doć u komandu prijavit“, a mi jednoglasno: „ Oćemo.“ Kažem ja ovome mom kolegi da bižimo, neće me više uvatit živa. Mi smo obadva bili skojevci. Nisu pucali za nama. Tribalo je odit do Markovaće pitat ustaša da ih pokopamo, jer ako vide nas di ih nosimo, počet će pucat. I dozvolili su. Uzeli smo one skale i pošli doli da ih nosimo do groblja. Kad došli doli, iza one kuće partizan leži mrtav. Ona kapa kod oficira je bila njegova. Mi nismo znali da su ga ubili. I njega smo odnili i zakopali, ćovik je svaki živo biće. Svršija rat, svi su umrli samo san ja živ, kad je to bilo. Više muški se sakrilo u bunkere, imali su svoje bunkere, u praške kućice, štale. Oca od moje žene i još jednog starca su pustali. Dicu i žene nisu dirali. Meni je ubilo dva zeta, od sestara muževe. Ajme, sve srušilo, zapalilo, pobilo, nema šta jist. Ja sam bija stalno skojevac, komanda je bila u školi, a bolnica na Domu. Partizani su ovdj stalno bili.⁵¹

PODSTRANA – NJEMAČKI ZLOČIN 18. OŽUJKA 1944.

PREZIME	IME	OTAC/MUŽ	GOD. R.	MJESTO	MJESTO SMRTI	DAN SMRTI
JOVANOVIĆ	SLAVKO	ANDRIJA	1913.	PODSTRANA	VRŠINA	18.3.1944.
KAŠTELANČIĆ	ANTE	MIJO	1884.	PODSTRANA	VRŠINA	18.3.1944.
KAŠTELANČIĆ	IVO	MATE	1926.	PODSTRANA	VRŠINA	18.3.1944.
KAŠTELANČIĆ	MILJENKO	ANTE	1905.	PODSTRANA	VRŠINA	18.3.1944.
LISTEŠ	JERKO	STIPE	1907.	PODSTRANA	VRŠINA	18.3.1944.
SLAVODIĆ	ANTE	SLAVOMIR	1924.	PODSTRANA	VRŠINA	18.3.1944.

PODSTRANA – NJEMAČKI ZLOČIN 26. SVIBNJA 1944.

PREZIME	IME	OTAC/MUŽ	GOD. R.	MJESTO	MJESTO SMRTI	DAN SMRTI
ČIČERIĆ	MARIN	TOME	1897.	PODSTRANA	MUTOGRAS	26.5.1944.
JAKOVAC	JURE	STIPE	1903.	PODSTRANA	MUTOGRAS	26.5.1944.
MIKULIĆIĆ	TOMO	MARTIN	1894.	PODSTRANA	MUTOGRAS	26.5.1944.
PERIŠIĆ	MIJO	PETAR	1899.	PODSTRANA	MUTOGRAS	26.5.1944.

Tablica 4. Popis žrtava u Podstrani iz 1944. godine⁵²

⁵¹ Ibid. str. 431 - 432

⁵² Ibid. str. 307 – 308

PREZIME	IME	OTAC/MUŽ	GOD.R.	MJESTO	MJESTO SMRTI	DAN SMRTI
BRATIM	LOVRE	PETAR	1909.	GORNJE SITNO	GORNJE SITNO	23.03.1944.
BRATIM	MARTIN	IVAN	1912.	GORNJE SITNO	GORNJE SITNO	23.03.1944.
BRATIM	STJEPAN	ANTE	1926.	GORNJE SITNO	GORNJE SITNO	23.03.1944.
GABRIČ	MARIN	NIKOLA	1912.	GORNJE SITNO	GORNJE SITNO	23.03.1944.
GRUJICA	IVAN	JAKOV	1911.	GORNJE SITNO	GORNJE SITNO	23.03.1944.
GRUJICA	MATE	ANTE	1909.	GORNJE SITNO	GORNJE SITNO	23.03.1944.
GRUJICA	MIRKO	JAKOV	1927.	GORNJE SITNO	GORNJE SITNO	23.03.1944.
LOLIČ	ŠIMUN	MATE	1920.	GORNJE SITNO	GORNJE SITNO	23.03.1944.
MIJANIĆ	ĆIRILO	MARKO	1926.	GORNJE SITNO	GORNJE SITNO	23.03.1944.
PERIČIĆ	ANTE	PETAR	1902.	GORNJE SITNO	GORNJE SITNO	23.03.1944.
PERIČIĆ	FELICIJO	IVAN	1918.	GORNJE SITNO	GORNJE SITNO	23.03.1944.
PERIČIĆ	JURE	MARTIN	1905.	GORNJE SITNO	GORNJE SITNO	23.03.1944.
PERIČIĆ	IVAN	ŠPIRO	1907.	GORNJE SITNO	GORNJE SITNO	23.03.1944.
PERIČIĆ	PETAR	IVAN	1926.	GORNJE SITNO	GORNJE SITNO	23.03.1944.
PERIČIĆ	TOMA	JURE	1912.	GORNJE SITNO	GORNJE SITNO	23.03.1944.
PERIČIĆ	VICKO	PAVAO	1914.	GORNJE SITNO	GORNJE SITNO	23.03.1944.

Tablica 5. Popis žrtava u Gornjem Sitnu iz 1944. godine⁵³

3.2. Donji Dolac – nerazumljiv i strašan zločin

Sličnu sudbinu prethodno navedenih sela, doživjelo je jedno selo Gornjih Poljica, odnosno Donji Dolac. Ovo selo je za vrijeme Drugog svjetskog rata na području Poljica najviše stradalo. Naime, njemačka je vojska do početka 1944. godine potisnula partizane iz većeg dijela Dalmacije te je ovladala obalom i otocima kako bi to područje osigurala od iskrcavanja zapadnih saveznika. Za ovo razdoblje je također bitno spomenuti utjecaj partizana na novonastale situacije. Treba naglasiti kako se Mosorski partizanski odred krajem 1943. godine povukao pred njemačkim napadima na srednjodalmatinske otoke, ali se potom vratio na kopno i od siječnja 1944. godine nastavio djelovati na Mosoru. Naime, prema podacima hrvatskih vlasti, partizani su 26.1. na Mosoru napali skupinu njemačkih vojnika. Pri tome su dva Nijemca bila ubijena, a ostali su bili zarobljeni. Partizani su također u noći s 18. na 19. veljače 1944.

⁵³ Ibid. str. 283

godine napali oružnike i ustaše koji su imali posadu u Donjem Docu te su ih zarobili. Pri ovome su nanijeli i gubitke njemačkim snagama koje su pokušale doći u pomoć napadnutoj posadi. 21. ožujka skupina od tridesetak njemačkih vojnika je stigla u Donji Dolac preko Mosora gdje su se bili sukobili s Mosorskim partizanskim odredom. Pri ovom događaju su partizani ubili 3 njemačka vojnika, a 4 su zarobili.⁵⁴ Krajem ožujka 1944. godine bila je započela šira njemačka akcija za uništenje partizana na Mosoru i na Kamešnici. Nijemci su prije te veće akcije imali nekoliko sukoba sa mosorskim partizanima.⁵⁵ Naime, 22. 3. njemačka je vojska krenula u pretres terena na području Gata. Kada su došli u selo, uhvatili su 20 muškaraca te su Mariji Pivčević oduzeli stoku: *... za njima je otišla vlasnica zaplijenjene stoke i njena kćerka Tonka, stara 18 godina, te su molile njemačke vojnike, da one nisu partizanke, da im puste stoku. Na to je jedan njemački vojnik izvadio svoj pištolj i na putu udaljenom 1 km od sela Skočibue u pravcu Gata sa jednim nabojem na mjestu ubio pomenutu Tonku. Njena majka Marija, stara 40 godina vikala je i molila da joj puste zaplijenjeno blago, da je ona poštena Hrvatica, a ne partizanka, te je jedan vojnik iz pištolja ispalio jedan naboj u prsa, te je bila teško povrijeđena i od te povriede odmah je nastupila smrt.*⁵⁶ Nedugo nakon toga dolazi do borbe na području Gornje Sitno – Dubrava gdje su njemačke snage imale uspjeha te su potisnule partizanske skupine, no ne zadugo jer su partizani dobili pojačanje pa su se Nijemci povukli. 23.3.1944. godine Nijemci su u Gornjem Sitnu ubili 17 muškaraca, a taj isti dan je 150 – 200 njemačkih vojnika krenulo iz Gata prema Donjem Docu preko Mosora, ali su ih mosorski partizani zaustavili pa su Nijemci odustali od nadiranja.⁵⁷ Bitno je spomenuti kako je u međuvremenu V. SS gorski armijski zbor planirao opsežniju akciju čišćenja Mosora od partizana koja je započela kroz jutro 25. ožujka. Naime, Nijemci su u tom razdoblju radi zavaravanja protivnika bili ustrojili fiktivni stožer 21. SS grenadirske divizije čije je središte bilo u Imotskom. Bitno je spomenuti kako su prividno kao postrojbe te divizije djelovale po jedna bojna iz sastava 118. lovačke divizije, 369. „vražje“ pješačke divizije i 7. SS divizije „Prinz Eugen.“ Upravo ove 3 bojne su bile pod izravnim zapovjedništvom V. SS gorskog armijskog zbora. Upravo ove 3 bojne će imati glavnu ulogu u napadu na mosorske partizane. Naime, nakon što je bio započeo njemački napad 25. ožujka, Mosorski partizanski odred i Kotarski komitet KP Hrvatske Omiš su se odlučili pred Nijemcima povući prema Kamešnici, a dio partizana se sakrio na Mosoru.⁵⁸ Njemačke postrojbe iz sastava 7. SS divizije „Prinz Eugen“ prije napada na Mosor su se

⁵⁴ Barić. Nikica. *Ustaše na Jadranu*. Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2012. str. 346 – 347

⁵⁵ Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Zagreb, 2012. str. 121

⁵⁶ Barić. Nikica. *Ustaše na Jadranu*. Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2012. str. 347

⁵⁷ Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Zagreb, 2012. str. 121 – 122

⁵⁸ Barić. Nikica. *Ustaše na Jadranu*. Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2012. str. 348

smjestile u Omišu, Zakuću, Tugarima, Žrnovnici, Stobreču, Grljevcu i Krilu. 25. 3. 1944. godine kroz jutro, šire područje Donjeg Doca je bilo pod topovskim granatama. Na području Ljutog kamena i Botajne su nadirali dijelovi bojne 7. SS divizije „Prinz Eugen“ koji su bili krenuli od Gornjeg Sitna dok je njihova druga skupina nadirala iz smjera Dugopolja. Dijelovi bojne 118. lovačke divizije su nadirali od Katuna, Novih Sela i Ugljana koji su se sa tenkovima bili spustili do Čikotine lađe na Cetini. Naime, bilo je očigledno da je njemačka vojska htjela u potpunosti zaokružiti partizanske strane te ih uništiti. S druge strane, partizani su se namjeravali preko noći prebaciti preko Cetine, odnosno na šire područje Trilja. Dio partizana se uspio prebaciti, a jedan dio je bio otkriven te ih je osmero bilo ubijeno pokraj sela Rožaca.⁵⁹ Nadalje, tijekom 25.3. i to u selima Gornji Dolac i Putišići, Nijemci su ubili nekoliko stanovnika, pljačkali stoku te spaljivali kuće. Nakon toga, 50 – 60 pripadnika SS divizije „Prinz Eugen“ je došlo do Donjeg Doca.⁶⁰ Nakon što su došli, izvršili su pretres nekoliko kuća te su se bili smjestili u zaseok Braovići. Kada su se Nijemci smjestili u Donjem Docu, zaostale partizanske skupine im nisu pružale nikakav otpor. Dan nakon, u ranim jutarnjim satima prema selu su iz smjera Putišića i Gornjeg Doca nadirale njemačke snage i to 250 do 300 vojnika iz sastava bojne 369 „Vražje divizije.“ Navodi se da su dvojicu talaca iz sela Srijana koje su bili vodili sa sobom su bili pustili te su produžili prema Roščima i Kotlenicama. Naime ovaj rod vojske nije bio nikoga povrijedio, ubio niti zapalio. Bitno je naglasiti kako su u to isto vrijeme s Mosora u selo upale ostale skupine i to iz sastava bojne 7. SS divizije „Prinz Eugen“ sa 150 do 200 vojnika. Nakon ulaska u selo su se utaborili u zaseocima Jelići i Tijardovići. Nadalje, navodi se kako su cijeli dan pretraživali selo, pljačkali hranu, druge vrijedne stvari te kako su češljali područje oko sela i tražili partizane. Donji Dolac je bio potpuno okružen te je njemački plan o odmazdi nad civilnim stanovništvom mogao krenuti. Prije samog dolaska njemačke vojske u selo većina muškaraca je iz sela pobjegla u Mosor jer se par dana ranije bilo doznalo da je nekoliko dana prije u Gornjem Sitnu njemačka vojska bila pokupila samo muškarce te ih ubila, dok ženama, djeci i starcima nisu napravili ništa. Upravo zbog ovoga je većina žena, staraca i djece ostala u svojim domovima. Tijekom 26.3.1944. godine vojnici iz skupine SS divizije koja je prva došla u selo su se ponašali vrlo prijatno i prijateljski prema mještanima koje su uvjerovali da jave svojim muževima, ocima da se vrate domovima jer im neće ništa napraviti. Dio muškaraca se vratio, a dio je ostao na Mosoru svjestan opasnosti. Taj isti dan, u nedjelju 26.3.1944. godine, pripadnici SS divizije su se uputili u većinu zaseoka te su započeli sakupljati

⁵⁹ Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Zagreb, 2012. str. 122

⁶⁰ Barić, Nikica. *Ustaše na Jadranu*. Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2012. str. 348

mještane u pojedine kuće i to uz objašnjenje da će im zapovjednik održati govor. Svjetleća raketa je bila ispaljena u 19h te je ujedno ona i označila završetak govora i početak pravog masakra nad nedužnim stanovništvom. Nastala je velika pucnjava, treštale su bombe, cijelo selo je počelo gorjeti. Gorjele su kuće Matovac, Bilić te sve kuće od zaseoka Mandići do Gornjih Gornjana. Na ovom je području bilo ubijeno 18 osoba te je bilo zapaljeno 18 kuća Dagelića i Banića. U zaseoku Mandića bilo je ubijeno 16 ljudi te je bio zapaljen veći broj kuća. U zaseoku Simunići su čitave obitelji bile pobijene i to u nekim obiteljima i po 10 osoba. 57 Simunića je bilo ubijeno ili zapaljeno te su bile zapaljene gotovo sve kuće. U Braovića je bila ista tragedija, ljudi su ubijeni, a potom i zapaljeni. Naime, svi su bili dovedeni u nekoliko staja gdje su bili zapaljeni nakon održanog govora. Čitave obitelji su bile ubijene i u zaseoku Dešiševići te gotovo sve kuće zapaljene. Svi su bili sakupljeni u 3 kuće i to: Šilovići, Bašići, Šušići, Dagelići, Radići. Svi su bili skupljeni u te 3 kuće te su tamo i stradali. Sličnu sudbinu je doživio i zaseok Gornji Gornjani. I ovdje su ljudi kao i u ostalim zaseocima izgorjeli u zapaljenim kućama. U Donjem Docu tog krvavog 26.3.1944. godine vladao je pravi pakao, stradale su mnogobrojne obitelji, i mlado i staro. U nastavku će biti navedeno nekoliko primjera: Anđa Simunić, udovica Matina, ubijena zajedno s petero djece; obitelj Ante Markića pok. Mate, njih osmero; Jure Braović pok. Bariše ubijen je zajedno sa osmero članova obitelji; Ivan Medić pok. Bariše ubijen zajedno sa sedam članova obitelji; Jozo Šilović pok. Ivana ubijen zajedno sa suprugom i petero djece; Bože Šilović ubijen sa suprugom i četvoro djece; Luca Bašić, udovica Matina, ubijena zajedno sa osam članova obitelji; Ante Bašić pok. Martina ubijen zajedno sa suprugom i šestero djece; Matija Bašić ubijena zajedno sa petero djece; Ćiro Dagelić ubijen zajedno sa suprugom i osmero djece; Ambrozu Radiću zaklana su 3 sina i 1 kći, ubijena supruga Margarita i još 1 kći; Ivanu Radiću ubijena je supruga i 4 djece; Ivan Tijardović ubijen je zajedno sa osam članova obitelji; Luka Matovac pok. Mate ubijen je zajedno sa ženom i sinom te nevjestom i devetero djece; Ivan Matovac pok. Stipe je ubije zajedno sa suprugom i petero djece; Anti Matovcu pok. Marka ubijena je supruga i 2 djece od kojih je jedno bilo nekršteno, rođeno samo 3 sata prije smrti...⁶¹ 4. travnja 1944. godine Općinsko poglavarstvo Poljica – Priko je dostavilo popis Glavarstvu građanske uprave u Splitu i prema njemu je u Donjem Docu 26.3.1944. godine bilo ubijeno 284 osoba, 10 ih je bilo ranjeno te je bilo spaljeno 277 kuća.⁶² Taj dan Donji Dolac je doživio pravi pakao na zemlji, zvukovi rafala iz automata, puškomitraljeza, pušaka, eksplozija ručnih bombi, pomiješanih sa vriskom žena, djece i staraca bili su stravičan prizor.

⁶¹ Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Zagreb, 2012. str. 123 – 125

⁶² Barić, Nikica. *Ustaše na Jadranu*. Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2012. str. 348

Ljudi koji su se pokušali spasiti bježanjem bili su dočekivani sa kuršumima ili bajonetama od strane njemačkih vojnika.⁶³ Pomoć pri ukapanju tijela, preživjelim mještanima pružili su susjedi iz Putišića, Srijana i Rožaca. Treba naglasiti kako je pristup mrtvima bio dosta otežan jer je vatra bila zahvatila većinu kuća te je zbog toga pokapanje trajalo sve do 29.3.1944. godine. Što se tiče crkve, ona je bila opljačkana, Sveto Otajstvo je bilo uništeno i obeščašćeno. Kozlica navodi da su vojnici tražili župnika vičući: „Gdje je razbojnik, da se napijemo njegove krvi.“ Bitno je spomenuti kako je u selu ostao i veći broj lakše i teže ranjenih. Teže ranjeni su bili: trinaestogodišnji Vjekoslav Bašić pok. Ante koji je bio ranjen u glavu i u nosu; devetnaestogodišnji Ivan Banić pok. Martina ranjen u lijevu ruku; dvadesetogodišnja Marija Matovac pok. Ivana koja je bila ranjena u desnu ruku i na kojoj su vojnici naložili vatru, ali se ona nekako uspjela spasiti; također i osamnaestogodišnja Luca Sušić pok. Ante kojoj je zrno prošlo kroz oba oka; devetnaestogodišnja Marija Dagelić je bila ranjena u desno rame. Naime sve ove teže ranjene su ljudi iz sela u noći između 29. i 30. ožujka na konjima i kolima prevezli u Građansku bolnicu u Split. Također je bitno spomenuti kako su 26.3. stradala i sela Gornji Dolac i Putišići te je u njima izvršena pljačka, a velik dio kuća je bio zapaljen te je bila ubijena i djevojčica Iva Mlikotić Tomina iz Gornjeg Doca. Većina svih ovih navoda je bila temeljena na izvješću stožernog narednika Vinka Baroslića koji je bio zamjenik zapovjednika oružničkog voda iz sastava 7. oružničke pukovnije iz Splita. Njegov izvještaj je bio opširan te je donio vrijedne informacije o pokolju, ali je također i imao neke netočnosti. Naime, on je zajedno s nekoliko izbjeglih iz Donjeg Doca došao do Zvečanja u Srednjim Poljicima gdje je preko jednog seljaka uspio u Zvečanje dovesti mještanina Donjeg Doca, Franju Jelića pok. Mate na temelju čijih je informacija i sastavio izvješće te ga uputio na više adresa u Split. Uz ovaj izvor svakako je važan izvor i izvješće Don Vjekoslava Kuvačića iz Gata koji je bio pričao s preživjelim i ranjenima u splitskoj bolnici. Također je bilo i sačuvano izvješće iz splitske bolnice i to sa svjedočanstvima ranjenih koji su na potresan način prikazali stradanje mješтана Donjeg Doca. No i ono je imalo dosta pogrešaka, na primjer govorilo se o 460 ubijenih. No većina ovih podataka, opisa i izvješća je bila potvrđena poslije rata i to upravo zahvaljujući svjedočanstvima ljudi.⁶⁴ U nastavku će biti navedeno pismo Don Vjekoslava Kuvačića iz Gata: *Dana 25. ožujka njemačka vojska (misli se da su to bile SS trupe i među njima četnici) nadirala je prema Docu Donjem u više smjerova i to: 1) iz Gata preko Mosora (preko Rašeljke), 2) sa Sitnoga preko Mosora (preko Ljutog Kamena i Botajne), 3) iz Blata na Cetini, preko Doca*

⁶³ Velić, Miroslav; V. Petrić, Ante; Vuletić, Mate. *Mosorski partizanski odred*. Split, 1985. str. 275

⁶⁴ Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Zagreb, 2012. str. 125 – 126

Gornjega i Vele Njive, 4) sa Dugopolja preko Kotlenica. Pri tom nadiranju njemačka vojska je nailazila na manje otpore od strane partizana i to u Putišićima i u Docu Gornjem. U Docu Donjem partizani nisu davali nikakav otpor i nisu se nikako pojavljivali nego su se povukli preko Cetine još prije nego su Niemci stigli u Dolac Donji. Činjenica je – makar da su Niemci protivno govorili-da u Donjem Docu nije na Niemce izpaljen ma ni jedan metak za čitavo vrijeme njihova boravka u tom selu. Pače su bili najprijaznije primljeni. Oni su naime stigli u Dolac dana 25. ožujka poslie podne pred noć. Tokom te noći kao ni sutradan 26. ožujka u nedjelju do podneva nisu narodu ništa otimali, niti su koga terorizirali. Naprotiv su najpristojnije s narodom postupili i slobodili ga da ih se ne boje. Budući da je ta ista vojska par dana prije strijeljala u selu Sitnome 20 nevinih seljaka, to su se seljaci Doca Donjeg pri dolasku vojske skrili u susjedne komšiluke i u Mosor. Na to su nadošli vojnici i njihovi komandanti najprijaznije razgovarali da se pozovu svojim kućama svi oni koji su se skrili, jer da će u protivnom slučaju s njima postupati kao sa protivnicima. Posakrivani seljaci povjerovali su i povratili su se svojim kućama. Njemački vojnici uvjeravali su seljake, da se njih ne trebaju bojati, jer da oni nisu partizani pljačkaši i razbojnici, nego naprotiv oni koji će potjerati partizane, da njih seljake ne progone i ne pljačkaju... da oni ne će ništa učiniti narodu, koji je katoličke vjere kao i oni... da oni ne će ništa učiniti narodu koji je tako siromašan i kojega su partizani tako uništili. Tako su prijazno s narodom postupali sve do nedjelje do podne. U nedelje pak poslie podne oko šest sati sakupili su pojedine komšiluke u određene kuće u tim komšilucima pod izgovorom da druge kuće služe vojsci za nekoliko dana dok je u selu... da će im komandanti izdati posvjedočenje na temelju kojih će posvjedočenja biti zaštićeni i druge njihove vojske koja ima doći... Tako su svi pripadnici komšiluka „Gorjani“ sakupljeni u kuću Luke Matovca. Svi Braovići bili su skupljeni u kuću Jure Braovića. „Dešiševići“ su bili skupljeni na 3 mjesta u njihovom komšiluku. Markići i Simunići bili su skupljeni u jednu pojatu u komšiluku Simunića. Na ta mjesta bili su skupljeni svi bez razlike muškarci, žene, djeca i starci tih komšiluka. Na dati znak u 8 sati započelo je ubijanje onih koji su bili sakupljeni, nešto noževima, nešto mitraljezima, zatim bombama i napokon su zapaljene kuće i svi koji su bili u njima. Bilo je tu užasnih prizora. Jedan od tih prizora propovijedio mi je dečko od 15 godina koji je izašao iz vatre i spasio se. On kaže ovako: Najprije su nas sakupili 78 u kuću Luke Matovca, tu smo stali oko 3 sata. Kada smo se bili uznemirili i kad smo tražili da nas puste, oni su nas zatvorili u kuću, postavili mitraljeze na prozore i govorili su nam da moramo čekati dok komandant izda karte. Dotle su oni nanieli puno slame na pod poviše nas. Jedan od njih otišao je gore, zapalio je tu slamu, a da mi nismo znali. Kad je zapalio izašao je vani, zatvorio vrata i mitraljezima su s prozora pucali u nas. Svi smo bili ranjeni. Kod prozora sam bio ja, moj stric,

otac i majka i četiri sestre. Netom je počelo pucati ja sam odmah legao i nisam bio teško ranjen. Već je po nama padao tavan, jer je bio zapaljen, a oni su još uvijek pucali u nas. Zatim su bacali bombe. Svak je ležao ranjen i vatra je počela svakoga paliti. Zatim su oni otvorili vrata, unili u kuću nekoliko bremena drva, rastrkali ih po nama, polili benzinom i zapalili. Kuća je bila puna dima, vatre i jaukanja. Vojnici se više nisu čuli. I još nas je bilo nekoliko koji smo mogli vladati sami sobom. Prva je pokušala izaći Marija Matovac, kći pok. Ivana. Ona je skočila na prozor, s prozora podanj i nije mogla dalje, jer joj je bila izgorila desna noga do listova. Tu je legla u kanal. Zatim je iskočio njezin brat 9 godina. Netom je on iskočio ispalili su iz revolvera u nj. Zatim su mu biljom razbili glavu i on je pao mrtav na svoju sestru koja se potajala kao da je mrtva. Treći je na prozor iskočio neki mladić i njega su ubili i bacili na njih dvoje. Četvrti je iskočio otac Marijin kojega su ubili mitraljezom i stavili na njih. Ja sam čekao nekoliko minuta pa sam iskočio i ja. Mene nijesu opazili jer sam iskočio na drugi prozor i utekao sam. Drugi koji su bili unutra više nisu mogli ništa, nego su se molili Bogu i umirali. Ja sam se vratio istu noć da vidim imali ko živ i vidio sam sa su svi izgorili. Plakao sam i pobjegao u Mosor. Kasnije sam u Mosoru vidio i Mariju koja je bila prva iskočila iz kuće. Na isti način poubijali su i druge skupljene u drugim kućama. Žena Ante Matovca Luce bila je tek rodila onoga dana i izgorila je u svojoj kući sa svojim starijim djetetom i onim koje je toga dana rodila. Bilo je još tako pojedinačnih umorstava, obavljenih većinom klanjem i paljenjem. Župsku crkvu su toga dana totalno opljačkali i što jr najtragičnije sveto otajstvo su uništili ga obeščastili. Župsku kuću i sve što je u bilo u njoj / župski ured: matice i župske spise, i namještaj, spalili. Župnika su kao bijesni tražili po kući i oko kuće vičući gdje je razbojnik da se napijemo njegove krvi. U ponedjeljak 27. ožujka vojska je napustila Donji Dolac i išla u pravcu Otoka. (Ovo su provjereni podaci i izkazani od očevidaca)...⁶⁵ Uz navedeno pismo je također bitno navesti i izvješće očevidaca iz Donjeg Doca koji su dopratili ranjenike u Split: Na dan 25. ožujka večerom sišla je vojska s Mosora preko Ljutog Kamena na odlomak Dešiševići, a preko Botajne na odlomak Simunići. Mora da je bilo vojske, koja je došla i sa istoka, jer među ubijenim u Dešiševcima našao se je i Mate Zukan Jurin, zarobljen u Gornjem Docu. Na vrhu Mosora, na Ljutom Kamenu rek... da je nekoliko partizana bilo dočekalo vojsku. Bilo je malo pucnjave i 1 partizan bio ranjen. Poslije su partizani silazili niz Mosor, a vojska za njima. Niko nije bio više ni ubijen, ni ranjen, ni zarobljen. Partizani bit će se obnoć povukli preko Cetine u Dalmatinsko – Bosanske gore. Vojska je prenoćila u kućama Donjega Doca. Muškići mlađi jer su čuli, kako je bilo poubijano 17 mlađih Gornji – Sitnjana, posakrivali su se bili po špiljama, a kod kuće

⁶⁵ Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Zagreb, 2012. str. 415 – 417

ostale žene sa djecom i starom čeljadi. Kad je svanula nedjelja, vojnici počeli su govoriti svietu, što su se posakrivali, da oni neće učiniti nikome ništa, dapače da dolaze k njima jer da će im dati karte, da ih ne bi progonili drugi vojnici, ako bi došli. Neki neoprezniji povjerovali su, te izašli iz skrovišta, a oprezniji ostali u skloništima i preko nedjelje. Obdan su se vojnici prijateljski vladali prema svietu, a sviet im je davao kruha, sira, mlijeka, a neki da im pekli i janjaca. Kad je nastala noć, te neki sviet molio Boga, drugi večerao, treći već bili i plegli, jer se nijesu nadali zlu, začu se prva puška u Gornjim Gornjanima. Tada nastade pucnjava, klanje i paljenje u zapadnom dielu Donjega Doca od župske crkve: „ U Gornjim Gornjanima, Donjim Gornjanima, Braovićima, Markićima, Simunićima, i Dešiševcima. U nekim odlomcima ubijali su i palili u pojedinim kućama, a u drugim skupili bi ih u jednu prostoriju po 30 do 40, pa tu strijeljali, klali i najposlije donijeli drva i slame, te zapalili mrtve, polumrtve i žive. Tako na primjer u Dešiševićima djevojka Jaka Šilović pok. Ante vikala je iz plamena: evo ja živa gorim, a nije mogla uteći, niti joj tko priteći u pomoć, jer su razbojnici stražili dok nijesu kuće sagorile. Pokojna Margarita Radić rođena Bašić s prostrijeljnom glavom iz koje su curili moždani, vikala je s postelje: ako tko ima pomozite za Boga. To je čula susjeda djevojka, koja je imala srčanosti te je gola provukla se u noći kroz paleće i stražeće zločine; te pošto se obukla u nekoj mirini i razišli se malo vojnici, našla Margaritu gdje goruće grane diže sa još žive dvoje nejake djece, a jednu malu gdje stoji sćućurena u kutu kuće i tako djecu spasila od smrti, a Margaritu da ne izgori ujedno s kućom. Margarita je živjela do ponedjeljka večer. U bližnjoj kući našla je pokojnu Radić Iku rođenu Simunić sa 3 djece med kojima su drvene grane gorjele, ali su već bili mrtvi, iznijela je u zipci 1 dijete misleći da je živo, ali je već bilo mrtvo. Ovakvih slučajeva biće bilo je i više, nu nije ih imao ko kazati, jer su postradali u klanju i požaru. Spasili su se samo oni, što su se bili posakrivali, i jači koji su izkočili iz zapaljenih kuća provukli se kroz vojnike. Dovedeno ih je na 30. III. u bolnicu 5 teže ranjenih, te se može vidjeti kako su strijeljani i paljeni, te mogu kazati što su doživjeli. U Dešiševićima od 27 kuća, spasilo se je 35 osoba, većinom odraslih muških i nekoliko ženskih, a samo troje djece pokojne Margarite Radić. Ako bi se računalo 8 čeljadi na kuću, to bi ih poginulo oko 18. U Simunićima od 14 kuća spasilo se je samo 4 muškića i nijedna ženska, dakle ih je poginulo oko 130. U Markićima su 4 kuće, spasili su se samo 4 odrasla muškarca, a biće ih poginulo oko 30. U Donjim i Gornjim Gornjanima u 15 kuća spasilo se je muških 3 i ženskih oko 3, a poginulo ih oko 100, jer ih je dosta izselilo u Slavoniju. Dakle od 66 kuća/dimova/, što su nastradale spasile su se 53 osobe i to ogromnom većinom odrasli muškarci, a poginule su oko 460 žene: djeca, starci i starice. Ubijstvo i paljenje izgleda, da je smišljeno i naumljeno. Čulo se je, da je Ustaški časnik Čotić Vlade s Gornje Dubrave govorio, da bi trebalo spaliti sve kuće podno Mosora sa sjeverne

strane, jer da se tu skrivaju i zaklanjaju partizani, zatim što nije vojska odmah pri dolasku harala, nego cielu nedjelju mamila sviet, da se vrati kući i obnoć strijeljala, klala i palila. Od partizana nije niko ni ubijen ni zarobljen, a valjda su se već i povratili u Dolac, da pljačkaju i zlostavljaju preostale. Od obitelji, što su nastradale, samo je 1 mladić iz Gornjana pošao u partizane, ali mu majka nije stradala. Ogromna većina je bila proti njima, i od njih stradala i prije pljačkanja. Tako na pr. Obitelj Lucije Bašić udove pokoj, Ante iz Dešiševića mnogo je puta stradala, u koliko su partizanski odbornici slali k njoj čete partizana, da im dade kruha, mlieka, sira, brašna, soli i kruha, puru, jer da je ona najmoćnija u odlomku. Odveli su joj bili u toku vremena nekoliko ovaca, a 2 dana prije dolaska vojske otjerali joj vola, koji bi sad vriedio preko 200.000 - kuna i oduzeli 4 vreće žita t. j. oko 3 kvintala. Iz iste kuće je u domobranskoj vojsci: Bašić Ante, naredni – đak III/2 Gorska pukovnija 2 g.z. u Drašnici na Neretvi, putovao u Sarajevo, da obavi nešto za svoju postaju u Jablanici pa dođe božićevati kod rođaka Bašić Marka u Novu Gradišku. Pruga je bila prekidana od partizana. On sa 9 domobrana i 10 Niemaca borili su se cielu noć. Kad im do jutra nije došla pomoć, poskakali su neki u Neretvu, on s 1 domobranom i 2 Niemca bili su zarobljeni. Gol i bos gledao je mučenje i strijeljanje 8 Niemaca; njegov domobran bio je određen za IX brigadu, a on na Božić osuđen na smrt. Prvih dana siečnja 1944. nekako se je izbavio i združio sa svojom jedinicom, koja je bila iz Jablanice premještena u Drašnicu. Njegova strina udova Lucija i majka udova Matuša, te strina udova Marija sa tri sina od 16, 12 i 8 godina poklane su ili strijeljane u kući Šišića ili Šilovića te spaljene. 2 kuće stajne sa svom robom unutra srušene su i spaljene. Ostala je samo ognjišna kuća pokrivena eternitom. Svi su mu ukućani ovako strašno izginuli. Kako će mu biti pri duši ako je još živ, kad za sve ovo čuje! Banić – Brnabić Ivan iz Gornjih Gornjana, kad su u nedjelju večer došli u njegovu kuću vojnici, dokazivao im je pružajući pisma 3 braće, koji služe u domobranima, da oni niesu za partizane, ali u to puče prva puška i ubije njega i dade znak za obći pokolj i palež. Neću dalje nabrajati. Ono što su našli vani zapaljenih kuća i srušenih to su ljudi pokopali. Sad bi trebalo otkopati tjelasa i pokopati im kosture. Dok nijesam čuo od očevidaca što se je dogodilo i kako se je dogodilo, nijesam mogao vjerovati, da se je ovako divljaštvo i zlogrđe dogodilo u 20 vieku. U staro pogansko doba odrezalo bi borcima palce, ali niesu klali i palili živu nejaku djecu i žene i staru čeljad. Ovo je gore nego u Katinskoj šumi, jer tu su bili strijeljani časnici borci, a ovdje paljena živa, na po ubijena nejaka djeca, slabe ženske i bolesna stara čeljad. Po kazivanju, počinitelji rek bi da su bili SS. bataljuni, koji su se sastojali od Banaćana i Srimaca, a možda je bilo s njima i naših običnih četnika. Po celom postupku lako su prolievali katoličku – hrvatsku krv, jer nije bilo nimalo dragocjene srpske krvi, koju se

*ima štediti.*⁶⁶ Nakon svega napisanog i izrečenog od očevidaca, ne treba čuditi kako su neke brojke bile pretjerane, ponajviše zbog navedenih, uživo doživljenih zvjerstava koje su proživjeli. Pošto je u radu najveći naglasak stavljen upravo na zbivanja u Donjem Docu u nastavku će biti navedeno 7 svjedočanstava koja će u najkraćim crtama opisati strašne zločine koji su se dogodili u ovom mjestu 26.3.1944. godine. Prvo svjedočanstvo je od Vjekoslava Bašića koji je bio rođen 1932. godine u Donjem Docu: *Noć se spustila, ja sam imao neki predosjećaj da nešto ne miriše na dobro. Iz sela nitko nije moga izać, ali oni koji su dolazili ulazili su bez problema. Odjednom svjetlo vani, volovi riču, paka. Nas šest u kužini, ne znaš šta je. Mater pere suđe na okrugloj siniji, u kuću uletiše dva vojnika. Pokosiše majku rafalom, pade i brat Marin (teško priča, guši ga – nap. autora), sićan se samo da je reka: „ Mi smo civili, nismo vojska“. Pogodi i mene u glavu, metak ovdje uša, a ovdje izaša. Oni su nabacili svega na komin, ali boj je bija visok, a gori je bija pleter. Uto me zove sestra koja je ostala živa, ali ju je metak pogodio u glavu i ostala je potpuno slijepa, ona nema očiju. Zove „ majko, Marine, ćaća“, nema nikoga, a ja ne mogu govorit, uzet mi glas od ranjavanja. Kaže: „ moš li nekako turnuti vatru, ja ne vidin, izgorit ćemo“. Zakačim ja nekako ona drva i tako kuća nije izgorila. U jutro su došli ovi što su bili u belaju, u Mosoru i po kućama. Organizirali su se, pomogli i tako ja i neke žene moramo u bolnicu. Poslije 36 dana sam otpušten i idem kući, idem u misto jer kuće neman. Vjerovali ili ne, ja u suknenim čarapama i Vjera Stazića smo pješke došli u Dolac. Kad sam doša u Dešiševiče, ova žena je otišla kući, a ja san osta tu, neman nikoga, nikoga, ni rodbine ni prijatelja (zaplakao je – nap. autora) i tada je započeo crni petak, kako bi ga čovjek nazvao. Tri godine poslije ja sam pobjegao od kuće. Kad su partizani bili u Mosoru, oni su po ovim popaljenim selima bili 90%. Njima je to bio glavni oslonac. Sića san se da mi je Kljaković Jozo, partizan govoriya di je sve bija u Docu i okolo. Njima je komanda bila u Matovaca. U Dagelića, Matuša je skoro iskočila iz kuće, dva su ostala zadnja i vidili su je, opalili i ubili je. Pola je izgorilo, a pola nije. U Matovaca je žena tek rodila dijete, a vojnik ga je uzeo s majke, kuću zapalio, a djete objesio od ključ. Pokojni Išo Pezelj je gledao na sat i reka da za petnaest minuta kreće pokolj. Da su partizani taj dan zapucali na te SS trupe, oni bi pobigli i naroda bi puno manje izginulo. Drugo svjedočanstvo je od Nikole Bilića koji je bio rođen 1934. godine u Donjem Docu: *Kad se dogodija zločin ja sam bija kući, pazija ovce. Čuva sam blago i kad sam doša na večer bilo je malo hladno. Grijali smo se na kominu, a vojska je bila stacionirana gori di su naše kuće, kod Bilića. Doša je jedan vojnik i reka: „ Begajte svi, sve ćemo vas zaklat i zapalit“. On je to reka i otiša. Pošli smo tamo ispod Sv. Roka prema**

⁶⁶ Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Zagreb, 2012. str. 420 – 422

Putišićima, tamo smo pobigli. Nakon jednu sat vremena pale su dvije rakete, jedna na Banića, a jedna od tu i to se sve spojilo i sve planulo. Banići nisu stradali, a uzeli su oni jednoga kao tumača, vodiča, Vicu Banića i nikad se nezna di je taj čovik završija, di su ga ubili. Neki su pričali da su ga vidili u Sinju, poslim pokolja Otoka, Graba, Rude. Povelili su još jednog iza brda, Ivana Pocrnju. Pet je zaselaka stradalo: Mandići Markići, Simunići, Dešiševići, Braovići i Gornji Gornjani. A što se tiče sami partizana, to da je bija neki partizan, da je bilo neznan odakle zapucat na nji. Oni su čudo naroda privukli jer dva dana nisu radili ništa, pa su se neki iz šume vratili, jer ne rade nikome ništa. Partizana je bilo tu, bila je komanda u mojoj kući, prija toga. I danas se zove kasarna tu di su bili. Sićan se da bi nam davali jabuke i dr. Ali tog momenta partizana nigdi nije bilo. Ante Matovac bija je prvi odbornik partizana na ovom području. Kad je bija pad Italije, sve je ovdje popaljeno. Taj Matovac je sakupija žene i odveja sve to na Čikotinu lađu. Kasnije su došli ovi, ubili njegovu familiju, ubili ženu i dite, bilo mu je 24 ure, obisili ga o kvaki na vratin. Vidija san to ovde u Matovaca. To su bili zlikovci koji se ne mogu opisat. Nakon Nikole, slijedi svjedočanstvo Marije Braović rođene 1934. godine u Donjem Docu: Kad su došli u selo ja sam stajala u jednom vrtliču na poli, gledala i slušala. Jedni su govorili naški, a drugi samo njemački, na njima su bila šarena šatorska krila. Nas je (26.3.1944. – nap. autora). Mater je unila jedan krevetić u tu kuću di su oni sinoć prinoćili. Na njega su mi legla braća od šest, sedan i osan godina, i sestra od dvanest. Taman tada začujem puca vani, jedan je prozorčić bija okrenut prema crkvi. Pogledan i vidin Gornjani gore. „Zatvori“, povika mater. Kad se vatra ukazala, blago, narod i puške, to nema nego paka. Plače narod, krivi se zavezano blago po pojatan. Amo u Radića ima 5 – 6 kuća, Šilovići, Bašići, cilo selo tamo gori. Na to će mater: „večeras tila nema, molit ćemo da se duša spasi!“ Tri Rozarija, pedeset Zdravi Marija i pet Očenaša i tri puta po šest. Mi smo to sve izmolili. Kad je mater završila, cipela bum u vrata. Oni isti vojnik šta je kupija jaja. Iz kuće Mate Bašića čuje se zavezani vol. „A zašto nisi odila potvrdit legitimaciju“, upita vojnik mater. „Niti je iman niti znan di ću“, odgovori ona. „Izlazi napolje“, povika vojnik. „Ne mogu, dica su mi unutra“, mater će. Potom je on udari nogom, a ona padne priko dvi škeline. Uspije se ona podignit i uđe unutra ponovno. Vojnik iz džepa izvadi malu šteriku. Ko će dat vatre, u kući je gorila jedna karabituša. Izvadi on šibice i pripali šteriku. Lipo skine onu parabelu sa sebe (mala kusa, 16 metaka, vidin je ki sada) i pokojnu mi mater smiri, sestru u čelo i padne ona na mene. Saspe on još po zidu i mislija je da je i mene ubija, možda, ne znam, a sigurno je kad se nisam micala. Sestra mi nije dala glasa, nju je odma ubija, mrtva je bila, a mater je umrla sutra u tri ure. Zatim je izvadija nož i sva mi tri brata zakla, i sestru uz njih. Uvatija za kose i zakla. Izaša je van i donija ševara te posuo po njima, pola na pokojnu mater, a pola na postelju. Kad evo njega

opet unutra, baci bombu. Bomba je upala doli među janjce. Vidin ja da će vatra uvatit ovu zivku pa je povlačin od vatre. Pogledan vanka, i vidin vojnike, ki na dlanu, ka gore kuće. Uzmen maloga brata i zamotan ga u jedan sukančić. Kada sam zaobilazila vatru ugazin u drugu zivku u kojoj je ležala mala sestra, na koju sam potpuno zaboravila. Ona se raskrivi. Legnen ja maloga na arar i obučen sestru i donesen je do pokojne matere. Ona leži, oči su joj vanka (zaplače – nap. autora). Povikne: „ Oršula moja, da si i ti večeras poginula, a ne da ka sirotinja svit obilaziš, jedna ti san di si ostala“. Dođen ja k njoj i kažen: „ majko, i ja san živa“. Kuća gori, pola izgorilo i padaju grede. Pogledan vanka i vidim ima još vojnika, jedan liže krvavi nož. Malo kasnije uzmen maloga u naramak, a ona more odat, izaðen vanka. Vojnici se spustili malo niže, vidim neko dolazi, šudar je vidim, nije vojnik. Kad ono Ana Jurišina, imala je 17 godina, pokojna je i ona Bog joj dao pokoj. Uleti ona u kuću, iznese one vi zivke i prinese ih u susjednu kuću koja je ranije izgorila. Stavi dicu u njih i pokrije ih. Potom izvuče pokojnu mater iz kuće. Govorili su naški i njemački. Oficir bi pita na njemačkom, a ovi bi mu prinosili. Toliko san svjesna da znam da su vojnici oficiru prinosili na njemački, to san vidila na tri mista. Vicu Banića su prvog ubili jer je sve zna o njima, odveli su mu i magarca. U Dešiševićima su skupili sve selo u tri kuće, bilo je 40 dima. Lažen, nisan sigurna za tri kuće, znan da su Radiće pobili u njihovim kućan. Bilo je 600 vojnika. Nisu svi ubijali, niki su držali stražu i drugo, nas je samo jedan pobija, a tako je bilo i u drugin kućan. Jozo Simunić radija je u općini, a zaklali su mu troje dice i ženu. „ Ja u njizi radija, a oni došli gori i zaklali mi ženu i dicu“, govoriya je Jozo i poludija. Bilo je još slučajeva da su ljudi bili u domobranim i ustašan, a da im je obitelj stradala. Malo nas se je spasilo, svugdi po jedan. Vojnici su pljačkali, pitali su vere i prstene, satove, noževe, sve daj vamo, i unda ga ubi. Ovdan je kasnije oda jedan Šimun Kamber iz Rude kome su poklali obitelj. Poslije svega niko se o meni nije brinija, nikad, nikad niko ništa. Sramota i grijota. I dan danas drže tu sastanke, mise, a mene niko ne zove. Nije to tako bilo prema svima, bilo je onizi za koje su se pobrinuli, ali za većinu se nije vodila nikakva briga. Četvrto svjedočanstvo je dala Marija Ćosić rođena 1941. godine u Donjem Docu: Ja sam rođena i udata Ćosić. Bila sam mala i sićan se da su moji otišli u Mosor 6 miseci, živili smo u pećinama, bez kruha i ičega. Svi su pobigli iz sela osim dvi osobe. Moga muža Marka koji je bia rođen 1924. ubijena je majka Kata i stric Bože. Oni su ostali sklanjat robu, naišli su ti četnici i Talijani i ubili ih. Opljačkali su selo i zapalili sve kuće. Eto toliko znadem. Peto svjedočanstvo je iznijela Ive Roguljić koja je bila rođena 1925. godine u Donjem Docu: To je bila subota. Iđe jedna žena kod nas i vodi tri ćerkice, da vojska oće ležat kod njizi, a da mi idemo u jednu kuću. Ta je kuća bila u Banića, zove se Dagelića kuća. Mi smo svi bili ka jedno, bili smo tako skladni. Kaže meni pokojni brat da uzmen sukance, mi ćemo na šuvit. Ja sve slažen

po kući, neka je njima zgodnije. Mater bolesna oće da iđe s nami, a ja kažen da ne iđe, da je i teta Mande ostala kući. Najprije je otiša brat, a ja za njim sa sukancima. Kad sam došla tamo, ove tri male jidu iz jedne teće. Kaže ova Dagelića žena: „ Da oni nas nebi ubili?“ Muž njezin kaže zašto bi nas ubili. Nije on to ni izreka, kad zasu brate izvanka, s balkona, s vrata i prozora, siplje li siplje. Mislila sam da nemore zrno prosa ostat. Mene je odma uvatilo, pogodilo ruku, imala sam i metak u drobu, na vodeni mijur je bija doša. Poslin su ga dokturi vadili u Splitu. Pita pokojni brat jeli koga uvatilo. Kažen ja da je mene ranilo, a on govori da mučin. Kako sam ja pala, imala sam šudar, on je pa po meni. Kad podignen se ja, a jedan vojnik gleda u me. Molila sam Boga da me spasi, molila sam Svetoga Duva Tišitelja. Ispalija u me toliko metaka, a ni jedan me nije uvatija! Digla mu je Gospe ruku s mene. Cili je rafal ispalija na me. Gleda on u me, a ja u nj. Ta je kuća bila dobro stojeća, iznili oni štramce, sukance nasrid tavana. Mi svi okolo. Zapalili su to i izašli vanka. Promišljam ja da iskočin pa neka me ubiju, neka ne gorin živa. Povirin ja vanka kroz vrata, kad vidin jedna od one tri curice živa, 11 jon godina, druge su mrtve. Krene mala zamnom vanka. Oni više ne tuku. Odemo mi na šuvit, bila su jedna vratašca i iskočin vanka, a mala nije smila skočit, vratila se materi. Sve tri male izgorile. Don Pavlovi je osmero, devetero ubilo. To su moga strica (zaplače- nap. autora). Ova ruka šta mi je pogođena, iz nje sam kost bacila u vatru. Uvik je meni ruka sakata. Tek u četvrtak sam dobila prvu pomoć, vozili su nas naši ljudi, ovi nađi kola, ovi konja, i tako. Išli su na Dugopoljsku stranu, ali bija je lagum, nije se moglo prolaziti. Unda na Lisku doli. Ali nisu mogla kola stalno, pa bi rastavili kola, vodi konje i ponovo sastavi i vozi. Kad smo došli u bolnicu doveli su jednoga Njemca doktora koji je to meni sređiva. I tako je to svršilo, tu sam ostala tri miseca. Ubili su mi jednoga brat (zaplače – nap. autora), ovi brat Stipan je bija u Njemačkoj naučija, bija je za vezu. Osta je živ i doša je kući. Ja sam braći svojoj pisala što se je dogodilo, ostala mi atreda u džepu. „ Vi njima služite, a oni su nas ubili.“ Eto sam vam sve kazala. Nakon Ive Roguljić, šesto svjedočanstvo je iznio Ivan Šarić koji je bio rođen u susjednom selu Trnbusi 1936. godine: Ja sam radija u Njemačkoj i sreo sam se sa čovjekom koji je folksdojčer, iz Jugoslavije, od Novog Sada, koji je bija prisutan u Donjem Docu u vrijeme zločina. Zvao se Jakov, prezime neznam. Njegovi roditelji su imali ciglanu. Nakon rata je napustio Jugoslaviju. On je lijepo govoriya ka čovik iz naši krajeva. On je napravija kuću oko Karlsruhea, 12 kilometara, u kojem smjeru neznam. Radili smo zajedno, on mi je bija poslovođa u Boblingenu kod Sindelfigena. Bija je poslovođa nad 42 Hrvata, četiri godine. Bija je od mene stariji dvadeset i pet godina. Za vrijeme Drugog svjetskog rata igrane su se političke igre. Njemački su zapovjednici sklopili ugovor sa srpskom vojskom, Nedićevci, Ljotićevci i koji sve ja to ne znam. Iza toga je došlo do zločina u Donjem Docu. Došao je razgovor uz pivo, od kuda, kamo, ko. Efendić Ivan iz Gljeva kod Sinja

i ja sa njih smo se lipo htjeli. Lipo smo prikidali na kraju radnog dana. On nam je pričao da zna naše krajeve, da je bija u ratnom vohoru u Docu Donjem. Efendić je naveja da je i tamo napravljen zločin. Je, kaže i dodaje: „ Nijemci kud su prošli nisu zločin činili nego Srbi. Zato što je njemačka vojska sklopila ugovor sa nekom srpskom vojskom. Mi smo bili na obezbeđenju, a Srbi su zločin činili.“ Plaka je ka djete i rekao da je žalosno šta ljudi mogu napraviti. Ta vojska je išla priko Cetine, negdje oko Sinja ili Trilja i da su tamo neke gluposti bile. Ali dalje ti ništa neznam. Ivan Efendić iz Gljeva je umro. Sedmo svjedočanstvo je dao Ivan Šilović koji je bio rođen 1927. godine u Donjem Docu: ... Povelili su nas u komandu u kuću Bože Šilovića. Tu su nas skupili oko dvadeset i petero. Pitali su – Dajte isprave! Dica su se rasplakala. Bilo je tu i dice i žena, ima žena nosećih, ima cura, ima onih koje su se tek udale. Jedan je došao na vrata u niko doba, reče da dadnemo legitimaciju, tko ima prstenje i vere da damo. Kada su sve stavili na stol, on je uzeo svo prstenje i vere i utra u đepove. Onda je došao neki vojnik i reka – sve ovo zaklati i zapaliti. Nastala je panika. U Gornjim Gornjanima je pukla bomba i to je bio siguran znak, šarac je počeo odozgo pucati po narodu. Tu ih je tada poginulo dvadeset i jedno. Jedna je mala tila izić priko prozora i ostala je visit na prozoru. Na mene je pao Špiro Dagelić kada je zapucalo, ja sam bija pod njim. Na meni je bio kaput koji je probušen na deset mista. Nigdi se nije taklo mene, nigdi. Kada sam došao do prozora, taman san htija iskočiti vanka, kada je nešto prsnulo i zapalilo se. To je bila bomba koja je pala na moju pokojnu sestru. Taj što je tražio od nas prstenje i drugo, taj je pobio sve. U Šušića kući se ne zna da je metak udario u zid ili strop. Tu su četnici njih dovodili i klali ih, a u nas Šilovića kući pobili iz automata. Međutim, kada sam ja doša u Šušića kuću, jedan je došao s krvavim nožem na vrata, srićom pogledao samo na desnu stranu, a ja sam bija na livi kraj. On je priko guvna iša me tražit dalje. Bižao sam u u zvani Uzdol u jednu špilju i tamo ostao do ujutro. Tako sam bio po Mosoru šest dana, nisam ni ija, ni pija. Poslije sam se vratio s Jurišom Šušić u selo. Kako su izvršili pokolj, odmah su odlazili put Srijana u pravcu Bisko i Ugljana. Ljudi iz Srijana, Putišića iz Rošca i naši koji su ostali živi, došli su i pomagali pokopavati. Ja sam ovu izjavu više puta dao. Nikada nisu napisali ni rekli pravu priču što sam im reka. To su krili...⁶⁷ Kao što je već navedeno, ovih 7 svjedočanstava je bilo navedeno kako bi se iz prve ruke prikazala zvjerstva koja su počinjena u Donjem Docu 26.3.1944. godine. Dugo vremena nakon zločina, a i dan danas se postavlja pitanje tko je odgovoran za sve ovo i kako se tako strašan zločin dogodio u ovom selu. No, o tome će više riječi biti u nastavku rada.

⁶⁷ Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Zagreb, 2012. str. 412 – 422

DONJI DOLAC - NJEMAČKI POKOLJ 26. OŽUJKA 1944.

PREZIME	IME	OTAC/MUŽ	GOD. R.	MJESTO	MJESTO SMRTI	DAN SMRTI
BANIĆ	VICE-FABIJAN	MATE	1899.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BANIĆ	MANDA	Ž. MATINA	1861.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BANIĆ	IVA	STIPAN	1933.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BANIĆ	ANTICA	STIPAN	1935.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BANIĆ	MILA-MANDA	STIPAN	1939.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BANIĆ	PERA	Ž. MARTINA	1883.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BANIĆ	IVAN	MARTIN	1914.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BANIĆ	ČIRIL-JURAJ	PAVAO	1905.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BANIĆ	MARIJA	PAVAO	1917.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BANIĆ	MARIJA	Ž. ČIRILA-JURAJA	1913.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BANIĆ	BERNARDICA	ČIRIL-JURAJ	1933.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BANIĆ	JANJA	ČIRIL-JURAJ	1935.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BANIĆ	VLADISLAVA-PERA	ČIRIL-JURAJ	1938.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BANIĆ	ANTE-JURE	ČIRIL-JURAJ	1939.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BANIĆ	JOZA-MARIJA	ČIRIL-JURAJ	1942.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BAŠIĆ	LUCA	Ž. ANTINA	1868.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BAŠIĆ	MATIJA	Ž. ANDRIJINA	1884.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BAŠIĆ	MARIJA	Ž. IVANOVA	1899.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BAŠIĆ	MIJO	IVAN	1928.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BAŠIĆ	ANDRIJA	IVAN	1931.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BAŠIĆ	JURE	IVAN	1936.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BAŠIĆ	MARIJA	Ž. ANTINA	1892.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BAŠIĆ	IVA	ANTE	1926.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BAŠIĆ	MARTIN	PETAR	1877.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BAŠIĆ	IVAN	PETAR	1884.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BAŠIĆ	MARIJA	Ž. MARTINOVA	1888.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BAŠIĆ	ANTUN-PETAR	MARTIN	1918.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BAŠIĆ	MATIJA	MARTIN	1920.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BAŠIĆ	KLEMENT	MARTIN	1925.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BAŠIĆ	PETAR	MARTIN	1928.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BAŠIĆ	MARIJA	MARTIN	1932.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BAŠIĆ	IVAN	MARKO	1859.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BAŠIĆ	IVA	Ž. IVANOVA	1882.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BAŠIĆ	JELA	IVAN	1922.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BAŠIĆ	ŠIMA	Ž. STIPANA	1873.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BAŠIĆ	ANTUN	MARTIN	1876.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.

PREZIME	IME	OTAC/MUŽ	GOD. R.	MJESTO	MJESTO SMRTI	DAN SMRTI
BASIĆ	ANA	Ž. ANTUNOVA	1890.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BASIĆ	MARIN	ANTUN	1924.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BASIĆ	MARIJA	ANTUN	1934.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BASIĆ	MATIJA	Ž. JOZINA	1885.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BASIĆ	TOMICA-RUŽA	JOZO	1921.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BOGDAN	MATIJA	Ž. MATINA	1891.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BOGDAN	MATUŠA	PAVAO	1925.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BOGDAN	BLAŽENKA	PAVAO	1928.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BRAOVIĆ	STIPAN	MATE	1883.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BRAOVIĆ	KATARINA	Ž. STIPANA	1882.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BRAOVIĆ	HEDVIGA	STIPAN	1920.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BRAOVIĆ	HERMELINDA	STIPAN	1922.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BRAOVIĆ	JAKA	Ž. GRGINA	1880.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BRAOVIĆ	PERA	GRGO	1918.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BRAOVIĆ	PAVICA	Ž. ŠIMUNOVA	1918.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BRAOVIĆ	MANDA	ŠIMUN	1941.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BRAOVIĆ	JELA	Ž. MATINA	1892.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BRAOVIĆ	LUKA	MATE	1935.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BRAOVIĆ	KARMELA	MATE	1933.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BRAOVIĆ	JURAJ	BARIŠA	1864.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BRAOVIĆ	MARKO	BARIŠA	1870.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BRAOVIĆ	MARA	Ž. MARKOVA	1896.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BRAOVIĆ	STIPAN-ANDELKO	MARKO	1934.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BRAOVIĆ	MIRKO	MARKO	1931.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BRAOVIĆ	ROSA	MARTIN	1921.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
BRAOVIĆ	LJUBICA	JAKOV	1934.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
DAGELIĆ	IVA	Ž. PAVLA	1864.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
DAGELIĆ	IVAN	PAVAO	1902.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
DAGELIĆ	NEVENKA	Ž. IVANA	1920.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
DAGELIĆ	IVA	IVAN	1942.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
DAGELIĆ	ČIRO	JURE	1904.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
DAGELIĆ	PERA	Ž. ČIRINA	1900.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
DAGELIĆ	JURE	ČIRO	1932.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
DAGELIĆ	JAKOV	ČIRO	1935.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
DAGELIĆ	OLGA	ČIRO	1931.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
DAGELIĆ	ANĐA	ČIRO	1933.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
DAGELIĆ	IVAN	ANTE	1887.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.

PREZIME	IME	OTAC/MUŽ	GOD. R.	MJESTO	MJESTO SMRTI	DAN SMRTI
DAGELIĆ	IVA	Ž. IVANOVA	1894.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
DAGELIĆ	MATUŠA	IVAN	1928.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
JADRIĆ	PAVICA	Ž. TOMINA	1872.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
JUNUŠIĆ	LUCA	Ž. GRGINA	1890.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
JUNUŠIĆ	JELA	GRGO	1937.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
JURETIN	JELA	Ž. STIPANOVA	1912.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MANDIĆ	SRIČKA	PETAR	1909.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MARASOVIĆ	MARIJA	ANTE	1922.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MARASOVIĆ	MIRA	ANTE	1926.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MARKIĆ	ANTE	GRGO	1872.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MARKIĆ	ANDA	Ž. ANTINA	1887.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MARKIĆ	MARIJA	ANTE	1925.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MARKIĆ	ZVIEZDA	Ž. BRANKOVA	1913.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MARKIĆ	DRAGICA	JAKOV	1919.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MARKIĆ	ANTE-JURE	BRANKO	1940.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MARKIĆ	MARKO	JURE	1901.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MARKIĆ	JELA	Ž. MARKOVA	1920.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MARKIĆ	JAVOV	IVAN	1869.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MARKIĆ	JOZO	JAKOV	1871.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MARKIĆ	MANDA	Ž. JAKOVljeVA	1881.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MARKIĆ	LJUBICA	JAKOV	1913.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MARKIĆ	MARTA	Ž. IVANOVA	1905.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MARKIĆ	MARIJA	IVAN	1935.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MARKIĆ	IVAN	MATE	1889.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MARKIĆ	ANA	Ž. IVANOVA	1896.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MARKIĆ	MARIJA	IVAN	1921.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MARKIĆ	SVETO	IVAN	1932.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MARKIĆ	VIERA	IVAN	1930.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MARKIĆ	LUCA	MATE	1888.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MARKIĆ	MIRKO	IVAN	1938.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MARKIĆ	MAKSIM	IVAN	1943.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MARKIĆ	JURE	MARKO	1942.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MARKIĆ	IRENA	IVAN	1934.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MARKIĆ	ROMAN	IVAN	1941.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MATOVAC	ANA	Ž. JOZINA	1887.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MATOVAC	JELA	JOZO	1920.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MATOVAC	ROKSANDA-KSENJIJA	JOZO	1927.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MATOVAC	LUKA	MATE	1875.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.

PREZIME	IME	OTAC/MUŽ	GOD. R.	MJESTO	MJESTO SMRTI	DAN SMRTI
MATOVAC	PAVICA	Ž. LUKINA	1878.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MATOVAC	MATE-JAKOV	LUKA	1907.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MATOVAC	VLADISLAVA	Ž. MATINA	1910.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MATOVAC	UROŠ-JOZO	MATE	1932.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MATOVAC	MARIJA	MATE	1933.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MATOVAC	JELA	MATE	1935.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MATOVAC	IVAN	STIPAN	1882.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MATOVAC	PAVICA	Ž. IVANOVA	1890.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MATOVAC	VJEKOSLAVA	IVAN	1924.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MATOVAC	JOZO	IVAN	1927.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MATOVAC	MATUŠA	IVAN	1932.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MATOVAC	STIPAN	IVAN	1934.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MATOVAC	ANTICA	Ž. MARKOVA	1878.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MATOVAC	LUCA	Ž. ANTINA	1921.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MATOVAC	PAVAO	IVAN	1901.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MATOVAC	TOMICA	Ž. IVANOVA	1862.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MATOVAC	MARA	Ž. PAVLOVA	1906.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MATOVAC	LENKA	MATE	1934.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MATOVAC	JUDITA-PAVICA	MATE	1939.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MATOVAC	GRGUR-PAVAO	MATE	1942.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MATOVAC	NEDIJKIJA-ANA	ANTE	1942.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MATOVAC	VESELKA	PAVAO	1940.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MATOVAC	ANTE	PAVAO	1943.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MATOVAC	NOVORODENICE	ANTE	1944.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MEDIĆ	IVAN	BARIŠA	1896.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MEDIĆ	KATA	Ž. IVANOVA	1894.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MEDIĆ	PETAR	IVAN	1936.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MEDIĆ	JOZO	IVAN	1934.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MEDIĆ	KATA	Ž. BARIŠINA	1872.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MEDIĆ	MATUŠA	BARIŠA	1887.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MEDIĆ	MARIJA	IVAN	1922.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
MEDIĆ	LUCIJA	IVAN	1927.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
PAVIC	JELA	JURE	1927.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
PERIĆ	IVA	Ž. MIŠKOVA	1907.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
PERIĆ	IVAN-PETAR	MIŠKO	1938.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
PERIĆ	MARTIN	MIŠKO	1941.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
PERIĆ	MARIJA-ANDELKA	MIŠKO	1942.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
PERIŠ	LUKA	IVAN	1880.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.

PREZIME	IME	OTAC/MUŽ	GOD. R.	MJESTO	MJESTO SMRTI	DAN SMRTI
PERIŠ	ANA	Ž. LUKINA	1880.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
RADIĆ	ŠIMA	Ž. IVANOVA	1887.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
RADIĆ	NEDIJKIJA	IVAN	1928.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
RADIĆ	MARIJA	IVAN	1933.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
RADIĆ	IVA	Ž. IVANOVA	1905.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
RADIĆ	MARIJAN	IVAN	1934.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
RADIĆ	VINKO	IVAN	1938.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
RADIĆ	KLEMENT	IVAN	1939.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
RADIĆ	MARIJA-FRANKA	IVAN	1942.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
RADIĆ	MATE	IVAN	1864.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
RADIĆ	ANTICA	Ž. LOVRINA	1910.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
RADIĆ	ANTE	LOVRE	1940.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
RADIĆ	MARIJA-JELA	LOVRE	1942.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
RADIĆ	MARGARITA	Ž. AMBROZIJEVA	1898.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
RADIĆ	JOZA	AMBROZIJE	1928.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
RADIĆ	MARKO	AMBROZIJE	1935.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
RADIĆ	VINKO	AMBROZIJE	1937.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
RADIĆ	BIBIANA	AMBROZIJE	1932.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
RADIĆ	NEDIJKIJA	AMBROZIJE	1931.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
RADIĆ	ANTE	DUJO	1867.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
RADIĆ	PERA	Ž. ANTINA	1862.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
RADIĆ	FRANO	ANDRIJA	1855.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	IVA	Ž. MATINA	1887.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	PAVAO	MATE	1893.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	MARIJA	Ž. PAVLOVA	1910.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	JELA	PAVAO	1931.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	MARIJA	PAVAO	1933.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	MANDA	PAVAO	1934.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	BLAZENKA	PAVAO	1936.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	NADA	PAVAO	1938.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	DRAGICA	PAVAO	1940.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	RAJKA-NADA	Ž. MARINA M.	1915.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	IVA	MARIN-MARTIN	1938.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	GROZDANA	MARIN-MARTIN	1940.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	MATE	MARIN-MARTIN	1942.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	PETAR	MATE	1869.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	JOSIP	PETAR	1894.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	MARIJA	Ž. JOSIPOVA	1907.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.

PREZIME	IME	OTAC/MUŽ	GOD. R.	MJESTO	MJESTO SMRTI	DAN SMRTI
SIMUNIĆ	TOMISLAV	JOSIP	1929.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	ANDELKA	JOSIP	1931.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	STIPE	JOSIP	1933.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	IVAN	JOSIP	1935.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	JAKOV	ANTE	1872.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	PAVICA	Ž. JAKOVljeVA	1876.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	MARIJA	JAKOV	1902.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	PERA	Ž. MATINA	1873.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	PAVICA	MATE	1895.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	MARKO	MATE	1901.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	MARIJA-MATIJA	MATE	1911.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	MATE	ANDRIJA	1878.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	MATIJA	Ž. MATINA	1893.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	MARIJA-ANDELKA	MATE	1927.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	MANDA	Ž. JOSIPOVA	1875.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	ZDENKA-JELICA	JOSIP	1916.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	MARTIN	MATE	1862.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	ANTUN	ANTUN	1889.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	IVA	Ž. ANTUNOVA	1898.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	JOZA	ANTUN	1925.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	LJUBICA	ANTUN	1928.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	NEVENKA	ANTUN	1933.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	BRANKO	ANTUN	1934.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	VIEKICA	ANTUN	1936.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	MARIJA	ANTUN	1941.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	JOZO	ANTUN	1943.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	ANDA	Ž. MATINA	1895.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	LUCA-TOMICA	MATE	1920.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	MARTIN	MATE	1926.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	BOSILJKA	MATE	1930.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	DRAGO	MATE	1932.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	STIPAN	PETAR	1896.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	MARIJA	Ž. STIPANOVA	1904.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	JOZA-VINKA	STIPAN	1928.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	PETROMILA-MARIJA	STIPAN	1931.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	PETAR	STIPAN	1938.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.

PREZIME	IME	OTAC/MUŽ	GOD. R.	MJESTO	MJESTO SMRTI	DAN SMRTI
SIMUNIĆ	STANISLAV	MATE	1899.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	IVA-LJUBICA	Ž. JOSIPOVA	1910.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	MATE	JOSIP-VILELM	1939.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	MARIJA	JOSIP-VILELM	1941.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	MARA	Ž. ANDRIJINA	1866.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SIMUNIĆ	ANTICA	PETAR	1938.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SMAJIĆ	MATIJA	Ž. ANTINA	1907.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SMAJIĆ	MARIJAN	ANTE	1933.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
SMAJIĆ	MARIJA	ANTE	1937.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
ŠILOVIĆ	BOŽO	IVAN	1896.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
ŠILOVIĆ	JOSIP	IVAN	1901.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
ŠILOVIĆ	MARIJA	Ž. JOSIPOVA	1903.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
ŠILOVIĆ	ANĐELKA	JOSIP	1936.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
ŠILOVIĆ	NEDILJKA-JOZA	JOSIP	1940.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
ŠILOVIĆ	MARIJA	Ž. MATINA	1919.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
ŠILOVIĆ	BOŽO	JURE	1911.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
ŠILOVIĆ	KRUNOSLAVA-MILICA	Ž. BOŽINA	1910.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
ŠILOVIĆ	NADAMARIJA	BOŽE	1939.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
ŠILOVIĆ	JURE	BOŽE	1943.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
ŠILOVIĆ	JAKA-NEDILJKA	ANTE	1920.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
ŠOŠIĆ	PAVICA	LUKA	1931.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
ŠOŠIĆ	SLAVKA	MARIN	1928.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
ŠOŠIĆ	IVA	ANTE	1924.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
ŠUŠIĆ	IVAN	IVAN	1883.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
ŠUŠIĆ	IVA	Ž. IVANOVA	1885.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
ŠUŠIĆ	JURE	IVAN	1871.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
ŠUŠIĆ	MANDA	Ž. PETROVA	1879.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
ŠUŠIĆ	PAVICA	Ž. JURINA	1915.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
ŠUŠIĆ	LUCE-MARIJA	JURE	1940.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
ŠUŠIĆ	PETAR	JURE	1942.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
ŠUŠIĆ	PAVICA	ANTE	1893.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
ŠUŠIĆ	TOMICA	PAVICA	1926.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
ŠUŠIĆ	IVA	MATE	1900.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
ŠUŠIĆ	LUCA-JELA	IVA	1928.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
TIJARDOVIĆ	IVAN	PETAR	1887.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
TIJARDOVIĆ	NIKOLA	PETAR	1894.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
TIJARDOVIĆ	JAKA	Ž. IVANOVA	1892.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.

PREZIME	IME	OTAC/MUŽ	GOD. R.	MJESTO	MJESTO SMRTI	DAN SMRTI
TIJARDOVIĆ	MARIJA	IVAN	1922.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
TIJARDOVIĆ	PAVICA	IVAN	1924.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
TIJARDOVIĆ	DANICA	IVAN	1927.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
TIJARDOVIĆ	LUCA	IVAN	1932.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
TIJARDOVIĆ	BLAGA	IVAN	1936.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
TIJARDOVIĆ	PETAR	TOMA	1880.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
TIJARDOVIĆ	KATA	Ž. NIKOLINA	1886.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
TIJARDOVIĆ	PAVA-MILA	NIKOLA	1920.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.
TIJARDOVIĆ	DANIJEL	JURE	1896.	D. DOLAC	D. DOLAC	26.03.1944.

Tablica 6. Popis žrtava u Donjem Docu iz 1944. godine⁶⁸

⁶⁸ Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Zagreb, 2012. str. 272 – 279

3.3. Tko je odgovoran za ovakav zločin?

Pitanje koje se mnogo vremena postavlja i na koje ni dan danas nije dan potpun odgovor je upravo pitanje: Tko je odgovoran za ovakav zločin? Od svjedoka su se čule različite priče, jedni su tvrdili da su pokolj počinili četnici koji su bili preobučeni u njemačke odore, drugi su tvrdili da su to djela četnika i Nijemaca zajedno, treći su smatrali da su to počinili samo Nijemci te da nitko nije viđen u četničkoj odori dok su četvrti bili uvjereni da to nisu mogli biti Nijemci jer su svi govorili naški... Dokumenti koji su nam dostupni često nas upućuju na različite činjenice. Što se tiče dokumenata koje su stvorili organi NDH tu je naglasak bio stavljen na sudjelovanje pripadnika bojne 7. SS divizije „Prinz Eugen“ te četnika kao glavnih krivaca. S druge strane imamo njemačke dokumente koji su bili upućeni hrvatskoj strani. Naime u tim dokumentima se potvrđuje priznanje počinjenog zločina, ali uz pravdanje da su bili počinjeni u borbi. Njemački dokumenti nisu otvoreno spominjali sudjelovanje četnika u njihovim postrojbama, no to su na posredan način ipak bili potvrdili. Naime, svjedočenje generala Glaise von Horstenaua od iznimne je važnosti za ovaj kraj Cetinske krajine i Poljica. Također imamo i partizanske dokumente koji su nastali neposredno nakon pokolja i koji su navodili Nijemce i četnike kao počinitelje zločina. Nakon nekog vremena u njihovim izvješćima će biti navedeni pripadnici „Vražje divizije“, ustaša te domobrana kao sudionika pokolja dok su se četnici prestali spominjati. Naime, Kozlica navodi kako su počinitelji pokolja u Donjem Docu bili pripadnici jedne manje skupine 3. bojne 14. pukovnije 7. SS divizije „Prinz Eugen“ koja je brojila oko 60 pripadnika. U nastavku se navodi da su ti vojnici bili pripadnici njemačke narodnosne skupine i to sa područja NDH, Bačke, Banata, Mađarske te manji dio iz Rumunjske. Bitno je naglasiti kako je većina njih osim njemačkog jezika govorila jezik razumljiv stanovništvu stradalog područja, odnosno hrvatski i srpski. Također je bitno spomenuti da neki izvori i svjedoci navode i uključenost četnika što su potvrdili svjedoci iz gotovo svih stradalih sela Poljica i Cetinske krajine. Nadalje, što se tiče Donjeg Doca, zapovjedništvo oružaničkog voda 7. oružničke pukovnije je izvijestilo na više adresa da su pokolj u ovom selu počinile SS trupe, dok „roj Vražje divizije nije nikog povredio, ubio, a niti zapalio.“ Također i glavar građanske uprave u Splitu u brzojavu od 30. ožujka 1944. godine je izvijestio da su postrojbe Prinz Eugen izvršile strahovit pokolj u Donjem Docu.⁶⁹ Prije detaljnije analize, potrebno je objasniti kako su 369. „Vražja divizija“ te 7. SS divizija „Prinz Eugen“ bile različite njemačke postrojbe. Naime, 7. SS divizija „Prinz Eugen“ bila je ustrojena od ožujka do kolovoza 1942. godine i to od pripadnika njemačke narodne skupine s područja NDH, Vojvodine te dijelom

⁶⁹ Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Zagreb, 2012. str. 160 – 162

Mađarske i Rumunjske. Njezin prvi zapovjednik je bio general Phelps. Bitno je spomenuti kako je velika većina vojnika osim njemačkog jezika govorila hrvatski ili srpski, ovisno s područja iz kojeg su bili (Hrvatska ili Vojvodina). Također, prema nekim svjedočenjima u pojedinim akcijama su bili uključeni i pravoslavci iz Banata, a na području Dalmacije dijelovi četničkih snaga. Dijelovi divizije dolaze na područje Dalmacije nakon kapitulacije Italije, u rujnu 1943. godine. Pripadnici ove divizije su počinili stravičan zločin u selima kroz koja su prošli. Naime, jedna bojna divizija, odnosno pričuva V. SS korpusa je u ožujku 1944. godine sudjelovala u akciji protiv partizana i to na području Mosora i Kamešnice gdje su počinili stravičan pokolj nad civilnim stanovništvom. S druge strane imamo 369. (hrvatsku) pješачku „Vražju diviziju.“ Bila je formirana do rujna 1942. godine te je nazvana „Vražja divizija.“ Što se tiče sastava, odnosno vojnog osoblja, njega su najvećim dijelom činili Hrvati. Dočasnici su bili dijelom Hrvati, a dijelom Nijemci, dok su časnici bili uglavnom Nijemci. Zapovjednikom je bio imenovan pukovnik Fritz Neidhold koji je ostao zapovjednik ove divizije sve do 1945. godine. Treba spomenuti kako je divizija čitavo vrijeme svoga postojanja djelovala na području NDH te je sudjelovala u svim većim operacijama protiv partizana. No, zašto je bilo bitno naglasiti da su ovo dvije potpuno različite divizije? Razloga je mnogo, no svakako jedan od najvažnijih je taj što su pripadnici dijela 7. SS divizije „Prinz Eugen“ upravo na području Poljica i cetinskog kraja počinili masovne zločine dok su pripadnici iz sastava „Vražje divizije“ bili sudjelovali u njemačkoj akciji na Mosoru i Kamešnici, ali nisu sudjelovali u ovim zločinima.⁷⁰ Također, raščlambom dostupnih dokumenata je jasno da pripadnici iz bojne „Vražje divizije“ nisu znali za pokolj u Donjem Docu jer su u jutarnjim satima 26.3.1944. godine prošli kroz selo, a pokolj se bio dogodio tek u večer istog dana. Uz sve ovo navedeno je bitno spomenuti kako je na suđenju zapovjedniku 369. „Vražje divizije“, generalu Fritzu Neidholdu 1947. godine u Beogradu i to u raspravi o zločinima koje su počinili pripadnici te postrojbe, događaji ispod Mosora i Kamešnice se uopće nisu spominjali. Upravo iz ovog podatka se može izvući zaključak da jugoslavenski tužitelj nije imao dokaza koji bi teretili tu postrojbu. Na tom istom procesu sudilo se i posljednjem zapovjedniku 7. SS divizije „Prinz Eugen“, odnosno generalu Augustu Schnidhuberu te također i zapovjedniku 118. lovačke divizije, generalu Josephu Kubleru. Na tom procesu su jasno bile iznesene optužbe na račun bojne 7. SS divizije „Prinz Eugen.“ Nadalje, presudom Vojnog suda III. armije i to 16.2.1947. godine, general Joseph Kubler je osuđen na smrt vješanjem. Također, tijekom samog procesa je Kubler pokušavao nijekati počinjene zločine te se pravdao da je sve radio po zapovijedi generala Phlepsa. No, iako

⁷⁰ Ibid. str. 178 – 180

iz dostupnih izvora ne postoji zapovijed Phlepsa, iz svega navedenog se može zaključiti kako je Phleps dobro znao da su većina pripadnika 369. „Vražje divizije“ bili Hrvati te je on Kubleru propisao kretanje postrojbe upravo na način da ti vojnici ne smiju znati za masovna ubijanja civilnog hrvatskog stanovništva. Uz sve navedeno je bitno spomenuti i zapovjednika Bernharda Dietschea koji je bio operativni zapovjednik akcije na Mosoru i Kamešnici. Naime, on je bio zapovjednik bojne iz sastava 7. SS divizije „Prinz Eugen“ koja je imala zadaću glavnog udara na partizanske snage i čiji je manji dio bio određen za čišćenje terena i masovna ubojstva civilnog stanovništva u selima podno Mosora i Kamešnice. Nažalost, za svoje zločine nikada nije bio osuđen.⁷¹ Nadalje, često se postavljalo pitanje jesu li u ovom zločinu sudjelovali i četnici, na što će se pokušati odgovoriti u nastavku rada. Bitno je naglasiti da su četničke snage na području Sjeverne Dalmacije djelovale tijekom cijelog rata. Naime, nakon što su vlasti NDH započele prikupljati podatke o zločinima te stradanja sela Cetinske krajine i Poljica bilo je tvrdnji da su se među pripadnicima SS postrojbi nalazili i Srbi, odnosno četnici. Na temelju podataka koje je 28.3.1944. godine iz Sinja telefonom primio glavar građanske uprave Nardelli, obavijestio je Zagreb da su pripadnici SS postrojbi navodno bili pitali seljake jesu li katoličke ili pravoslavne vjere. Kada bi seljaci odgovorili da su katolici odmah bi bili ubijeni. Nadalje, Nardelli je spomenuo da su među pripadnicima divizije „Prinz Eugen“ bili i pravoslavci, odnosno Srbi iz Banata. Također je i Stožer XXVII. ustaške bojne iz Sinja naveo u izvješću od 29.3. slijedeće: *Po svemu izgleda da su u glavom među ovim trupama bili čisti pravoslavci, koji su dolaskom u sela pitali imade li pravoslavaca, a kada su dobili odgovor da nema, smjesta su pristupili klanju i paležu.* U hrvatskoj historiografiji nakon 1990. godine je prisutno mišljenje da su u likvidaciji civila u Donjem Docu i selima Cetinske krajine bili sudjelovali četnici, odnosno da su to bili banatski Srbi. Naime, ovo mišljenje se može uočiti u zbirci dokumenata o četničkim zločinima Zdravka Dizdara i Mihaela Sobolevskog. Također i povjesničar Ivan Kozlica smatra da do sada dostupni izvori nedvojbeno potvrđuju da su u spomenutim događajima sudjelovali četnici, odnosno da su to bili banatski Srbi. Uz njega također i Stjepan Marković zaključuje da je u SS postrojbama koje su izvršile spomenute zločine sigurno bio određeni broj četnika. Kada se govori o zločinu u Donjem Docu hrvatske vlasti su bile obratile pozornost na moguće sudjelovanje četnika u ovom događaju. Naime, prema nekim prikupljenim podacima, ovaj zločin u Donjem Docu su učinili pripadnici SS postrojbi popunjenih Banaćanima i Srijemcima. Nadalje, Nardelli je bio glavar građanske uprave te je zapovjedio oružništvu da prikupi podatke o ovom užasnom događaju u Donjem Docu. Taj

⁷¹ Ibid. str. 165 – 177

zadatak je išao obaviti Vinko Baroslić, oružnički stožerni narednik. Naime, on osobno nije mogao otići u Donji Dolac jer su se u Dolac nakon odlaska njemačke vojske tamo vratili partizani. No on je uspio prikupiti podatke od nekoliko preživjelih seljaka iz Donjeg Doca te je na temelju njih bio izvijestio da su vojnici koji su bili izvršili likvidaciju civila tog sela na svojim kapama imali mrtvačku glavu, odnosno simbol SS postrojbi. No također je Baroslić naveo da se nije moglo utvrditi da je među njima bilo četnika. Ako se i prihvati činjenica da je među pripadnicima SS postrojbi doista bio određeni broj četnika, njihovoj ulozi, odnosno njihovoj odgovornosti za ovakav strašan zločin se ne bi trebala davati baš pretjerana važnost. Prvi razlog je taj što četnici nisu mogli određivati ili zapovijedati Nijemcima što da rade ili čine. Kada bi se gledale brojke strašnih zločina, Donji Dolac (280), te također i sela Cetinske krajine između 1300 i 1400 stanovnika dalo bi se zaključiti da je ovaj broj prevelik da bi ga se moglo pripisati tom manjem broju četnika. Bitno je spomenuti to da iako su četnici u Dalmaciji činili različite oblike nasilja nad hrvatskim stanovništvom u razdoblju nakon kapitulacije Italije, to je nasilje po opsegu bilo zanemarivo u odnosu na ono koje je bilo počinjeno krajem ožujka 1944. godine u Donjem Docu te selima Cetinske krajine. Kao što je već navedeno, broj žrtava, ali također i način na koji je civilno stanovništvo bilo likvidirano je ukazivalo na jako visoku organiziranost. Bitno je spomenuti kako za razliku od ovoga, četničke jedinice u Dalmaciji i to u razdoblju nakon kapitulacije Italije nikada nisu izvele tako sustavno nasilje nad Hrvatima, nego su oni najčešće likvidirali pojedince ili neke manje skupine hrvatskih civila. Zbog svega navedenog likvidaciju civila u Donjem Docu i selima Cetinske krajine treba promatrati kao primjer sustavnih represivnih mjera njemačke vojske. Po pitanju Donjeg Doca je bitno spomenuti i to kako je na sastanku visokih njemačkih časnika kod generala – feldmaršala Maximiliana von Weichsa koji je bio njemački zapovjednik „Jugoistoka“, se raspravljalo o događajima u Donjem Docu te selima Cetinske krajine. Na tom su sastanku Von Weichs osobno te i njegovi suradnici priznali da su za stradanje civila u tim mjestima odgovorne njemačke postrojbe pri čemu eventualna odgovornost četnika nije bila niti spomenuta čak ni kao eventualni alibi za njemačke postrojbe. Nadalje, Edmund Glaise von Horstenau koji je bio njemački opunomoćeni general u Hrvatskoj je posjetio u svibnju 1944. godine Široki Brijeg u kojem je bilo Zapovjedništvo V. SS gorskog armijskog zbora i to zato da bi razgovarao sa zapovjednikom zbora Phlepsom oko ovih zločina. Naime, Glaise von Horstenau je bio postavio pitanje Phlepsu je li u SS diviziji „Prinz Eugen“ bilo banatskih Srba jer su mu dužnosnici NDH u Zagrebu skrenuli pozornost na to. Phlepsov odgovor na ovo je bio da takve tvrdnje nisu

točne.⁷² No, treba s oprezom promatrati ovaj podatak. Dovoljno se samo prisjetiti zločina iz Gata iz 1942. godine kada su talijanske vlasti mudro odigrale cijeli plan i akciju te i izigrale neke vlasti, kao na primjer ustaše koje su poslali na skroz drugo mjesto kako se ne bi susreli sa četnicima te ih zaustavili u njihovim pomno isplaniranim zvjerstvima. Kao što je već navedeno u radu, akcija za selo Gata između Talijana i četnika je bila unaprijed isplanirana. Nakon svega se postavlja pitanje: Je li se sličan događaj dogodio u Donjem Docu, ali sada sa njemačko – četničkom suradnjom? Kozlica u svojoj knjizi navodi još jedan bitan podatak u razgovoru između Glaise von Horstenaua i Phlepsa. Naime, Glaise von Horstenau je još zapisao: *Kako je naš večernji razgovor sve više odmicao, tako je Fleps napuštao svoje prvobitno stanovište da su po sredi bile borbene mere. Na kraju našeg razgovora Fleps mi je rekao da je reč o četnicima koji nose SS uniforme. Namera im je da posle borbe i prestanka rata Hrvati budu besopasni...* Nadalje navodi kako je pitao Flepsa dali je on primio u diviziju neke Srbe iz Banata, na što je on odgovorio da u diviziji nema Srba, ali opet u to nije bio sasvim siguran. Također se navodi kako je među banatskim Nijemcima bilo dosta onih koji su bili pravoslavne vjere te da su se sigurno među njima nekako prikrpili, kao pomoćno osoblje i srpski četnici. Ova informacija nije bila poslana hrvatskoj strani te hrvatska strana nije bila upoznata s njom. Također u ratnom dnevniku OKW-a, odnosno njemačkog vrhovnog zapovjedništva, ima informacija te je zapisano da su uz 7. SS diviziju „Prinz Eugen“ sudjelovale četničke formacije. Ali također što se tiče dostupnih dokumenata te svjedočanstava, oni ne potvrđuju sudjelovanje četničkih postrojba u akciji. Naime, četnici su bili u sastavu bojne 7. SS divizije „Prinz Eugen“ kao njemački vojnici, nikako kao posebna četnička postrojba. Zanimljiva je bila i informacija Ivana Šarića iz sela Trnbusi, koji je kada je radio u Njemačkoj naišao na jednog sudionika njemačkog pohoda na Mosor i Kamešnicu. Naime, kao što je već i navedeno u njegovom svjedočanstvu, taj sudionik mu je rekao u suzama kako Nijemci kad su prošli nisu činili zločin nego su to radili Srbi i to zato jer je njemačka vojska sklopila ugovor sa nekom srpskom vojskom te da su oni bili na obezbeđenju, a da su zločin činili Srbi.⁷³ Po pitanju Donjeg Doca na kraju treba spomenuti kako je njemačka vojska odradila većinu posla, ali svakako ne treba isključiti uključenost četnika. Glavni krivac je bila njemačka vojska, odnosno 7. SS divizija „Prinz Eugen.“ Iz svega navedenog se može zaključiti kako je bilo njemačko – četničke suradnje u Donjem Docu, ali ne suradnje četnika kao zasebne vojske već kao pripadnika njemačkih snaga koje su zločine činili po zapovijedima njemačkih zapovjednika. Za kraj treba navesti kako

⁷² Barić. Nikica. *Ustaše na Jadranu*. Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2012. str. 353 – 357

⁷³ Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Zagreb, 2012. str. 170 – 174

njemački okupator nije slučajno izvršio zločin ovakvih razmjera u Donjem Docu. Naime, od početka oružane borbe na planini Mosor, u Donjem Docu te okolnim selima su boravili partizani koji su imali podršku i pomoć jednog dijela stanovništva ovog sela. Također se tu nalazio jedan od vojnih punktova i ilegalnih kanala na relaciji od grada Splita preko Mosora za Kamešnicu. Iz ovog je sela bilo i nekoliko istaknutih boraca u partizanskim redovima. Partizanima je u Docu bila osiguravana hrana i smještaj i upravo u ovome je okupator kroz najstrašniji zločin vidio svoju priliku za obračun i osvetu.⁷⁴ Dugo vremena se također pričalo o tome kako je stradao samo jedan dio sela dok su drugi ostali skroz netaknuti. Upravo zbog toga su neki mještani vidjeli negativnu ulogu susjeda iz istočnih zaselaka i to zbog njihove ustaške orijentacije. Naime u jednom su zaseoku bila rođena braća Jelić, Branko i Ivan te drugi politički emigranti. No kada se pregledavaju dokumenti i svjedočanstva, ovakve tvrdnje su bez ikakvog temelja te nemaju smisla ponajviše zbog toga jer je većina zaselaka bila međusobno povezana rodbinskim vezama. No također je i činjenica da su stradali zaseoci dugo vremena služili kao izvor života mosorskim partizanima te su im bili i utočište o čemu je već bilo riječi. A o ovome svemu su očito podatke imali i njemački obavještajni organi prilikom planiranja akcije.⁷⁵

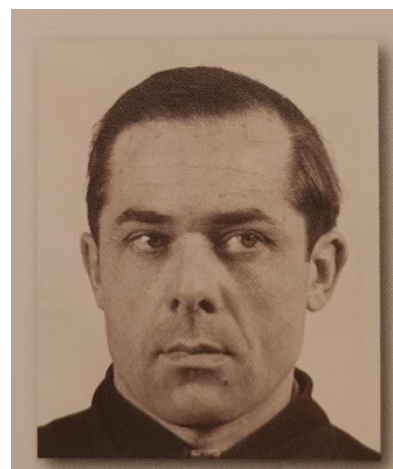
Slika 9. General

Arthur Phelps⁷⁶

Slika 10. General

Joseph Kubler⁷⁷

Slika 11. Zapovjednik

Bernhard Dietsche⁷⁸

⁷⁴ Velić, Miroslav; V. Petrić, Ante; Vuletić, Mate. *Mosorski partizanski odred*. Split, 1985. str. 275

⁷⁵ Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Zagreb, 2012. str. 128

⁷⁶ Ibid. str. 175

⁷⁷ Ibid. str. 176

⁷⁸ Ibid. str. 176

3.4. Ostrvica i odmazda u Zakučcu

Posljednji njemački masovni zločini 1944. godine su bile likvidacije partizanskih aktivista. Naime, krajem srpnja 1944. godine, partizanski aktivisti su u mjestu Ostrvici organizirali sakupljanje žita za potrebe partizanske vojske. Nakon što su to obavili, došli su do kuće Ivana Mihaljevića koji je bio jedan od odbornika te su okrijepu našli u njegovoj konobi. No za sakupljanje žita su i sazivali njemački zapovjednici koji su u Ostrvici nakon toga poslali dio snaga koje su opkolile selo te su još i zarobili 7 mještana. Nakon što su uhvatili mještane, odveli su ih na ispitivanje nakon kojeg su ubili 4 ljudi, a 2 im je pobjeglo. Njihova mrtva tijela su ubacili u zapaljenu kuću u kojoj su ih sutradan našli mještani koji su ih pokopali na mjesnom groblju pokraj crkve Svetog Nikole. Što se tiče odmazde u Zakučcu, ona je bila izazvana partizanskim aktivnostima. Naime, u operativnom dnevniku Štaba Mosorskog partizanskog odreda je bilo navedeno da je jedna borbena skupina iz sastava 3. čete 1. bataljuna zaplijenila na području Kučića 56 komada sitne stoke pri čemu su tada bila ubijena 2 njemačka vojnika. Na dan 30.9.1944. godine, dva mještana iz Ostrvice su radila u svojem vinogradu uz Cetinu u kojem su ih uhvatili njemački vojnici te ih odveli u Zakučac u konobu, odakle su oni pokušali pobjeći, ali su ih vojnici ponovno uhvatili. Sutradan ih je došao spasiti otac, ali su i njega zatvorili. Nakon toga su ih odveli uz Brnistru te im naložili da iskopaju rupu u koju će ih zakopati. Kada su to napravili, njemački vojnici su na njih pustili bijesne pse koji su ih na živo trgali. Na kraju su ih ubili i zakopali. Naime, ovo je bio posljednji u nizu mnogih masovnih zločina koje su na području Poljica počinili njemački vojnici.⁷⁹

OSTRVICA – NJEMAČKI ZLOČIN 27. SRPNJA 1944.						
PREZIME	IME	OTAC/MUŽ	GOD. R.	MJESTO	MJESTO SMRTI	DAN SMRTI
MANENIČIĆ	JOZO	PETAR	1899.	OSTRVICA	OSTRVICA	27.07.1944.
MANENIČIĆ	SLAVKO	PERE	1914.	OSTRVICA	OSTRVICA	27.07.1944.
MIHALJEVIĆ	IVAN	ANTE	1907.	OSTRVICA	OSTRVICA	27.07.1944.
SIČIĆ	IVAN	STIPE	1912.	OSTRVICA	OSTRVICA	27.07.1944.

PODGRADE – NJEMAČKI ZLOČIN U ZAKUČCU, 1. LISTOPADA 1944.						
PREZIME	IME	OTAC/MUŽ	GOD. R.	MJESTO	MJESTO SMRTI	DAN SMRTI
SIČIĆ	AUGUSTIN	IVAN	1882.	OSTRVICA	ZAKUČAC	01.10.1944.
SIČIĆ	PETAR	IVAN	1895.	OSTRVICA	ZAKUČAC	01.10.1944.
SIČIĆ	MATE	AUGUSTIN	1909.	OSTRVICA	ZAKUČAC	01.10.1944.
SIČIĆ	IVAN	STIPE	1912.	OSTRVICA	OSTRVICA	27.07.1944.

Tablica 7. Popis žrtava u Ostrvici i Zakučcu iz 1944. godine⁸⁰

⁷⁹ Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Zagreb, 2012. str. 208

⁸⁰ Ibid. str. 303

4. Odnos prema zločinima nakon Drugog svjetskog rata

Nakon svega navedenog, bitno je pokazati kakav je bio stav prema ovim masovnim zločinima nakon 2. svjetskog rata, najprije u komunističkoj Jugoslaviji te u sadašnjoj državi Republici Hrvatskoj. Najprije je potrebno spomenuti kako je nakon rata bila uspostavljena Zemaljska komisija kojoj je zadatak bio utvrditi zločine okupatora te njihove pomagače. Njezin rad je započeo s utvrđivanjem popisa žrtava fašističkog terora te je ovaj posao bio završen 1947. godine, ali taj popis nije bio proveden do kraja. Nadalje je bitno navesti kako su komunističke vlasti izbacivale brojeve ubijenih, ali su ih potom višestruko uvećavali. 1950. godine i 1964. godine se isto započelo s prebrojavanjima, ali ni tada nisu bili objavljeni podatci do kojih se došlo jer su bili daleko manji od službeno proklamiranih. Nakon dolaska komunista na vlast, žrtve partizanskih zločina kao i one ubijene prigodom savezničkih bombardiranja nisu bile popisivane niti se o njima smjelo javno govoriti niti pisati. Isto tako se nije posebno govorilo ni o preživjelim žrtvama, niti o invalidima, ali također ni o onima koji su izgubili obitelji i imovinu. Za vrijeme komunističkog režima se nastavilo s optužbama na račun Katoličke crkve koju se bilo povezivalo s počinjenim zločinima nad civilnim stanovništvom. Nekoliko godina nakon Drugog svjetskog rata se započelo s izgradnjom spomen – obilježja, ali potpuno različito od slučaja do slučaja. No s uspostavom samostalne hrvatske države se počeo mijenjati i odnos prema događajima iz Drugog svjetskog rata. Uspostavom samostalne hrvatske države se počelo istraživati i pisati o prešućivanim partizanskim zločinima kojih je bilo i na poljičkom i na cetinskom području. 1992. godine bila je ustanovljena Komisija za utvrđivanje ratnih žrtava koja predviđeni rad nije bila završila do kraja. Nažalost i dalje su ostali neistraženi i nerazjašnjeni mnogi zločini partizanske snage i drugih zaraćenih vojska.

4.1. Odnos prema ratnim zločinima i žrtvama u komunističkoj Jugoslaviji

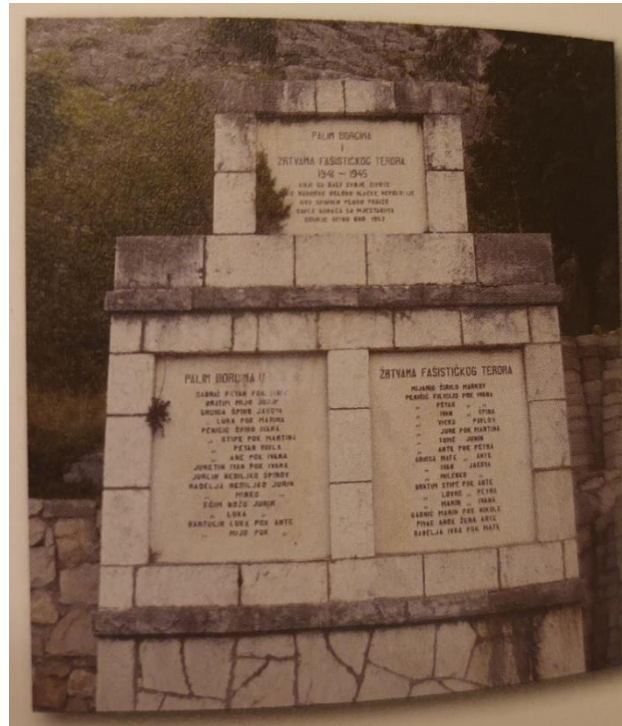
Kao što je već navedeno u radu, preživjelo stanovništvo je na stradalom području pokopalo posmrtnu ostatku ubijenih na različite načine. Bio je onemogućen dostojanstven obred i pokop, a to je bilo najviše zbog toga jer su ljudi bili na različite načine ubijeni, neki iznakaženi, a neki spaljeni te je ljude bilo teško prepoznati. Upravo zbog ovoga razloga se pristupilo ukapanju u masovne grobnice i to u pravilu izvan mjesnih groblja ili na mjestu stradanja ili u neposrednoj blizini. Nakon rata i to na inicijativu rodbine su u većini sela bile sagrađene spomen – kosturnice ili spomen – obilježja. Što se tiče područja Poljica, navodi se slijedeće: u Gatima su posmrtni ostatci kraj većine onih koji su bili pokopani na mjestima pokolja, 1946. godine preneseni u zajedničku grobnicu kraj crkve Svetog Ciprijana. Naime, na ovom je mjestu bio 1972. godine

podignut spomenik s uklesanim imenima svih ubijenih u četničkom pokolju. Na spomeniku je pisalo: *Predvođeni talijanskim fašistima četnici popa Đujića dana 1. listopada 1942. godine izvršili su pokolj nevinog stanovništva ovog sela. Nevine žrtve počivaju u ovoj grobnici.* Nadalje, 1984. godine su mještani u Čišlima podigli spomenik u bronci. U podnožju spomenika su na kamenim pločama ispisana imena poginulih partizana i ubijenih civila. Što se tiče Ostrvice, mještani su u znak zahvalnosti podigli spomenik 1962. godine. Na tom spomeniku su uz imena poginulih partizana bile upisane i žrtve fašističkog terora među kojima su bila imena triju žena, ubijenih u četničkom pokolju 1942. godine te imena ubijenih u njemačkim pokoljima. Nadalje, u Zvečanjima su mještani podigli 1975. godine spomenik u znak zahvalnosti palim borcima koji su dali svoje živote za ljepšu budućnost novih pokoljenja. Naime na ovom spomeniku su uz imena poginulih partizana bila urezana i 3 imena žrtava fašističkog terora među kojima je bilo i ime Mande Miličević koja je bila zaklana u Gatima. Spomen – ploče su također bile podignute u Srijanima i Gornjem Docu s imenima poginulih partizana i žrtava fašizma na kojima su se nalazila i imena poklanih od četnika 1942. godine. Što se tiče Gornjeg Doca, tamo nisu bila napisana imena svih ubijenih. U Podstrani su naime bila podignuta dva spomenika. Pored crkve u Staroj Podstrani je bio postavljen veliki kameni monolit na kojem su bila ispisana 22 imena mještana koji su bili strijeljani od talijanskih fašista 4.12.1942. godine dok je s druge strane bilo ispisano 6 imena koji su bili strijeljani 18.3.1944. godine od njemačkih vojnika. 1960. godine Savez Boraca Podstrana je u krugu starog groblja podigao veliki kameni spomenik na kojem piše: *Ovdje sahranismo krv naše krvi, naše kćeri i sinove koji u danima oslobodilačkog rata ne ustuknuše pred smrću da bi radni narod sela i grada zborio život u slobodi.* Na samom vrhu spomenika je bila uklesana zvijezda petokraka. 1977. godine je uz ovaj spomenik bio dograđen dio na kojem su bili popisani poginuli borci NOR 1941 – 1945 te žrtve fašističkog terora 1941 – 1945. godine. 1954. godine su mještani Srinjina podigli u mjesnoj školi spomen – ploču palim borcima NOR-a te žrtvama fašističkog terora na kojoj se nalaze i imena stradalih u logoru u Zemunu. Nadalje, 1953. godine mještani Gornjeg Sitnog te savez boraca je podigao spomenik s imenima poginulih boraca te žrtava fašističkog terora. 1963. godine su mještani također podignuli spomen – ploču za *17 naših ljudi boraca narodne revolucije – komunista i rodoljuba.* Spomen park u blizini crkve Svetog Martina i mjesnog groblja bio je izgrađen i u Donjem Docu. Naime, na 5 velikih kamenih monolita koji predstavljaju stradale zaseoke su urezani stihovi Jure Kaštelana. 1989. godine su u parku mještani podigli spomenik *borcima i golorukim starosjediocima Doca Donjeg starcima majkama i nevinoj djeci koje je njemački okupator 26. ožujka 1944. godine žive sažgao na topragu.* Na ovom spomeniku su urezana i imena poginulih partizana te svih ubijenih civila u

Donjem Docu. U zaseoku Simunići, 1984. godine su sinovi i kćeri ubijenih podigli spomen – obilježje za 69 mještana iz 14 obitelji tog zaseoka. Naime, oko kamenog stola su s prigodnim tekstom na 14 kamenih ploča koje predstavljaju obitelji, uklesana imena ubijenih. Također je u osnovnoj školi postavljena ploča s imenima ubijene djece.⁸¹

Slika 12. Spomenik u selu Čišla⁸²

Slika 13. Spomenik u selu Gornjem Sitnu⁸³

Slika 14. Spomen – park u Donjem Docu⁸⁴

Slika 15. Donji Dolac 1980. –
komemoracija⁸⁵

⁸¹ Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Zagreb, 2012. str. 337 – 343

⁸² Ibid. str. 339

⁸³ Ibid. str. 342

⁸⁴ Ibid. str. 343

⁸⁵ Ibid. str. 352

4.2. Odnos prema zločinima u Republici Hrvatskoj

Kada je došlo do proglašenja Republike Hrvatske došlo je i do slobodnijeg govorenja po pitanju partizanskih zločina. Naime, za vrijeme komunističkog sustava i jugoslavenske države se nije smjelo javno govoriti o partizanskim zločinima. Bitno je spomenuti kako je za vrijeme Domovinskog rata bio oštećen ili srušen veći broj spomen – obilježja koji su bili podignuti za žrtve iz Drugog svjetskog rata. Veći broj spomenika je bio srušen zbog toga što ti spomenici većinom nisu imali nikakvih vjerskih obilježja, iako su svi ubijeni bili vjernici. Većina tih spomenika je imala istaknutu ideološku crvenu zvijezdu petokraku, a na nekima od njih je bio grb SR Hrvatske. Već na samom početku Domovinskog rata je s većine tih spomenika bila uklonjena crvena zvijezda, ali je također došlo i do uklanjanja nekih spomenika. Što se tiče područja Poljica, u selu Gata su bili uklonjeni stara kosturnica i spomenik, ali su bili izgrađeni potpuno novi spomenik i kosturnica u obliku velikog kamenog sarkofaga kojeg su podigli mještani u čast poginulim mještanima iz zločina 1942. godine. Na središnjem dijelu spomenika je bio istaknut križ, a na desnom dijelu su stihovi Jure Kaštelana: *Ne zaboravi da pod zvijezdama ništa ne umire, ti koji ubijaš mrtvac je jači za svoju smrt.* Na ostala 3 dijela su uklesana imena žrtava ubijenih u župi Gata. Također su posmrtni ostatci iz stare zajedničke grobnice ponovno bili preseljeni i položeni u zemlju ispod novog spomenika. Što se tiče sela Čišala, tamo je spomenik dijelom bio oštećen dok je spomen – ploča koju je podigao Marko Juranović ostala ista. U selima Zvečanje i Ostrvica, spomenici nisu doživjeli promjene. Nadalje, spomenik u Gornjem Docu je bio uklonjen. Na spomeniku u Srijanima je bila uklonjena spomen – ploča te je bio postavljen veliki željezni križ. Također je uz župnu crkvu postavljen spomenik don Frani Babiću kojeg su ubili i mučili četnici. Što se tiče Podstrane tamo su spomenici ostali isti. Valja spomenuti da je u Staroj Podstrani bio oštećen, ali je u međuvremenu bio potpuno obnovljen. Spomen – ploča u Srinjinama je ostala na mjesnoj školi i nije bila promijenjena. Također je tako bilo i u Gornjem Sitnu. Kada se govori o Donjem Docu, tamo je sa središnjeg spomenika bila uklonjena zvijezda petokraka. Uz postojeći spomenik u spomen – parku u zaseoku Simunići, 2002. godine je bio sagrađen monumentalni križ sa natpisom: *Ja znadem dobro: moj Izbavitelj živi... Job 19.25.* Bitno je reći kako se upravo sa propašću jugoslavenske države promijenio i pristup tumačenju ovih povijesnih zbivanja. Sve se više pozornosti počelo pridavati žrtvama koje su to i zaslužile. Tako će sada kao primjer biti navedena neka sela. Naime, u Gatima se svake godine 1.10. održava komemoracija koja započinje svetom misom u crkvi Svetog Ciprijana gdje se čitaju imena ubijenih. Nakon mise se polažu vijenci uz spomenik žrtvama. 2010. godine je uz komemoraciju bilo održano i predavanje o uzrocima i posljedicama

talijansko – četničkog pokolja. Također 2011. godine komemoracija je bila održana pod pokroviteljstvom i uz nazočnost predsjednika Sabora RH, zapovjednik HRM-a te prvi put u veleposlanika Talijanske Republike u Hrvatskoj koji je za navedene zločine od mještana Gata zatražio oprost. Također su na komemoraciji prvi put sudjelovali hrvatski časnici i vojnici te je orkestar HRM-a izveo hrvatsku himnu. 2012. godine prilikom obilježavanja sedamdesete obljetnice kada je pokrovitelj bio Predsjednik RH te je također bila nazočila veleposlanica Talijanske Republike. Što se tiče Podstrane, tamo predstavnici mjesne vlasti polažu vijence ispod glavnog križa na mjesnom groblju i to u prigodi Dušnoga dana i Dana državnosti. Naime, vijenci se polažu za sve ubijene i poginule mještane u svim ratovima. U selu Gornjem Sitnu se 23.3. svake godine održava misa zadušnica u crkvi Svetog Klementa, ali bez komemoracija i polaganja vijenaca. Dostojanstveni skupovi se održavaju u Donjem Docu kojima je niz godina pokrovitelj Hrvatski sabor. Također na skupove dolaze preživjele žrtve te obitelji ubijenih, mnogi politički predstavnici, saborski zastupnici... U komemoraciji sudjeluju i učenici osnovnih škola. O samim komemoracijama u ovom selu daju se najave u novinama te donose reportaže sa skupova. Sam događaj počinje misom zadušnicom u crkvi Svetog Martina gdje se čitaju imena svih ubijenih. 2009. godine, na samu obljetnicu stradanja, poglavarstvo grada Omiša, Gradsko vijeće grada Omiša i Mjesni odbor Donji Dolac su objavili u Slobodnoj Dalmaciji *Sjećanje na žrtve zločinačkog pokolja nad nevinim hrvatskim pukom* gdje su objavili imena svih ubijenih. Također je u povodu 65. obljetnice bilo održano predavanje o uzrocima i posljedicama velikog pokolja stanovnika ovog mjesta.⁸⁶

Slika 16. Spomen – kosturnica u Gatima⁸⁷

Slika 17. Donji Dolac – obnovljeni

spomen – park u zaseoku Simunići⁸⁸

⁸⁶ Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Zagreb, 2012. str. 360 - 363

⁸⁷ Ibid. str. 361

⁸⁸ Ibid. str. 363

Slika 18. Komemoracija u Donjem Docu 2016. godine⁸⁹

Slike 19. i 20. Komemoracija u Gatima⁹⁰

⁸⁹ <https://slobodnadalmacija.hr/dalmacija/misom-i-komemoracijom-prisjetili-se-masakra-u-docu-donjem-i-danas-boli-sjecanje-na-272-ubijenih-i-spaljeno-selo-307765>

⁹⁰ <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/komemoracija-u-zaledu-omisa-za-zrtve-talijansko-cetnickog-pokolja-bio-i-zivuci-svjedok-zlocina-koji-je-1946-svjedocio-na-sudenju-drazi-mihajlovicu-6602727>

Zaključak

Ratni zločini koji su bili počinjeni na području Poljica za vrijeme Drugog svjetskog rata predstavljaju jedno od najgorih i najmračnijih poglavlja u povijesti ovog kraja. Stradanja stanovnika mnogih poljičkih sela bila su dio šireg konteksta ratnog sukoba. Naime, na ovom području su se ispreplitale mnoge vojne operacije i etničke napetosti. Ovi zločini koji su bili mnogo puta motivirani željom nad kontrolom nad lokalnim stanovništvom te gušenjem otpora, rezultirali su uništenjem mnogih kuća, naselja, gubitkom mnogih života, trajnim posljedicama... Bitno je naglasiti kako analiza ovih događaja ukazuje na složenost ratnih sukoba u kojima bi stradavali nedužni ljudi. Kao što je već navedeno, rat je završio, ali je na mnogim ljudima ostavio veliki trag te trajne posljedice na njihove živote. Pri samom kraju je jako bitno spomenuti kako su ratni zločini na području Poljica ostali važna tema za daljnje istraživanje te kako još uvijek kao tema nije dovoljno istražena. Razumijevanje ove teme ne pridonosi samo lokalnoj povijesti nego je i bitno zbog lakšeg i razumljivijeg prenošenja na buduće generacije. Upravo nam ovaj događaj, na području Poljica koji je bio ispisan krvlju i patnjom, jasno pokazuje i podsjeća na vrijednost mira te cijenu rata. Bitno je spomenuti kako je ovaj događaj trajno ugrađen u život svakog Poljičanina što nam jasno pokazuju mnoga sjećanja i komemoracije koje se prikazuju u čast žrtvama.

Literatura

- Barić. Nikica. *Ustaše na Jadranu*. Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2012.
- Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Grafički zavod Hrvatske d. o . o., Zagreb, 2012.
- Kuvačić – Ižepa, Mate. *Poljica – Putovanje kroz povijest i krajolik*. Naklada Bošković, Split, 2002.
- Marković, Stjepan. *Cetinska krajina u NDH*. Despot Infinitus d. o. o., Zagreb, 2016.
- Marušić, Juraj. *Obraz Poljica ljudski, domovinski, kršćanski*. Poljica-Podgrađe, 1996.
- Marušić, Juraj. *Rukovet zakona iz Poljičkog statuta*. Poljica, 1981.
- Nikić, Andrija. *Dubrovačka i Poljička republika*. Mostar, 1997.
- Pera, Miroslav. *Poljički statut*. Književni krug, Split, 1988.
- Pivčević, Ivan. *Sabrani radovi o Poljicima*. Biblioteka Gradac, 2008.
- Velić. Miroslav; V. Petrić, Ante; Vuletić, Mate. *Mosorski partizanski odred*. Split, 1985.

Popis priloga

Tablica 1. Popis žrtava na području Gata, Čišala i Naklica iz 1942. godine, oblikovao autor prema Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Grafički zavod Hrvatske d. o . o., Zagreb, 2012. str. 280 - 282

Tablica 2. Popis žrtava u Podstrani iz 1942. i 1943. godine, oblikovao autor prema Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Grafički zavod Hrvatske d. o . o., Zagreb, 2012. str. 306 – 307

Tablica 3. Popis žrtava u Podgrađu tijekom 1943. i 1944. godine, oblikovao autor prema Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Grafički zavod Hrvatske d. o . o., Zagreb, 2012. str. 303

Tablica 4. Popis žrtava u Podstrani iz 1944. godine, oblikovao autor prema Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Grafički zavod Hrvatske d. o . o., Zagreb, 2012. str. 307 – 308

Tablica 5. Popis žrtava u Gornjem Sitnu iz 1944. godine, oblikovao autor prema Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Grafički zavod Hrvatske d. o . o., Zagreb, 2012. str. 283

Tablica 6. Popis žrtava u Donjem Docu iz 1944. godine, oblikovao autor prema Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Grafički zavod Hrvatske d. o . o., Zagreb, 2012. str. 272 – 279

Tablica 7. Popis žrtava u Ostrvici i Zakuću iz 1944. godine, oblikovao autor prema Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Grafički zavod Hrvatske d. o . o., Zagreb, 2012. str. 303

Slika 1. Prikaz područja Poljica

Nikić, Andrija. *Dubrovačka i Poljička republika*. Mostar, 1997. str. 72

Slika 2. Kip Mile Gojsalić

<https://nova-akropola.com/kulture-i-civilizacije/hrvatska-bastina/mila-gojsalic-poljicka-heroina/> (21/8/2024)

Slika 3. Poljički soparnik

<https://poljica.hr/soparnik-kao-obredno-i-svecano-jelo-u-poljicima/> (21/8/2024)

Slike 4. i 5. Generali Mario Roatta i Umberto Spigo

oblikovao autor prema Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Grafički zavod Hrvatske d. o . o., Zagreb, 2012. str. 62

Slika 6. General Alessandro Piazzoni

oblikovao autor prema Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Grafički zavod Hrvatske d. o . o., Zagreb, 2012. str. 63

Slika 7. Četnički vojvoda Momčilo Đujić

oblikovao autor prema Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Grafički zavod Hrvatske d. o . o., Zagreb, 2012. str. 63

Slika 8. Četnički vojvoda Mane Rokvić

oblikovao autor prema Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Grafički zavod Hrvatske d. o . o., Zagreb, 2012. str. 65

Slika 9. General Arthur Phelps

oblikovao autor prema Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Grafički zavod Hrvatske d. o . o., Zagreb, 2012. str. 175

Slika 10. General Joseph Kubler

oblikovao autor prema Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Grafički zavod Hrvatske d. o . o., Zagreb, 2012. str. 176

Slika 11. Zapovjednik Bernhard Dietsche

oblikovao autor prema Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Grafički zavod Hrvatske d. o . o., Zagreb, 2012. str. 176

Slika 12. Spomenik u selu Čišla

oblikovao autor prema Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Grafički zavod Hrvatske d. o . o., Zagreb, 2012. str. 339

Slika 13. Spomenik u selu Gornjem Sitnu

oblikovao autor prema Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Grafički zavod Hrvatske d. o . o., Zagreb, 2012. str. 342

Slika 14. Spomen – park u Donjem Docu

oblikovao autor prema Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Grafički zavod Hrvatske d. o . o., Zagreb, 2012. str. 343

Slika 15. Donji Dolac 1980.- komemoracija

oblikovao autor prema Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Grafički zavod Hrvatske d. o . o., Zagreb, 2012. str. 352

Slika 16. Spomen – kosturnica u Gatima

oblikovao autor prema Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Grafički zavod Hrvatske d. o . o., Zagreb, 2012. str. 361

Slika 17. Donji Dolac – obnovljeni spomen – park u zaseoku Simunići

oblikovao autor prema Kozlica, Ivan. *Krvava Cetina*. Grafički zavod Hrvatske d. o . o., Zagreb, 2012. str. 363

Slika 18. Komemoracija u Donjem Docu 2016. godine

<https://slobodnadalmacija.hr/dalmacija/misom-i-komemoracijom-prisjetili-se-masakra-u-docu-donjem-i-danas-boli-sjecanje-na-272-ubijenih-i-spaljeno-selo-307765> (21/8/2024)

Slike 19. i 20. Komemoracija u Gatima

<https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/komemoracija-u-zaledu-omisa-za-zrtve-talijansko-cetnickog-pokolja-bio-i-zivuci-svjedok-zlocina-koji-je-1946-svjedocio-na-sudenju-drazi-mihajlovicu-6602727> (21/8/2024)

Sažetak

Ovaj završni rad se bavi istraživanjem stradanja civilnoga stanovništva na području Poljica za vrijeme Drugog svjetskog rata. Poseban naglasak je stavljen na ratne zločine te na obilježavanje tih zločina u današnje vrijeme. Završni rad je strukturiran na 3 glavna dijela. Prvi dio se bavi analizom samog područja Poljica kako bi se pružio što bolji kontekst za razumijevanje ratnih zbivanja na ovom području. Naime, kroz opisivanja načina života, tradicija, običaja lokalnog stanovništva se pruža slika kako se živjelo prije rata. Drugi dio rada se bavi ratnim zločinima koji su bili počinjeni na ovom području. Naime, kroz analizu dostupnih povijesnih izvora i mnogim svjedočanstvima ljudi, odnosno preživjelih se otkrivaju tragedije te mnoga zvjerstva koja su počinjena na ovom području. Uz sve ovo se također otkrivaju i identiteti žrtava, ali i počinitelja. Poseban naglasak je stavljen na svjedočanstva preživjelih kako bi se na što bolji način pokušalo prikazati kakva su to bila okrutna zvjerstva koja su zapečatila njihove živote. Posljednji dio se bavi obilježavanjem ovih zločina u današnjem svijetu. Analizira se stanje nakon Drugog svjetskog rata, odnosno za vrijeme komunizma, ali također se analizira i stanje nakon pada komunizma, odnosno u današnjoj Republici Hrvatskoj. Cilj ovog završnog rada je doprinijeti što boljem razumijevanju ovog ne tako davnog povijesnog događaja koji je obilježio područje Poljica, ali za čije zločine mnogo ljudi nije čulo. Rad nastoji također potaknuti interes za daljnja istraživanja na ovu povijesnu temu o kojoj se ne piše puno, a koja je ostavila duboke ožiljke i rane na stanovnike Poljica te stoga nipošto ne bi trebala ostati neistražena i zanemarena.

Ključne riječi: Poljica, partizanske sabotaže, akcije talijanske i njemačke vojske, četnici, masovni pokolji, obilježavanje pokolja

Summary

This thesis examines the suffering of the civilian population in the area of Poljica during World War 2. It places a special emphasis on war crimes and the commemoration of these crimes in the present day. The thesis is structured into three main parts. The first part focuses on analyzing the Poljica region itself to provide a better context for understanding the wartime event in this area. By describing the way of life, traditions and customs of the local population, it offers a picture of how people lived before the war. The second part of the thesis deals with the war crimes that were committed in this area. Through the analysis of available historical sources and numerous testimonies from people, namely survivors, it reveals the tragedies and many atrocities that occurred in this region. Alongside this, the identities of the victims as well as the perpetrators are also uncovered. Special emphasis is placed on the testimonies of survivors in order to better portray the cruel atrocities that have marked their lives. The final part addresses the commemoration of these crimes in today's world. It analyzes the state of affairs after World War 2, during the communist period, as well as the situation following the fall of communism, in present – day Croatia. The aim of this thesis is to contribute to a better understanding of this relatively recent historical event that has significantly impacted the Poljica area, yet many people are unaware of the crimes that took place. The work also seeks to encourage further interest in research on this historical topic, which is not widely written about and has left deep scars and wounds on the residents of Poljica, and therefore should not remain unexplored and neglected.

Key words: Poljica, Partisan sabotage, Actions of the Italian and German armies, Chetniks, Mass killings, Commemoration of the massacres

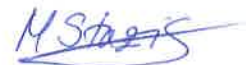
SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja MAGDALENA STAZIĆ, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja sveučilišnog/e prvostupnika/ce POVIJESTI I TALIJANSKOG JEZIKA, izjavljujem da je ovaj završni rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio završnog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga završnog rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 27. 9. 2024.

Potpis

Izjava o pohrani i objavi ocjenskog rada
(završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - podcrtajte odgovarajuće)

Student/ica: MAGDALENA STAZIĆ

Naslov rada: STRADANJE CIVILNOGA STANOVNIŠTVA

NA PODRUČJU POLJICA ZA VRIJEME DRUGOG SVJETSKOG RATA

Znanstveno područje i polje: MODERNA I SUVREMENA POVIJEST

Vrsta rada: ZAVRŠNI RAD

Mentor/ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):

ALEKSANDAR JAKIR, prof. dr. sc.

Komentor/ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):

Članovi povjerenstva (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):

ALEKSANDAR JAKIR, prof. dr. sc.

MLADENKO DOMAZET, prof. dr. sc.

MARKO TROGRČIĆ, prof. dr. sc.

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanog ocjenskog rada (završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - zaokružite odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada.

Kao autor izjavljujem da se slažem da se moj ocjenski rad, bez naknade, trajno javno objavi u otvorenom pristupu u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o visokom obrazovanju i znanstvenoj djelatnosti (NN br. 119/22).

Split, 27. 9. 2024

Potpis studenta/studentice: M Stazić

Napomena:

U slučaju potrebe ograničavanja pristupa ocjenskom radu sukladno odredbama Zakona o autorskom pravu i srodnim pravima (111/21), podnosi se obrazloženi zahtjev dekanici Filozofskog fakulteta u Splitu.